

HOLMI

IV. évfolyam 7. szám

1992. július

Szerkesztő: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers)

Szerkesztőbizottság: Fodor Géza, Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Ludassy Mária,
Mándy Iván, Megyesi Gusztáv, Petri György,
Szalai Júlia, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia, Závada Pál.
Borítóterv és tipográfia: Környei Anikó. Tordelészerkesztő: Keller Klára.
A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Kálnoky László*: A haladás századában • 919
Petri György: Kívül • 920
Kis éji zene • 921
Rakovszky Zsuzsa: Egy nő a kórteremből • 922
Szántó Pirokska: Vasnéni • 925
Podmaniczky Szilárd: Pályázat • 934
Pierre Reverdy: Késő éjszaka • 938
Ragyogó nap • 938
Utat veszve • 939
Az üresség értelme
(*Rába György fordításai*) • 939
Tandori Dezső: Lelkem újra, Párizs... • 940
Kinézek az ablakon éjten... • 941
Évmilliók, régóta... • 941
„Minden eltűnendők...” • 942
Átkelvén sehová... • 942
Kántor Péter: Emlék • 943
Boldizsár Ildikó: Varázslás és fogyókúra • 945
Granasztói Szilvia: Kemény Henrik népligeti
bábszínháza • 952
Orbán Ottó: Haláldal • 960
Költő a sírig • 960
Johann Sebastian Bach:
A fuga művészete • 961
Isten a négernegyedbe látogat • 961
Bodó Csanád: Orbán Ottó: A nagy etetés • 962
Simonyi Imre: Elfogyhatott • 963
Viszonylag • 963
Eörsi István: Idóm Gombrowiczcsal (VIII) (Részlet) • 964
Halasi Zoltán: Az emlékezet elmerül • 973
Deák Márta: Levél L.-hez • 974
Luca Anna: Átmenet • 976
Figyeled? • 976
Welker Ervin: Szeretem a feleségem • 977

- Gere István*: Rítus és rögtönzés • 979
Fábrri Anna: Beszélő ruhák • 984
Csengery Kristóf: Kérdések • 989
Kisfaludy András: Odaadó kis sakálók • 990
Juhász Anikó: Játék és Pompeji • 1002
Oravecz Imre: Szajla
 Beszélgetések nagyapámmal • 1003
 Az erdőkről • 1004
Payer Imre: Őszi avar februárban • 1005
Tóth Krisztina: Kokárdaárus, • 1006
Komoróczy Géza: A babiloni fogság (II) • 1006

FIGYELŐ

- Bán Zoltán András*: Könyvmoly. A Volga menti lovas
 és az elefántcsonttorony
 (Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet.
 Határ Győző: Irodalomtörténet) • 1029
Tanner Gábor: „Az okos fő zabolázza
 a tüzes ifjúi szívet!”
 (Kármán József:
 Fanni hagyományai) • 1034
Kun Árpád: Egy elragadtatott verseskötet
 (Rákos Sándor: Csörte) • 1036
Gereben Ágnes: Kicsoda Edicska, és miért olyan,
 amilyen? (Eduard Limonov:
 Én vagyok az, Edicska) • 1038
Závada Pál: A krómikairás borotvaéle
 (Ungváry Rudolf: Utána néma csönd) • 1041
Lengyel András: „...kijutni a szegénységből” – a szabadságba
 (Kemény István: Közelről és távolból) • 1045
Zádor Anna: A zene bűvöletében
 (Varró Margit: Két világrész tanára) • 1050
Zentai Zoltán: Chopin kezdőknek,
 hibáktól hemzsegő kiadásban
 (A „Kezdők zongoramuzsikája” sorozat
 Chopin-kötete) • 1055
Kicsi Sándor András: A kínai konyha könyve
 (E. N. Anderson: The Food of China) • 1058
Könczöl Csaba: Szerszámok védhatalma
 (Akciófilmekről) • 1063

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál
 Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
 Előfizetési díj fél évre 250, egy évre 500 forint, külföldön \$25.00, illetve \$50.00
 Terjeszti a Magyar Posta és a Sziget Rehabilitációs Kiszövetkezet
 A fényszedést az ARGOS Kft. végezte
 Nyomtatta a 4-Team Kft.
 Vezető: Kovács Judit

A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük

Kálnoky László

A HALADÁS SZÁZADÁBAN

Bátran mondhatjuk, túl vagyunk a nagyján!
 Hogy tudjuk, a Fiastyúk hány tojást
 pottyant (ha pottyant) fényévente, hagyján.
 Dicsőbb, hogy a ribizlihántolást

gépi erővel végezzük, mióta
 látjuk, nagy ábrándunk nem volt hamis:
 a hold felé száguld az úrpilóta,
 s a nadrágjában elbújt bolha is.

Reményeink csápjukat mocsze nyújtják.
 Immár nem álom, mondjuk boldogan,
 a felsőbbrendű emberfajta útját
 egyengetőn növekvő sajt hozam.

Békés gyarapodásunk néha untat,
 de ez ellen is tettünk már sokat:
 rájöttünk, mint robbantsuk fel magunkat,
 miközben felrobbantunk másokat.

Pároztattunk cickánnyal denevért és
 barnamedvével olasz agarat,
 viszont a szárazföldi haltenyésztés
 napjainkig megoldatlan maradt.

(Régi papírjaim közt találtam ezt a verset. Ha jól emlékszem, a 60-as évek végén vagy a 70-es évek elején kaptam Kálnoky Lászlótól, megőrzéste – a vers akkor nem jelenhetett meg. A HALADÁS SZÁZADÁBAN Kálnoky köteleiben nem olvasható, tudomásom és a Kálnoky-kutatók – Alföldy Jenő, Csűrös Miklós – tudomása szerint folyóiratban, újságban sem jelent meg. – R. P.)

Petri György

KÍVÜL

Jönnek (nű, mi az hogy jönnek?
előkúsznak a repedésekből,
a tavaszi nagytakarításkor megfordított,
kiprakterolt matracokból)
a tányérnyalók, a tényárnyalók.
A „nem egészen úgy volt” meg a
„dehogyenem, még úgyabban volt”
íródeákjai. Felhallik szobámba
darutollaik szapora percegése.

Hát igen. Pitvaronca ennek a Pitvarnak sem leszek.
Pedig lehettem volna az előzőnek is.
Ismertem az észjárásukat, a modorukat.
Nyelvhasználatuk *nüancairól*
órákat adhattam, „intenzív tanfolyamot”
tarthattam volna. (Mellesleg:
kizárólag nüancaiban élt ez a nemtelenzet:
a szókincs *numerus claususa*
[zárt szám] folytán az előfordulási
gyakoriság volt az egyetlen üzenethordozó.
Olykor egyes szavak tisztázatlan
körülmények közötti eltűnése
valóságos pánikhullámot kelthetett
volna bennem
– ha képes volnék egyáltalán megijedni.)

Visszatérve: lehettem volna.
Az egész etikettet gyerekjáték
lett volna elsajátítanom. De hát
a gyerekkorból már gyerekkoromban kinöttem,
és különben sem *játszani születtem*.

Mondhatjátok, hogy kívülálló vagyok.
Bystander – még ha nem is éppen *innocent*.
Ovidius a *Tomajban*. Ül a sőre mellett,
olvas, körmol, elmélkedik, bambul.
Három napot tölt egy négyszemélyes
vacsora kiötlésével;
rendszeresen elemzi a kül- és belpolitikai helyzetet
– a feleségével, törökülésben, otthon az ágyon.
Ágyjelenet. Néha nyakkendőt köt, mielőtt vécére megy.

Igazatok van. De ez egy *megleremlett* KIVÜL.
Csendet kellett teremtenem. Némi nyugalmat,
 meleget, még mielőtt testem kihül.
 És ezt *magyarázatként* mondom,
 semmiképp sem mentségemül.
 Arra nem szorulok.
 Egészen máshol szorul a hurok.

KIS ÉJI ZENE

Először alszom, törpe, nélküled.
 (Úgy értve: amióta.
 Költői túlzás. Vedd olybá. Virágcsokor.)
 Nincsen semmi:
 minden nagyon korrekt
 és nagyon környezet:
 a mosdócsap sem csapong.
 Csönd van.
 Halogén éjszaka. Tükör és szappan.
 A tükör: tükörsima.
 Falba csavarozott,
 foncsorozott üveg.
 Semminemű richelieu-i perverz
 főpapi trükk.

Hogyan is lehetne?
 Hol itt a *fő-papi*?
 A főétek-vétek? Hol a *na* *pi* (sic!)
 megszolgált eled/elem
 (4 e + 2 rejtett genitívus:
 „enyém-tied, tied-enyém” reláció
 – ahogy vesszük).
 Hol vegyülsz éppen élet-elemem?
 Szabadgyokom?
 Most kezd megfájdulni a könyököm,
 amin Te jössz ki.
 Bocsáss meg, de nékem az egyedüllét:
 olyan mintha zongorán hegedülnék.
 Csak a motívum dereng:
 szösz, szöszike, szöszke,
 közé, közibe, közte.
 Alom előtti *Leitmotív*.

Alulajzott húr: lekonyul az ív.
Lehangolt íjam-lantom dobhatni el,
ideje volna már aludni el.
A nap kel.
Ha kell, ha nem kell.

Rakovszky Zsuzsa

EGY NŐ A KÓRTEREMBŐL

I

Hat óra van. Hozzák megint
görgős kocsin a reggelit;
zörögve a kórtermen át
oszlát maradék éjszakát.
Nem is tudom, miért –

öt fölzavart érzék keres
támaszt a püffedt, kékeres
testben, amelyre ébrednek.
Csak nemrég voltam még gyerek,
nem is tudom, miért,

kövéрке, csámpás lábu lány:
üvöltöttem anyám után
– félelem-, vágy- és düh-csomag –
gyotörtem a kishúgomat,
nem is tudom, miért...

Később a zoknis-copfós, a
világrend buzgó cinkosa,
sírások, másra kent hibák,
örök barátnők, intrikák,
nem is tudom, miért...

Kapuk alatt, üres lakás
mélyén a lázas suttogás,
mikor, kinek jött meg előbb,
vihogtunk a mozik előtt,
nem is tudom, miért...

A víz, a szél lármája kinn,
a szűk, iszapszagú kabin
szálkás fala, por és parázs,
az ismeretlen ájulás,
nem is tudom, miért...

Később a hajszolt reggelek:
amit lehet, ahogy lehet,
a ház, a szűk másfél szoba,
a megszokott test éjszaka,
nem is tudom, miért,

mikor csukott szemhéj alatt,
rongyosra nézett Playboy-akt,
csukott szemem mögött a más-
nap befőzés, nagymosás,
nem is tudom, miért...

Nem vágy, nem is döntés, nem is
remény, csak épp amerre visz
az ár, futó napok, hetek,
és már egy újabb kezdetet –
nem is tudom, miért –

viszek két duzzadó bokán.
Akár a gömb a zongorán:
a kis lesiklopálya és
a fölkapart, lágy hóesés,
nem is tudom, miért,

és rögtön itt a pillanat,
mikor az éles szilvماغ
kiló az érett szilvaszem
hasadt húsából véresen,
nem is tudom, miért,

e harsány túlvilágba itt,
hol fém vakít és fény hasít,
a tárgyak éle húsba vág,
hő van, hideg van, szomjuság,
nem is tudom, miért,

üres, kitartó lárma, és
a napsütés, akár a kés,
villám öröm vált hosszú kint,
és kezdődik minden megint,
de nem tudom, miért,
nem is tudom, miért.

Esett az éjjel. Pár kövér csepp
 most araszol az ablaküvegen.
 Meg-megiramlanak, önsúlyuktól ki-kitérnek.
 Halványan ismerős a nő, aki a terem
 túlvégébe inog, a mosdó fele, részeg
 méltósággal. A szerelem

indította dagály tetőz, majd mennydörögve
 beomlik és lelappad.
 S itt hagy magamra, száraz borsóhéjat, zörögve,
 csikokkal összeszabdalt
 bőrrel, a lelken is nyomot hagyva örökre,
 jelet, lemoshatatlant.

Nyár lesz, a gyér gyepen szolid furdőruhában
 vizes torólközőre
 telepszem, rejtegetve visszer tarkázta lábam:
 bálvány, a tűzhely és a szalámis szendvics öre,
 s a kertfalé, amely mögött hibátlan
 mellekre tűz a fény, feszes, bronzbarna bőrre,

hullámmozgásra, mit a férjem, fejét lesunyva,
 csak fél szemmel követ.
 A gyerek is hamar rettegni megtanulja
 sötét rosszkedvemet.
 Fekete fal leszek, mely álmában újra s újra
 közé s az élete közé mered.

A képes újságban villódzó esti város,
 szízésre alkalmas hegyek.
 Afrika-kutatónő orángutáncsaládot
 cserkész be, vagy zsiráfivóhelyet.
 A sztár új férje – könnyű, cserélhető világok,
 az egyetlen helyett.

Világok, amelyekhez nem kohol más
 fény-árny arányokat az érzélem.
 Hol egy pléden feküdnék hanyatt, vagy egy vitorlás
 fedélzetén, szemem
 a mozgó fellegábrán – minden egyszerre formás,
 apró, színes és jelentéktelen.

Szántó Piroska

VASNÉNI

Portrévázlat

– Tetszik szeretni ezt a fotelt?

– Berzser! – vet rám csak úgy féloldalasan egy pillantást Vas néni. Sűrű a pillantása, sokértelmű és összetett, s gyakran megfejthetetlen, vagy Pista utólagos megvilágosítását igényli, mint minden, amit Vas néni mond, tesz vagy csak egy mozdulattal jelez. Erősen zárt tömb ő, belül egy élet büszke vagy sértődött élményeinek a gubancával, amiből időnként enged kiszabadulni egy-egy szálat.

De ez most éppen érthető: „Fuj, bugris, sose láttál még *berzsert*?”

Biztosan igaza van. Én eddig azt hittem, hogy a berzser olyan, felül kétfülű fotel, amilyen az első osztályú vasúti kocsikban van, fejtámasztós, otthon is volt, a barátnőm nagyapjáé, ült benne, a boglyas ősz feje a támasztófülön pihent, pipája kihült az ölében, a fekete foltos hosszú ujjú keze laza tartásában.

Ez a hatalmas, vörös bőrfotel nem is a miénk. Lázár minisztert telepítették ki, a szomszédunkat, és mi vállaltuk a bútorai s a könyvei nagy részét, igazán megtehetjük, hisz nekünk jóformán egy fia bútorunk nincs, csak könyv, kép, festőállvány s egy ostrom látta ócska heverő, hát ez a pompás börgarnitúra főnyeremény, a karos pamlagon elfér a magyar irodalom akkori színe-java, csak az istenért, kárt ne tegyünk benne, nem szeretném lyukasan visszaadni. Ez a kályha melletti fotel azonban kinevezett és törvényes telephelye Vas néninek. Kicsi, sötét gombolyaggá húzódik össze, a mélyvörös fotelnak alig egy sarkát foglalva el, rigópillantású, tűzfekete szeme a keskeny fehér arcából villog ki, félig mulatva, félig sértődötten figyeli a képtelen helyzetet és társaságot, amibe a fia egy boszorkány bűvölete következtében került – méltatlanul. Fenntartását jelezve még a fátyolos gyászkalapját sem teszi le, a kabátja is az ablaklincsen lógva várja, hogy belébújtatva elhagyja sajnálatosan megőrült fia – remélhetőleg ideiglenes – új otthonát.

– Anyunak a fiam és az én Évi lányom hívott, ez egy festőnő volt és más, maga nekem nem lányom, maradjon csak a Vas néninél. Az én menyem a Marika, az egy hőslány-nő – őt szerettem.

– Ettit se tetszett szeretni?

– Az egy más volt, egy másféle nő, egy önáltal művelődött és egy művésznő, neki, ha elment a színpadra, én egy termoszban kinyomtam egy kiló narancsot teljesen, és azt itta.

Kicsit elgondolkodom – mikor is láttam utoljára narancsot, nagyon régen, az idejét se tudom. De mégis – az utolsó amerikai csomagban volt –, egy évig minden hónapban küldött csomagot Magdi, a barátnőm, Amerikából. Abban volt. Gyönyörű képes skatulyában, abból tudtuk, hogy narancs. Szárított, persze, csak bámultuk a cukorpáncélba bújtt kerek lemezeket, s olyan áhítattal törtük háromfelé, s nyeltük mind a hárman, mint a szent ostyát szokás.

– És én mindig a legjobb gyümölcsösbe mentem, a Nikászy mellett – maga biztosan nem is ismerte azt a finom üzletet a Kígyó utcában.

A Nikászyt véledenül ismerem. Réges-régen, még a háború előtt nyári rajztanfolyam volt abban a házban, az ötödik emeleten, s engem küldtek le uzsonnát venni az egész társaságnak, mint legfiatalabb növendéket, egy hosszú cédulával, s mikor látták, hogy magamnak nem tudok venni, adtak egy zsömlét vagy kiflit – egyéb se kellene, csak hogy ezt is megtudja Vas néni, aki épp most nyilatkoztatta ki:

– Mert akármilyen rossz idő akadt, én mindennap egyszer végigsétáltam a Váci utcában, csak nézni.

– Persze hogy ismerem a Nikászyt! Abban a házban jártam festőiskolába, mindig ott vettem délelőtt uzsonnára magamnak zsanna-mannát.

Pista hallja az íróasztal mögül, ahová elbástyázta magát egy Thackeray-korrektúra-halommal, egy percre kérdően pillant rám – nem ismeri ezt a szépséges tájszót, ami nem is félegyházi, hanem bajóti, és káprázatos finomságú mesebeli ételt jelent, de rákacsintok, hát nem szól, csak lenyeli a nevetését, Vas néni viszont rendíthetetlen.

– Ilyesmivel én nem foglalkoztam. A Béla vette ott a legfinomabb cukorkákat, a legfinomabbakat, te is leszokhatnál az egész cigarettáról, Pista, vagy drogálsz rá. „Mert az ifjú szeretetre méltó volt, az úrnő szerette őt, mert az ifjú nem volt szeretetre méltó, az úrnő nem szerette őt” – idézi isten tudja, milyen irodalmi emlékekből.

– Föztem egy kávé, Vas néni – próbálom lesimítani a sündisznó tuskéit, pedig kávé egyszerűen nincs, nem kapható, Vali szerzett egy picike zacskóval, és a felét nekünk adta. Én meg, fene tudja, miért, szeretném, ha Vas néni megörülne neki, vagy megdicsérne érte, persze erről szó sem lehet.

– Etinek gyönyörű rózsaszínű készletet adtam, még amikor! – mondja, és elveszi az én barna, barna csíkos, igazán nem „szerviz” csészémet, s kavarja gyanakodva.

– De ez nem porcukor benne, ami benne van?

Kavarja, egyre csak kavarja, mint piszkos Fred, a kapitány, mi már nevetlenül és mohón lehorpintettük a csudálatos ritkaságot, ő meg csak kavarja a kiskanállal, a kanalat is megnézi megvetően – nem ezüstkanál –, aztán végre-végre szájához meri emelni a kiskanalat.

– Magánál mindig hideg a kávé?

Már több mint egy éve, hogy összeköltöztünk végre Pistával, és én kezdem megérteni, amit örökké hangoztat: „Az én vérnyomásomat csak Cipi és Anyu képes felhajtani.” Cipi – az külön fejezet –, de Anyu, pardon, Vas néni kezd érthető lenni. Vas néni talán csak azért ilyen büszkén tuskés, mert szégyelli, hogy Pistától kap pénzt, akinek igazán kevés a fizetése, s persze Marikának is ad minden hónapban, mi pedig gyakorlatilag csak a fordításaiból és az én illusztrációimból élünk, ahogy élünk – nehezen. De véleményem szerint kicsit túlkompenzálja a dolgot Vas néni.

– Mert Vas Pál (ez Vas bácsi, Pista apja) nem tartotta be, amit ígért az én apámnak a hozományánál. Hogy ő eltart engem és a gyerekeimet is. És az én fiam, akit én öt kilóra szültem...

Ez visszatérő motívum, s erre szabályosan, mint egy időzített bomba, Pista felrobban, valószínűleg ezért is hangzik el rendszeresen.

– Elfelejtetted, hogy közben háború volt, és nincs több Kästner és Krámer textilgyár, ennél fogva Apu nem igazgató többé? Nem is említem az államosítást, hallottál róla esetleg?

– Te azt hiszed, hogy mit tud ez a kis együgyű? Én modern voltam, és megmaradtam is. Te Vaspálpista, te bátaszéki!

Most beállít Juhász Feri, és valódi hódolattal csókol kezét Vas néninek, akinek ha-

tározottan van érzéke a szép arc és férfias külső iránt, de azért Ferire is pattan egy szikra a tüzes bögréből, amit az egri nők szórtak a felkapaszkodó törökökre:

– Maga mindig bajuszbá jár?

Nemkülönben megkapja a magáét Kormos Pista is, mert éppen vele együtt érkezik egy hurka-kolbász csomag Bajótól, amivel én tüstént repülnék a konyhába, hogy megsüssem az egybegyűltek örömére.

– Maga, Kormos, ezt jobban megsüti, mint ő – ez én vagyok, úgy látszik, a nevemet se szereti kimondani –, hiszen maga is falusi, hát maga borsozza meg!

Mi a fenéért akarom én mindenáron megnyerni, kiengesztelni, meghódítani. Micsoda elmebaj, hogy azt képzeltem, azzal hitegettem magamat, hogy a férjem édesanyja majd leányának fogad engem, miféle régimódi Cilike- és Marlitt-regénybe való hülyeség ez tőlem. Amennyire visszaemlékszem, egyetlenegyszer nézett rám jó szemmel Vas néni, akkor, amikor először faltam náluk két pofára, mert Pista felvitt hozzánk ebédre. Micsoda ebéd és micsoda lakás, Úristen! Óriási ablak a terem egyik oldalán, végig a Sas utcára néz, egy indokolatlan zöld márványoszlop csak úgy, hatalmas, igazi ebédlőasztal és isteni kaja, amiben Pista és Évi unottan turkapiszkál, csak Vas bácsi szürcsöl kelleetlen képpel, és úsztat előre levágott kenyérdarabkákat a húslében (*viszel még szafatot?*), Vas néni meg, mint egy sózott fenekű kiállításrendező, állandó vetélőmozgást végez a konyha és az asztal között, cigarettával a szájában, de közben elismerő pillantást lövcll felém, mert úgy falok, mint egy egész festőakadémia:

– Szépen eszik! – Ez persze nem azt jelenti, hogy szépen kezelem a kést, villát, hanem azt, hogy „jó evő”, nem úgy, mint a családja. Határozottan méltányolja a teljesítményemet.

Nem úgy, mint tegnapelőtt, amikor nagy diadallal vágtam fel a mélységes hentespszichológiával (milyen szép mellkasa van, mondtam a bárdos férfiúnak) megszerzett halványlila csirkét, amit csak komoly Vali-féle szalonnatűzdeléssel tudtam ehetővé varázsolni.

– Én sose vágtam ketté a combot, alsócomb, felsőcomb. Kapott mindenki egy egész combot, egy szárnyat, egy mellet – szerettek enni.

Öten ülünk az asztalnál, mindenki lesüti a szemét, csak Vas nénié lobog diadalmasan.

A nyilvánvalóan Auschwitzot megjárt csirkéhez madársalátát mellékeltem, nagy boldogan fedeztem fel a csarnokban, persze ecettel csináltam, évek óta nem is láttam citromot.

– Nem szokott citromot tenni rá? – érdeklődik Vas néni. – Én nagy bámulója vagyok a citromnak. Húslevesbe is jó, tudja maga azt?

– Te meg Déry! – ordít fel Pista, nyilvánvalóan egy nyári élményünkre célozva. – Hol éltek, az isten szerelmére? Citrom!!

– Én méltányolni vagyok képes az új főzőnőket – folytatja zavartalanul Vas néni –, tegnap is jó élményben volt részem a közértben. Egy fiatal nő jött, és cédulája volt, azt megvásárolta. Aztán körülnézett, és – egy hirtelen elhatározással – vett egy fél kiló káposztát. Mert őneki eszébe jutott valami, és meglátszott az arcán.

Rendben van, ez így illik, így szokás, így tipikus, így áll a könyvekben, így beszél egy anyós a menyével. Igaz, Vas néni nem háziasszony, hanem művész, valódi művész. Csodálatos süteményeket süt és hoz fel, nem lehet másképp, mint hogy az egész havi pénzt erre költi, s velünk eteti meg. Ha kérdezem, hogy hol kap most, az ötvenes évek-

ben, jegy nélkül cukrot, finomlisztet, mazsolát, csokoládét, hát nem felel, és titokzatosan mosolyog. Kicsi, fászlival körültekert lábán imbolyogva, óriási, selyempapírokkal gondosan bélelt skatulyában hozza fel az ötödik emeletre hozzánk a tiszta csokoládéból készült, mandulával megtűzdelt „özgerinc”-et vagy a mesebeli kávépítét, s teszi diadalmasan az asztalunkra. Élvezettel, boldogan nézi, ahogy a magyar irodalom jelen lévő színe-java nekiesik, nem sajnálja tőlünk. Sőt, mikor az utolsó morzsaig elfogy, és a fiúk még csokoládéval körített száján kitör a dicshimnusz, sürgősen másra tereli a szót:

– Azelőtt annyiszor volt szó a hottentottákról? Most nem hallok róluk, mi történt velük?

Domokos Matyin régóta látom, hogy nem ért teljesen egyet Vas néni gyermeknevelési módszerével, különös tekintettel arra is, hogy még most is fel-felbukkan Pista és édesanyja között a régi seb és a sebejtés: „Azért a Nyugatban csak sokára jelentél meg” – hát most fogja magát, és kardot ránt hős Domokos Mátyás.

– Érdekes, hogy épp most tetszik mondani – Pista lesz az expedíció írótagja és Illés Endre.

– Micsoda egy expedíció? – tátja nagyra a fekete szemét Vas néni.

– Afrikai. Sajnos, hogy Pista olyan rosszul bírja a meleget, de nem utasíthatja vissza, a jelen körülmények között ez lehetetlen. Megy egy geológus, egy tengerész, két marxista filozófus és két író. Megtisztelő, nem?

Sótét alak ez a Matyi. Egy afrikai expedíció a hottentották és egyéb vad törzsek felkutatására ezentúl állandó, kimeríthetetlen, veszekedő borzalom és megbeszélés tárgya. Időnként ugyan elfogja Vas nénit a kételkedés, de nem hagyhatja kifejtetlenül ezt a pompás témát és lehetőséget. Pista hajlamos a szertelenségre, s ott ugye olyan fűszoknyás lányok vannak, és ehhez én mit szólok. Muszáj csakugyan elmennie? Meg ott dzsungelek is vannak, nem? És abban óriási kígyók-békák, fuj! De Pista mindig ilyen volt, pedig a macskától is félt, mert megette a húsvéti nyusziját. Kormos biztosítja Vas nénit, hogy Pista a Lukács uszodába is már azért jár, hogy eddze magát. hátha át kell úsznia a Viktória- és Nyasza-tavat menekülés közben, s ez Vas nénit még jobban elborzasztja, mint az afrikai expedíció, az még odább van, de uszodába járni most, télen? S két nap múlva levelezőlapot kapunk – úgy látszik, ezt hatásosabbnak tekinti, mint a szóbeli szörnyülködést – a következő szöveggel:

„NAGYON lehet sajnálni azt az anyát, akinek a fia ilyenkor jár uszodába.” Aláírás nincs, nyilván névtelen levél – valahonnan az Óceánon túlról –, Vas néni nyilván a családja örök mindentudóját, a híres Bélát óhajtja bevetni a rakoncátlan Pista ellen, sajnos, a kézírás Vas nénié, s a bélyeg is pesti, de mikor ez irányban érdeklődöm, csak felveti a fejét.

– Én írtam, de ha Béla ezt tudná a Pistáról, ő írta volna. Igen, és ha Rozenák annak idején fejet hajt, most nem kellene az én fiamnak egy kapálatlan földön járkálni ott a Senki Szigetén.

(Ezen enigmatikus kijelentés többágú magyarázatra szorul. Rozenák professzor, Béla apósa, nem egyezett bele egy rózsadombi telek megvételébe, ami most ugye természetesen meglenne, és akkor nem kellene nekünk Szentendre. És Vas néni még illegitim szerelmünk idején úgy csomagolt hétvégi kaját Pistának, hogy: ezt meg csak vidd magaddal Szentendrére, az neked a Senki Szigete.)

És most kiviszem Vas nénit Szentendrére, isten tudja, mit szeretnék, remélek elérni ezzel. Ezzel a darabka földdel, az én földemmel, amibe Pista ugyan beleegyezett, mert

ő is unta már a szentendrei csatornaszagú albérleteket, viszont nem helyezte: „Budiba nem megyek, és földet nem túrok, nekem elég egy talpalatnyi aszfalt” – de lehetetlen, hogy ne szóljon a szívéhez az egyéves gyümölcsfákon lármázó madárhad, a zöldküllő csúfondáros nevetése, az orcátlan verebek mindent felfaló zajos boldogsága meg ez az apró ház, ahol *fürdőszoba* van. És igenis, befuttatom rózsaszínű, sárga és fehér futórózsával – ez nem a Senki Szigete, ez a Rózsák Szigete. A kerítése is rózsá, méghozzá – ki hallott ilyet az ötvenes években? – nemzetiszínű, piros, fehér, zöld. Piros, fehér rózsák, rózsák, rózsák a zöld bokrok közt. „*A rózsá szép virágszál, de tüske szurdal ágán*”, „*Hatalmas úr a Szultán, de rózsáért lehajlik*” – beszélem rá Pistát, hogy óvatosan meg merje közelíteni a méhektől zengő bokrokat. Vas néni elgondolkozva néz körül, nem tehet semmit, meghatódik, de még tartja magát, bár nehezen.

– Itt semmi árnyék nincsen, csak fű meg rózsá.

– Még fiatalok a fák – nyelek egyet –, majd megnőnek, és lesz árnyék, több is, mint kéne. Tetszik tudni, úgy ültettünk, hogy cseresznyétől szőlőig mindig legyen idefent gyümölcs.

– A fiamat is ültetni hagyta? – rémül meg Vas néni.

– Nem, nem, csak Panni meg én ültettünk.

Szentendre elég rosszul van ellátva ebben az időben, még nem tört ki a butikturiztaság, a festők kigyalogolnak a méhész bácsihoz mézet venni, és a tehéntulajdonos magánházakhoz fordulnak tejért, én például Idukához, a harmadik utcában, aki két tehenet is fej, s elad nekem tejet – nagy kegy, igazán. Elcsábítom magammal Vas nénit – mint kiderül, nem jól tettem. Az istállóba nem jött be velem, fél ő – mondja – a bikáktól. Nem is próbálom meggyőzni, hogy ez más műfaj, csak leültetem Iduka verandájára, ahol halomban áll a piacra előkészítendő zöldség és gyümölcs, igazán nem úgy, mint a szépen csomóba rendezett a pesti zöldségeseknél, és ez gondolkodóba ejti, a tej nem lehet elég higiénikus ilyen körülmények között. Ahogy lépeget mellettem hazafelé, gyanakodva pillant a fehér zománcos födeles tejeskannára a kezemben, majd szemmel láthatóan felderül: megtalálta a megoldást, helyettem is, s nyomban közli:

– Szoktassanak ide egy borjút a kertbe! Ilyenekkel szerezzenek kapcsolatot! Láttam is a vonatból, hogy csak úgy szabadon szaladgálnak a fűben.

Ezt ugyan nem teszem meg, bármilyen nagy és szép hagyományai vannak szűkebb hazámban a marhalopásnak, viszont sikerül ámulatba ejtenem Vas nénit az első eperterméssel: a frissen feltört szűz földbe ültetett eperhől tök nagyságú példányokat rakok egy zöld levéllel kibélelt kosárba, s rohanok be vele a Vilmos császár úti sasfészekbe, ahol Vas néni együtt lakik kissé szenilis nővérével, Matild nénivel. De ezzel is vihart kavarok, hiábavaló az ember iparkodása – sajnos.

– Ez ott nőtt? – nézi gyanakodva a kis kosarat –, nem boltba vette?

– Ott *termelt* – javítom ki, most csakugyan sértődötten –, és Matild néninek is hoztam, átviszem neki, jó?

– Már maga is meg akarja ölni? – riad rám Vas néni. – Egyetlen szemet sem kaphat belőle! Nem tudja maga az ő epéjét? De az az alja-fia és az a nőszemély sem!

Hamarosan kiderül, hogy Vas néni egész lénye és minden lappangó – lappangó, fenét! –, ránk irányuló töre, tüskéje, epéje egyetlen célpontra sűrűsödött: Imre órnagyra és az Ica nevű, csakugyan kellemetlen és félhülye ifjú leányzóra. Imre órnagy – dr. Berend Imre rendőrorvos – egyike Pista hat unokabátyjának, akik közül három már disszidált, egy elesett a háborúban, Ernő és Imre maradt csak itthon, és Imre vállalta a csakugyan rászoruló Matild néni gondozását, édesanyját, mindennap meg-

látogatja, de a napi teendőkre Ickut alkalmazta, aki ott is lakik Matild néninél, Vas néni szeme ügyében, s a következő hónapokban, Matild néni haláláig, ő a főtéma, talán az lesz a legjobb, ha átadom a szót egyenesen Vas néninek, s összeállítom a pápírcetlikből, amikre feljegyeztem – bevallom, élvezettel – a megtanulhatatlan, utánozhatatlan szóbeli megnyilvánulásait.

– Mert ez az Imre egy bakonyi betyár, egy düsseldorfi rém, annál egy potyább, egy bugrisabb, hülyébb – egy piszok, undok alak, aki fiatalkorában még tudott dzsiggelni...

– Egy bűnöző – mint akit idevett a börtönökből...

– Mert én a Sváb-hegyen is megmondtam, hogy én nem egy kutyafarmba jöttem nyaralni, hanem egy villába, és kérem, én a gyerekeimmel vagyok itt, és nem tartom fontosnak, hogy itt mindennap kutyagorgia legyen...

– És most itt van ez a házukban...

– Mert az Imre egy smirkász, és azt mondja, ez a lány tiszta – de én futyulok az olyan tisztaságra, ahol folyton szidoloznak, miközben a vécé hagyva lesz és hónapokig, bár ők minden percben használják...

– Az Imre egy gazember, egy Doktor Alja...

– Ti mondtátok a múltkor, hogy az elefántnál egy dolog tart két hélig, és utána egész évben nem folytat, de ezek...

– És Imre ellen apakercset is be volt adva, és ez megismétli magát...

– És a Matild örül annak a piszok kis lencsének, amit kap...

– És ez a nő olyan, mint egy nyilastestvér, a bőréről, a hasáról, a gyomráról lop a Matildnak...

– És az egész dologban az, hogy a Matild túlszülte magát, és ez az utolsó. Csak legalább ne azt a nevet viselné, amit azok ott kint Amerikában hordanak...

– És az a nő képes szólni a Matildhoz, én hallom, az az ajtó nem rekeszt, hogy szevasz, édes mama...

– És aztán elmegy az Imrével, mert igazolni akarja a mamaságot...

– Az Imre csak hülyíti az anyját, egész délután ott ül, és kártyáznak hárman, ez nem egy társaság a Matildnak, mert a Matild valami remek volt, és tizenhat személyes vacsorákat főzött, és a Julius bácsi nem protezsálta a disznóhúst soha, de soha, hát azt mondta neki: borjú...

– De egy hatvankét éves ember, mint az Imre, egy beteges állat, egy Kraft Ebing, és sánút is az a nő. De nem nyugszik a bitang, aki ott döglene meg, ahol fetreng, akár megfulladva, akár gutaütés által, mert legjobb, ha mindjárt megdögöl...

– Csak mondja, hogy tiszta az a lány, Matild meg háromnegyed halott...

– Romlott ez, romlott fiú, romlott nő, romlás virágai. És én őket úgy utálom, mint egy kanálist...

Azt hiszem, Vas néni őszintén élvezzi a szomszéd lakásban zajló szerelmi bonyodalmat – vagy amit ő annak vél. Most valamivel enyhébben ítéli meg Pista féktelenségét, elvetemült szokásait – különösen újabban, mert Görgey „kiszabadult a kitelepülésből” (kiemelés Vas nénitől), s elég gyakran feltűnik nálunk, gyönyörű kis feleségével, Évával, s mint már mondtam, Vas néni méltányolja a férfiak szépségét, és Artúr igazán szép és érdekes jelenség.

– Ő még főurabb az én szememben, mint az Ottlik – egy szőke mindig jobban mutat. Az én időmben csak a kereskedő számított, és a képviselő, meg a handlézsido, most engem idegesít ez a sok csere – azok jönnek, ezek mennek, ennek nem lesz jó vége.

De mit ebédeltetek? – fordul az éppen belépő Pistához és Artúrhoz, akik egy közös ebéden ünnepeltek valamit – vendéglőben!!!

– Vaddisznót! – közli boldogan Pista, mert sejti a következményeket.

– Vaddisznót? Pista, te egy hős vagy, egy dragonyos, aki mer!

– Vadsertést áfonyával – nem tetszik szeretni? – ad újabb lovat Vas néni alá a tapasztalatlan Görgey.

– Vadsertést olyan helyen kell enni, ahol vadsertés van. Például a „Denevér”-ben vaddisznófejfel járkálnak. A vadsertés erdőben él a vadak között, és ott vannak az erdészek és a vadászok, azok eszik, mert nincs más.

– Ezzel vigasztalódtunk – mondta megnyugtató szándékkal Görgey –, hiszen, tetszik tudni, hogy most sokat bántják Pistát.

Artúr persze nem tudja, hogy mi gondosan eltitkoljuk Vas néni elől az időnként sűrűsödő bajainkat, nem is értené, de mindenképpen izgulna, tanácsolna, piszkálná a dolgokat, s csak idegesítené Pistát, mindegy.

– Mert cinikus vagy te, még egészen fiatal voltál, és már teljesen cinikus. Pistára még sok verés vár! Pistát annyian el fogják verni, hogy azt meg se lehet mondani. Először elverik a fiatalok, a mai túsarkúak, azután elverik régről a halaskofák, és elverik az emigrációs zsidók. És végül elverem én.

Diadalmasan felveti a fejét, és még rám is rám mosolyog.

Most már azért kicsit könnyebb az életünk. Nemcsak a vendégekkel eszünk, persze a rettentő mennyiségű privát teavedelésen kívül, hanem komoly ebéduzsonnát is tudok pakolni reggelenként Pistának az igazán gyöngé kiadói ebéd helyett-mellé. Mióta Sztálin meghalt, és „Berija elszemtelenedett”, nem gyötrik már, amiért kilépett a pártból, sőt, vannak, akik összekacsintanak vele, egy-egy hangzatos dicsőítő mondat mellé. Munkát is kapunk rendszeresen, igaz, még nem állíthatok ki, s Pista se jelenik meg saját művel, de a fordításaihoz írhat elő- vagy utószavakat. Ilyen óriási nőemelkedés után alázatosan megkérem Vas nénit, hogy tanítson meg egy pár süteményreceptjére, felhívom rá a figyelmét, hogy ez népszokás, nagyanyáról anyára szálló receptek vannak még ma is – de ő nem áll kötélnek. Szokásához híven másra tereli a szót.

– Tud maga sóletet csinálni? Ugy tudom, a zsidó nagyanyjánál lakott valahol ott, falun.

Sajnos nagymama sosem csinált sóletet, vagy legalábbis az én időmben nem. Nagyapámnak földje, tanyája volt, gazdálkodott, ahogy otthon mondták, paraszt-zsidó volt. Szalonnát reggelizett, bicskával, vagy túrót ugyancsak bicskával, hagymával, örökké a szekerén ült; a dohányzacskója szagára máig is emlékszem. Nagyanyám szombat este gyertyát gyújtott és kalácsot sütött, de az egyetlen zsidó étel a laskagombóc volt a háznál, az is csak húsvétkor, mert a maceszt, amit mi laskának hívtunk, drágán adta a zsidó hitközség, csak tessék-lássék rendeltünk belőle egy nagy csomaggal, pedig én rettentően szerettem, állandóan loptam a papírzsákból, s titokban, csemegeként rágtam a padlásra bűjtomban.

Szégyenkezve rázom a fejemet, nem, nem tanultam meg, még ezt sem.

– Hát ha tud szerezni fél kiló gerslit s egy kiló babot meg egy füstölt libamellet, vasárnap eljövök és megmutatom. De azt reggel kilenckor már fel kell tenni.

Istenem, segíts, járom a várost füstölt libamellért, hasztalan. Péntek reggel kapom a sürgönyt, ugyancsak meglepő. „Belejön még egy libatest, egy kisebb csülök s egy

szál füstölt kolbász. Libatestet a Klauzál piacról. Hagymája van? A gerslit, babot áztassa be szombat este.

Mi lehet az a libatest? De nyilván ez a hivatalos neve a liba hátuljának, mert a pillájuk se rebben, amikor kimondom, a csülök s a kolbász némi nehézségbe ütközik, de végül is minden együtt van a konyhaasztalon, s Vas néni egy üteget felállító hadvezér tekintetével néz körül, s utasít:

– Gyúrjon egy tésztát, kell bele egy tojás, azzal ragasztjuk le.

Belehajigálja az egész mindenséget a legnagyobb fazekamba, szíinig tölti vízzel, megsózza, és egy egész fej hagymát dob belé héjastul. A fedőre ezt a csirizgombócot húzogálja rá, leragasztja vele körös-körül, s apró lángra téve a sütőt, berakja.

– Nem hozzányúlni! – teszi fel a gyászfátyolos kalapját indulóban, de én rémülten kapok utána.

– Csak nem tetszik most itt hagyni, az istenért! Mit csináljak veled, honnan tudjam, hogy mikor kész?

– Azt én tudom! Nyolcra hívta a vendégeket, nem? Idejövök, mire kész lesz, maga hozzá se nyúljon, érte! Addig én utánajárok, nem pusztult-e el a Matild a rablók kezében ott. Pista jöjjön velem, majd ebédel nálam teát.

A jéghideg, óriási, a hajdani Papnevelde utcai, Krúdy-gazdasszonyokhoz csöppet sem méltó konyhám lassan átlangyosodik, ahogy dermedten ülök a hokkedlin (nem konyhaszék, HOKKEDLI), s bámulom a sütő csukott ajtaját. Mi lesz ebből, Úristen! Két házaspárt hívtam meg, Zelnéket és Tatayékat, szóval egy zsidó és egy nem zsidó házaspárt, Zelnék biztosan ismerik ezt a műfajt, és különben is mindig minden jó nekik. De Tatay Marika! Híres és kitűnő főzőnő, leleményes, ügyes és mindenekelőtt kritikus szemlélő. Ülök, mint egy rab, nem merem otthagyni, hátha elalszik a kicsire állított gáz, amúgy is gyonge, vagy felrobban, vagy odaég, hogy lesz ebből étel, és milyen arcot vág hozzá Tatay Marika, s hogy ki fog nevetni Sándor – azért csak megteríték hét személyre, bár Vas néni közölte, hogy ő este nem eszik ilyesmit, rá ne számítsak. Púpozódik mellettem a hamutartó, kiolvasok egy fél kötet Jókait, másra nem futja az eszemből, olyan ideges vagyok. Miért? No és ha nem lesz jó? Van itthon szalonna, kenyér meg tojás, esznek azt, és eburafakó!

Borzasztó lassan telik az idő, és kezdenek megnyugtató illatok keringeni, apró puffénesek is hallatszanak, de ki tudja, mit jelent az? Hátha kilyukadt a tészta ózonpajzsa? Nem merem kinyitni a sütőt. Pista megjön, s zord, mint az északi szél, gondolom, telítve van Vas nénival, fekdj le, mondom, csak szerezz valami italt. Hoztam, morogja, és eltűnik, valahogy nem lelkesedik a vasárnap illetén tönkretételéért. Sustorgás, sustorgás és meleg. Várok a hokkedlin.

Vas néni percnyi pontossággal jelenik meg, hóna alatt egy tizenkilenc papírba burkolt szép hosszú tállal: – Nehogy eltörölje! – kapja ki a kezemből olyan tekintettel, hogy a kezembe fagy a konyharuha. – Azt akarja, hogy szagot kapjon tőle! – Az éppen érkező vendégeknek az orrára csukom a konyhaajtót, mindenáron be akarnak tódulni a szagforrás felé, most kiemelem a fazekat, s csak nézek.

Eltűnt a rengeteg víz, eltűnt a zsír a húsokról, izomrostjaira hullott szét a csülök, kihúzható belőle a csont, violinkulcs lett a kolbászból s keskeny, finom hasábok a libamellből. Csodaszépen lehet elhelyezni a nyilvánvalóan csakis erre a célra szolgáló tál egyik oldalán a húst, s körülönti az aransárga plusz fakósárga, apróra zúzott kavicshalommá átlényegült bab s a gersli – minden szem külön áll s fénylik a borvoros hús menetszázadának az oldalán, a tál végén diadalmasan terpeszkedik a „libatest”.

Viszem a tálát a bámulat és elismerés hangjait eregető vendégeket érdeklődve szemlélő Vas néni mögött, aki cigarettával a szájában még egy utolsó ütésre is képes, amikor leteszem eléje a képző- és konyhaművészetet egyesítő alkotását:

– Tálaljon maga. Maga vette az anyagot, én csak a szakácsnő voltam.

Pista elsápad, az abroszra bámul, Sándor boldogan vigyorog, a két asszonynak sűrűs néznie akad a falon, de még mielőtt elsírhatnám magamat, Zelk, az örök hegedűs, nagyot kurjant:

– Hát akkor éljen a szakácsnő és az anyagbeszerző is!

A sólet csodálatos, mesebeli, Krúdy kigombolná a mellényét, és letolná a cügos cipőjét hozzá. Falunk, mint egy disznócsorda. Csak néhány nap múlva derül ki, hogy vendégeink felekezeti különbség nélkül megfeküdték a vacsorát, s napokig szódabikarbónán éltek. Furcsa módon Pista aktív gyomorfekélyének nem ártott meg, s nekem sem.

De Vas néniel valami baj van. Hirtelen lesoványodott, gyakrabban jön hozzánk, és kevesebbet tüskéskedik. A világ dolgai azonban változatlanul foglalkoztatják.

– Mi van a pápákkal? Azok rendben vannak? Meg vannak választva?

– Ennek a Karinthynak pechje van velem. Semmije sem tetszik.

– Amit a fia ír, az sem?

– Az is ír? Szóval az alma visszaesett a fájára?

Tompa, valamennyiünk orvosa és barátja, beletúr a vastag ősz üstökébe, és egy csomó vizsgálat után csak annyit mond:

– Nem tudnátok elküldeni pár hétre nyaralni valami kellemes, jó levegőjű helyre?

Összeszedhetné kicsit magát.

– A Vaspál mindig Gasteinbe ment, egy utálat hely volt, hiába nevezték el Ferenc Józsefről – nyilatkozik Vas néni –, inkább egy balatoni szálloda vagy osztrák fürdőhely jutott volna az eszébe, nem ért az a Ferenc József semmit, hiába csinálta meg a világháborút.

Panni meg én szállítjuk fel Vas nénit Lajos-forrásra, az egyetlen megfizethető helyre, közel is esik Szentendréhez, meg tudjuk naponta látogatni. De Vas néni, úgy látszik, hosszalja az utat:

– Ennyi idő alatt a Semmeringre is elmehettünk volna, tudják?

Nem, sajnos, nem tetszik neki Lajos-forrás.

– Se egy kurszalón, se semmi. Csak az a fekvőterasz, de én nem vetkőzök le, mint ezek a straponók. Bár eszük, az van, végigstrapálják az egész életet.

– Ezek a szobaasszonyok nem szobaasszonyok – szemtelen. Az egyik azt mondta, tessék néha kifáradni, sétálni, *néni!*

– Nehéz lesz nekem itt ez a két hét, minek. Vagy rántott hús, vagy valami straponpörkölt, mintha én egy komámasszony lennék.

De az utolsó előtti napon mégis maradni akar Vas néni, s ez – lévén ebben az időben igen-igen kevés nyaralóhely, a szakszervezeti, párt- s egyéb hivatalos üdülőkön kívül –, sajnos, lehetetlen, már hetekre előre el van foglalva minden szoba.

– Te egy cinikus vagy, Pista, akit nem érdekel semmi, még fiatalabb voltál, akkor is cinikus voltál, de maga fiatalkorában ezekkel tartott – maga intezze el!

– De hát most hirtelen meg tetszett szeretni Lajos-forrást?

– Azt azért nem lehet mondani. De holnapután ide fog jönni a Ruttkai Éva édesanyja. Különben hozhatna valami süteményt abból a snassz szentendrei cukrászdából, ahol rózsaszínre festették azt a nyomorult téglafalat.

Ettől komolyan megijedek, látom, Pista is, és nem alaptalanul. Levisszük Szentendrére, de csak pár napig tudjuk ott tartani, be kell vinnünk kórházba. Nagyon jó volna a Kút völgyi, de ez persze lehetetlen, pedig Pista még arra is képes, hogy az Írószövetség nagy hatalmú titkárától kérje, aki diadalittasan utasítja el: te aztán nem kérhetsz ilyesmit.

Gyorsan hal meg, elegánsan, nem kell végigszenvednie a bélrákkal járó szörnyűségek, s furcsa módon a kórházzal is nagyon meg van elégedve:

– Jól gyógyítanak itt – mondja –, és éjjel egész kitűnően alszom. – Ránézek a fiatal, bájos orvosnőre, aki lassan bólint Vas néni háta mögött.

Mikor hazavittem a holmiját, csak letettem Pista íróasztalára Anyu szemüvegét, ő meg lassan forgatni kezdte tokostul, és füstölt, füstölt a hamutartójában a szivar. És akkor üvöltöni kezdett a csengő, „titi-tátá”, újra meg újra a „titi-tátá”, *ionicus a minore* – barátot jelzett. Micsoda titkos, földalatti vagy milyen úton tudta meg Ottlik Cipi, hogy éppen most kell átjönnie? Én csak azt láttam, hogy ott, az előszobában a két ember egymást átölelve zokog. Soha egyiküket sem láttam még sírni.

Panni intézte a temetést, ahogy mindig is mindent ő intézett. Panni méltóságán – és Vas néni méltóságán – alulinak tartott volna minden hazugságot vagy giccses búcsúszót. Egyikünkkel sem beszélt meg; a csodaszép koszorú fehér szalagján csak ennyi áll: „Sohasem fogunk elfelejteni.”

Nem szép ez a temető, barátságatlanok a fák, sárgára pörkölt a gyeper. Ég a vastag nyári napban a fekete-fehér-szürke kőszivatag. Villamosra szállunk, ott áll meg a temető kapuja előtt, Pista előremegy, Panni megbok, és hátranéz a kapura.

– Most már pestiek lettünk.

– Pestiek?

– Persze. Ezt használjuk.

NOVELLAPÁLYÁZAT

Podmaniczky Szilárd

PÁLYÁZAT

Öreg író lettem. Nagyon öreg. Olyan öreg, hogy dobolni lehetne a fejemen. Hozna valaki két dobverőt, és rakendrolt játszana a fejemen. Lehet, hogy később, évek múlva sikere lenne ezzel a számmal. De most, amíg ilyen öreg vagyok, biztosan nem fog befutni. Hagyjuk a csudába, az egész nem ér semmit a cintányér nélkül.

Emlékszem, mikor még fiatal író voltam, gyertyát gyújtottam, és órákig körmöltem a fehér papírra.

Hogy minek? Ma sem értem.

Ma, amikor reggel nem nézhettem volna értetlenebbül a tükörbe, azt kérdeztem:

– Nekem pályáznom kell?

Egy kis idő múlva válaszoltam.

– Igen, kell. Hogy valamivel kitöltsem ezt a szomorúan hosszúnak tűnő életet. Nem kunszt pesszimiztának lenni, Julika. Nem akarok olyannak látni, mintha már régóta ismernélek. Tűnj el a szemem elől. Ígérem, elfelejtelek, eltűnsz a pályázó lázámaiban. Kinyitom a szemem, és kitorlólm ezt a bekezdést, veled együtt. Hogy szó se essen rólad. Többé. Homlokodon csókollak, mint egy múzsát.

Igazából nem csábít semmi. Vagy nem vonz. Nincs tétje a vonzásnak. A tisztástól leesik a vérnyomásom. Nyomás! De menekülni se akarok, mint egy csirkefogó, aki éjjel bemászott a tyúkólba, és most csupa szar. És ha valaki le is mosná róla, soha nem tagadhatja, hogy ő az, ő, a fejlődésben nem indult pályázó.

Először élvezetből mutogatja magát az ember, azt hiszi, hogy képes valamire. Azután, mikor egy kis bizonyosságot nyer, már főleg pénzért csinálja. És mire megöregszik, se pénze, se mutogatnivalója. Mutatni éppen tudna valamit: elővinné a szekrényből a klottgatyáit, kivinné mind a kertbe, leterítené a fűre, vagy a fű terítené le őt egy jól irányzott zöldüléssel. A gatyák mind a visszájukra fordulnának. Öregem – magad vagy. Öregem vagyok. Magammal hoztam egy-két kifejezést a zöldbe – Atyám, ott vagy?, gatyáim, hozzátok dűnnyogók két rothadó tenyerem egymásba bomlasztva –, hogy aprítsak nekik valamit, egy utóképes mondatot, én a vén majom, még hogy utóképes, örülhettek egyáltalán, ha majd a kedvemért végre szakadni kezd az első tavasi eső. Akkor aztán addig fekudnék ott mozdulatlanul, mígnem a csontjaim is nedvesek lesznek. Olyan nedvesek, mintha ez már a talajvíz lenne.

Most megint úgy ábrándozok, mint régen a padlásszobámban, ahol a gyertyafény mellett kacsaszírba mártott lúdtollal azt írtam: HOVÁ KOMPOK NEM VISZNEK IÁGY HALÁLT FEHÉREN SÉTÁL A KÍVÁNCSI MARABU; vagy azt: HA ÖREG I.ESZEK CSAK A MELLÚSZÁST FOGOM GYAKOROLNI. Ez teljesen kiment a fejből, kigyalogolt, mint egy turista, akin remek esőkabát van, és csupán gyávaságból fél az egészszől. Büntetése lesz: egyetlen igaz mondat soha el nem hagyhatja a száját. Hogy miért? Mert ő mindig az évszaknak megfelelő öltözetet visel. A sok áruha alatt nem tudni, hogy melyik az ő valódi színe. A sárga? A vörös? Vagy a kék? Nem hiszem, hogy ennyi hazugság láttán neki fájdalmat okozna a színlátás.

Fáradtnak és gondterheltnak látszom. Nem is csoda, hiszen pályázni akarok. Amikor egy ötletet elvetek, kirázok a fejből, egy-egy hajszál hullik az üres papírra. Kis ötletnél valóban egy, de ha nagy ötletről van szó, lehet, hogy három-négy hajszál is kipotyog. Mi lesz a megoldás? Talán a mennyországban visszakapom az összes hajszálamat egy simildába belegöngyölve. Az angyalokat és az ördögöt egyetlen hajszál választja el, s ez pont az én hajszálam. Azon fognak tépelődni. De miért kell nekem még a földön megtudnom mindent? Sokkal jobb lenne, ha hülyén kerülnék át. Biztosan foglalkoznának velem. Rendbe hoznák a karosszériámat, s azt mondanák, nem vagy te még olyan öreg író. Hoznának egy asztalt, egy széket, egy írógépet meg húsz kiló papírt.

– Indigó nincs? – kérdezném, csak hogy raboljam valamivel a drága idejüket.

– Itt minden egypéldányos – válaszolná az egyik, mintha valami magától értetődő titokba avatna be.

– Akkor nem írok – válaszolom, és öreg, kerges talpammal eltolom magam az asztaltól.

– De hiszen neked ez a szakmád! – csodálkozna egy féllábú.

– Szakma?! – kérdezném sikoltva, mintha a túlvilágon tízszer akkora gravitációs erő hatna az arcomra. – Hát már itt se hagyják békén az embert? Azt hittem, itt legalább befejezhetem. Mert úgyis az lesz a vége, hogy befejezem. Hagyom a képzelgést.

Miért teszek úgy, mintha bármit megtörténtté tehetnék. Hiába fanyalgok. De még mindig jobb és olcsóbb így, mintha bármire számítanék. Nincsen nekem helyem a túlvilágon kívül. Műfaji kérdések csak az irodalomban vannak. Faji kérdésekkel pedig egyszerűen nem vagyok hajlandó foglalkozni. Még akkor sem, ha odajon hozzám egy tökfekete kisgyerek, és azt mondja, hogy a szeplős skandináv fiú elvette a fagyaltját. Mert, ugye, hogy tehetnék igazságot abban a helyzetben, amikor a nyelvész is elnyalja a fagyaltot. Féltre ne értsék, ebből én egy sort nem írok le. Vagy mi a manó?

Azt, hogy kifekszem az első tavaszi esőre, komolyan gondoltam. Aztán már kívántam is. Azt kívántam, hogy ahogy ott fekszem teljesen szomjasan, előtte két napig nem iszom vizet, egyszer csak minden sejtem megteljen vízzel. Vagy ha túl sokáig fekszem, az eső belemos a talajba. Belemos. Mint egy fess, de Bo Dereknél laposabb macskát. Ottan egyenként összefutok talajbéli vendéglátóimmal; férgek, nyűvek, bacilusok, agyafűrt giliszták, hogy a gyomrom fordítsák ki, recept szerint, mikor tapsolva körtáncot lejtenek eléem. Aztán kiáll a vezérféreg, és úgy üvölt a kohézióban még bizalmat sejtő, de vonatfütyként távolodó molekuláimra, hogy azoknak mindentől elmegy a kedvük:

– Mi van, pasikám, megbomlott az agyad?

– Legalább az ősz fűtjeimre lennél tekintettel – mondanám, de a nyelvem részecskéi akkor már egy cukorrépába épülnek be. Megérdemlem. Nem kellett volna odafönn annyi édességet zabálnom. Ezzel az ügy lezárva, földalati munkát nem vállalok.

És a fű egyre csak növekszik, növekszik, végigsuhint rajta a fűnyíró gép. A fűkasza. Hogy a halál is csak egy brutális ember, szokatlan eleganciával. Valami gyógyszer mellékhatása, utóélet egy ilyen lilium, dísznövény vagy nyugdíjas mellett. Vagy olyan randa fallikus már, a nő is torkig van vele. A nő pardon, hogy itt hagyom őt a pamlagra firkálva. (Indulat nélkül, szabadon), ahogyan áldunk és magasztalunk, ahogyan a szemünk áll per pillanat, a fejünkre esett szívünk a nyújtózás szürke és barna határán. Itt fekszem. Itt ülök. Itt állok. Itt hagylak. A ház véd a tengeri széltől. Építői rég halottak. Amikor meghallom a „motorja” dübörgését, kiszaladok a fűbe, szelíden egy ajtón át, és tovább hallgatom ezt. „Néha felsír.” Útódott, barom, szedd ki a lövedéket, a lovaknak semmi baja.

– Hogy jön ide egy ló?

– Gyalog.

Megpróbálok kegyetlennek látszani. Utolsó erőim egyike ez. Vén és alattomos vagyok, akár örülni is lehetne nekem. Isten melegséggel tölt el. Az Északi-sarkra pedig bizonyítékaim vannak. Büszkeségem hamis, benne utóéletet élek, féregmód kérésre kibúvok. Porhintés. Közöttünk nincs helye párbeszédnek. Könnyű helyzetben vagy, te mindig is szükséavú voltál. Az öregség nem tántorít meg. A halál majd bekopog, vidám beszélgetés következik:

– Ugye, te vagy az, te mocsok?

– Igen, én.

– Szóval nem tagadod?

– Mutassam a zsebkendőmet?

– Azt ne!

– Vizszontlátásra.

- Hohó! Korod ellenére robbanékonynak látszol.
- Fogd be a pofád!
- Előnyt is adhatok.
- Legyen meg a te akaratod.
- Gyere ide, itt az előny.
- Teljesen perverz a te ridegséged. Érezed a témát egyáltalán?
- Miért gondolsz a földöntúli hatalmakra?
- Nyasgem.
- Isten fekete hajú, nézd, én szőke vagyok.
- Mit akarsz? A napfény csatornát vág a piszokba.
- Na, jó. Gyere, te leszel a helyettesem.
- Nem. Nem aggódom.
- Felállítsam a folyosó végén a létrát, és kimászunk?
- Ó, halál! Maradj itt, idővel mindenről beszámolok.

Sikítok. Először, másodszer, senki többet... és aztán megunom, előjövök a földből, és bemegyek a szobába. Leülök az asztalhoz, megnézem a naptárt, hogy időben vagyok-e még. Szomorúan venném tudomásul, ha netán túllépnék az öregségen. Mert be kell vallanom, világéletemben öreg akartam lenni. Hogy majd akkor eljön az a pillanat, amikor elhiszik, amit mondok. Vagy hogy pontosabb legyek, elhiszik, hogy van okom hallgatni. Úgy befogni a pofámat, hogy legfeljebb valami egészen sötét indulat tántorítson meg a némaságban. Mert nincs szörnyűbb annál az öreg írónál, aki bölcsességgel próbálja leplezni szomorúságát. Ezt a leplet előbb-utóbb megcsizkítja a molylapok. Tudod, azok a kis fehér vadállatok; hiába szedem az irhám, elkapnak. Vagy a fejem fölött elzúg az idő vasfoga. Ebben a korban a változás már szegény. Régen meg azért gyötört szegényérzet, mert láttam, bármit teszek is, nem változik semmi.

A hallgatás az igazi fegyver. A múltkor is lelőttem vele egy verebet. Végre nem bánkódtam, őt is a mondat kergette pusztulásba. Elgondoltam két egymásra merőleges mondatot. Pont. És lezúgott. Most meg abban bízek, hogy új ösvényt vág magának az állatok evolúciója, hogy leveszik a vállunkról a gondolkodás meg az utódnemzés terheit. Ez utóbbi nyilván hajlott koromnak és hátamnak köszönhető. Nem fog már a ceruza – száll fel a sóhaj két tépőfogam közül. Ez maradt. Csak a két tépőfogam maradt a számban. Mikor nevetek, olyan vagyok, mint egy élvező vámpír. Nos, a vámpírok szexuális élete még nincs feltérképezve. Legalább nem szaporodnak. Nekem meg nem kell azzal foglalkoznom, hogy a kényesebb szalonokban megajándékozzam a pincérnőt egy báli mosollyal. Enni úgy szoktam, hogy amikor reggel felkelek, és félkábultan nekimegyek a könyvespolcnak, hogy kihulljon az ifjonti HEV szentimentális lázadása: leverem a Platón kettést meg valami fiatal amerikaiat, beletaposok az írógéphez, kimegyek hányni, hogy biztosan üres legyen a gyomrom, mert csak akkor tudom magam rávenni az evésre, ha evakuáltam magam, akkor előveszem a fagyasztott szalonnát, egyik kezemmel megkapaszkodom a csillárban, a másikkal pedig megpróbálom kitépni a számból a szalonnát. Így megy ez délig, amikor a fáradtságtól ájultan zuhanok a konyhai linóleumra. Innen is látszik, velem csak nyer az emberiség. De ha mégis veszítene, a csontjaimmal akkor is nyer. Ám előbb még jól be kéne rúgni.

Majd ha már minden hajszálam meggörbült, és a csempén látszik a leheletem, bejövök a konyhából, lemondok a kedvemért a szalonnáról, elragadom a tollat, és isten veled, halhatatlanság, pályázok, kezdem, mint egy igazi öreg író.

Senki se vette észre, hogy eltűnt, mint azt sem, hogy ott volt, vagy azt, hogy élt.

Pierre Reverdy

KÉSŐ ÉJSZAKA

Az éj minden színt kifakít
 Az asztalt bár körülülük
 A kupicát a kandallóra téve
 Kiürült szív a lámpa
 Év jön az évre
 Új ránc a ráncra
 Gondoltad-e vajon
 Kék négyszöget ont ki az ablak
 Bizalmasod az ajtó
 Egy búcsuzás
 A vétek bűnbánatba hajló
 Zuhanok isten áldjon
 Barátságos karok most öblükbe fogadnak
 Szemvillanás alatt látom ki poharazgat
 Moccanni sem merek
 Ott üldögél
 Kerek az asztal
 S mind emlékemben él
 Mindenkit itt marasztal
 Útra hiába kél

RAGYOGÓ NAP

Csak egy kézmozdulat
 Mint egy szárny rebbenőben
 Éledő fuvalat
 S leheletnyi redő sem
 Fodrozta vastag
 Csöndben a szólító hang
 A hajnal könnyei és ujjai a partnak
 A víz künn csobogó
 Kaptatón a kerék
 A nap kiárad
 S nem állja már az ég
 A keresztút fája hajlongva kérdez

A szemhatárra tör a robogó kocsí
Szélben szikkad jövet valamennyi fal és
Az elveszett utat a híd rejtegeti
 Mikor remeg az erdő
 S tovaröppen az éjjel
A targallyak között hol elszunnyad a füst
Utolsó szikra még
 A pilla zárul este
A menny kék huzalán
 Még fölcsivog a fecske

UTAT VESZTVE

A hamuoszlopok tövébe heveredtem
Te kúsztál ezalatt arany pilléreken
Baljós örvénybe már leszállnom lehetetlen
S mert átnőtt a halálon
Túlléptem az egen
Túlságosan gyanús seregek szökevénye
Vissza nem térhetek
Sót is dörzsöltem én orcáim redőjébe
És elhagyott helyem sem fogad vissza többé
Fürkéssz a napban
Fürkéssz a sötétben
S fürkéssz egy képtelen visszhangot önmagadban
Énedbe száműzött foljebb unt nyomaiddnál
A magasban

AZ ÜRESSÉG ÉRTELME

Leküzdendő sorok s nincs mód kihüvelyeznem
Sose-volt alakok nincs bennük értelem sem
Mert a halál
A legméltóbb díj a halál
A mérleget a test lehúzza
S a messziség furcsa körútja

Telefonon a kikötőbe fut
Indulás holnap új meddő habokra
Visszatérés kihűlt tűzhelyhez biztosan
Hamu alatt sosem csillapult szenvedéshez
Se zsarátnok se szén se szikra
Nincs fogható mi fölcsigázna még
A föld kevésbé mint az ég
A csöndnél a visszhang kevésbé
Még kevésbé ha egy tekintet lángra kap
A reménység láncszemei
Lazulnak oldódnak szétbomlanak

Rába György fordításai

Tandori Dezső

LELKEM ÚJRA, PÁRIZS...

Albert Pálnak

Felhőbe hanyatlik a rue de la Pompe –
ha nem jársz arra, semmi gond,
és úgy sincs gond, ha arra jársz,
de jót, befutót semmit se vársz.

Semmi felé és semmi felől:
futnak a lovak, ez már Auteuil –
akadálypálya. De nincs akadály,
ha az a futamod, hogy mit se várj.

1992 áprilisában

KINÉZEK AZ ABLAKON ÉJTEN...

Szpérónak; vagy ő

Kinézek az ablakon éjten,
Párizst miről sem kérdem,
az éj-csillag, az északi,
már nem tud újat mondani.

Utcám felett, magam felett:
néma se-jel, se-beszéd felelet.
Fénylik csak – türelem, türelem...
Sose leszel már egy velem.

Csak nézel ezért, ki, az ablakon,
személytelen lépcsőfokokon
mégy fölfelé, mégy lefelé,
senki után, senki elé.

Halántékod nem bánthatod,
más e minden, nem bánatod:
hogy csontot vérbe elkeverj,
kevés-sok egy csillagnyi hely.

Éld be, keveretlen, ennyivel.

ÉVMILLIÓK, RÉGÓTA...

*„Örök jelenbe örök repülök”
(J. S. Huxley)*

Évmilliók, régóta, nem ígérk,
hogy más-más lényeink egymást elérik,
annak, ami így hazugságtalan,
itt ember, ott madár formája van.

A Villiers úton, Bangs & Olufsen
mellett: egy bolt, kis fanyelűvel. Egy sem
lesz a kettő-semből, a semmi-semből,
ha úgy oldalt-felől... vagy szembe-szemből...

Addig vagyunk, míg egymás nélkül ekképp;
halálotokkal lett egy végtelenség,
mely azzal, ha én könnyebbre fogom,
eltűnik egy úgyis-egy fordulón.

Ennek-helyette: bármi jobb helyette;
nem akarom a Semmit helyetekbe.
Hagyom – „...*absurdum*...”! – a kis fanyelűt;
tartom – mit tartok? Tevének a tűt.

„MINDEN ELTŰNENDŐK...”

Ad notam

Elfáradtam, Istenem,
húnyd le végre két szemem.
Majd, ha nyílik alkalom,
nyíljon, mint egy tűnt napon.

ÁTKELVÉN SEHOVÁ...

Egy idős párizsi hölgynek és Alíznek

Átkelvén sehová, senkik után épp,
egy fason, csak úgy, ahogy a láb lép,
mecsántult jobb lábam, s csak feltekintve,
mintha mindenem otthon lenne szinte:
kit látok, mi ez, nem értem azonnal,
aztán – – – az apró alak... mint ha bottal...
de azzal se, csupán nyolcvan felé,
és ha mondhatnám, úgy sem értené,
ha tudnám franciául, „rokonom”,
ha ezt mondhatnám, „itt, e fason...” – – –
a járdáról maga-útján lelépve,
megy, semmire, hát rám végképp-se nézve – – –
átkelvén senkik után, sehová,
mintha már mégis Mindmegannyivá

visszaváltoznánk, akiket keresni
járda s úttest sem vonzhat, valamennyi
tűntünk után, ki más volt, nem magunk,
eltűnünk, egymás nyomai vagyunk,
magam, meg az a kis öreg alakka,
ahogy már ott se vagyunk, túl-haladva
egymáson – – ez be sem fejezhető,
nem „értendő”, levő és nem levő,
s lépek... sánta verebemnek, Alíznek
barátja, talán ahogy ő *alíthat*,
s hasonlítok rá, gazda a kutyára,
és Istennek a kutyája se sánta.

Párizs, Auteuil

Kántor Péter

EMLÉK

Egyszer a Balducci'snál ért a világ vége
a Hatodik Avenue és a Tizenharmadik utca sarkán,
a smaragd- és rubincsillogású apró gyümölcskosarak előtt,
háttal a nagyobbik résznek,
a pulykáknak, borjúknak, bélszíneknek,
a piros maraschino meggyeknek,
a sötétlila és a zöld olíwabogyóknak,
Bardolinóknak, Chiantiknak, rózsaszín lazacoknak,
zöldségkoszorúból fehérítő vajpuha red snappernek,
Fuji almának, epernek, málnának, mangónak, szedernek,
méltóságos, nagyságos, tekintetes sajtoknak,
ott, a hiányzó cikkelyű tortaköröktől Cyrano-orrnnyira se,
vagyishogy odébb inkább, a péksütemények kuckó-pultja előtt,
egy hosszúkás tengermagos cipóval a kezemben
úgy este negyed és fél tíz között,
egy csípős februári estén,
amikor talicska, traktor, Trabant, Boeing
mind egyformán messze járt még a tavasztól,
amikor a milliomos Trump úr öreg édesanyja,
akit tizenkét dollárért fényes nappal leutóttek a piacon,
századszor mesélte el, hogy és akkor,
amikor odaát Európában egy szakállas, puskás szerb katona
belebámult a vaksötétbe, és nem látott semmit,

még egy cigaretta parazsát se,
amikor elbújt a kardinális madár,
de a nagyra törőbbek még mindig
intellektuális sikerek után rohagáltak izzadt tarkóval,
a szélvészgyors computereket még gyorsabbakra cserélték
azok, akiknek az írásait már nem olvasta a pusztai kutya se,
amikor a hetvenes West Virginia-i tündérszép Doralie
a floridai naptól százezer ráncú arcán kislányos mosollyal
újra (meg újra, meg újra, meg újra) elszántan
MEGINT EGY POMPÁS NAP! – kiáltotta a pálmafa alól,
és a magyar parlament tercelt hozzá,
amikor két prérikutya faxolt egymásnak a sivatagban:
KOMÁÁÁM! – KOMÁÁÁÁÁM! – hogy még a kaktuszköbe is beledermedt a sírás,
amikor mégis apám szerint a dolgok bizakodásra is adtak okot,
amikor már többé-kevésbé elmondhattam, hogy jó rossz voltam, Vali,
amikor még mindig röpült felém anyám,
akkor. Akkor jött egy széles bőröves szótlan legény
fehér ingben,
és kihúzta a fekete vasrácsot végig a kirakat előtt,
a kijárat és a bejárat ajtó előtt,
az egész Falu és az egész világ népe előtt,
a lihegve érkező piros kalapos Elka előtt,
a papírpoharas kéregető Csokonai Vitéz Mihály előtt,
a Fiastyúk és az Orion előtt,
annyit se mondott, hogy sorry,
csak kihúzta a fekete vasrácsot teljes hosszában,
és kész, vége, eltűnt, mint a kámfor.

Boldizsár Ildikó

VARÁZSLÁS ÉS FOGYÓKÚRA

A mesei metamorfózisokról

*„Mi egyéb lenne az ember élete,
mint egyetlen pillanat, amelyben
hirtelen megreped a lehetetlen, s
valami lehetségessé válik.”*

(Földényi F. László)

Kislánykoromban mindig MÁS akartam lenni. Legelőször és mindennekfölött: sirály. Felmásztam a buckák tetejére, és kitárt karral ugorva játszottam repülést. Nem elképzeltem, hogy madár vagyok, valóban az voltam. Mint ahogy tudtam lenni kő, virág, gyertya és szappanbuborék.

Aztán egyre nehezebb lett. Nem úgy sikerültek a dolgok, ahogyan szerettem volna, mindig másképpen lettem más. Félrecsúsztak a mozdulatok, mondatok, értelmét veszítette minden átváltozás: lotyögött rajtam a madárszárny, a bibe, a porzó, az alany, az állítmány.

Miért nem sikerül, ha egyszer már tudtam, és sikerülhet-e még? Csak ez érdekelt. Azt a határvonalat kerestem, melyen átlépve megszűnhetnek létem korlátai, s én azzá válhatok, akivé akarok. Ennek technikáit kutatva a mesék is kínáltak néhány lehetségesnek látszó megoldást. Elvarázsolt királyfik és királykisasszonyok mellett Micimackó kényszerű alakjavítási kísérletei adták a kérdést: vajon varázslás és fogyókúra között létezik-e másmilyen megoldás?

1

Legkönnyebb dolguk a mitikus lényeknek van. A tündérek, varázslók, sárkányok, tál-tosok, ördögök és boszorkányok nemcsak saját alakjukat változtatják mindenkori céljaik vagy éppen kényük-kedvük szerint, hanem másokét is. Mesei funkciójuk, hogy megoldjanak lehetetlennek látszó feladatokat, de veszélyeztessék, hátráltassák is ellenfeleiket. Az ereje titkát általában ügyesen rejtegető, alakváltoztató természetfölötti gonoszt csak a természetfölötti jó vagy az annak segítségét élvező győzheti le. A testében rejlő energiákat föl nem ismerő avagy a test fölötti rendelkezés titkaiba be nem avatott mesehős cselekvés helyett passzívan várakozik, amíg a mitikus lények megvívják helyette egymás elleni harcukat. RÓZSA ÉS VIOLA meséjében például Rózsát az ördög (sárkány, boszorkány) lehetetlen feladatokkal bízza meg: egyetlen nap alatt vágjon ki üvegfejszével egy erdőt, arasson le, csépeljen ki, öröljön meg egy tábla búzát, ültessen szőlőt, és készítsen belőle bort, építsen várat viaszból, majd hordja el gyűszűben az üveghegyet. A fiú az ördög legkisebb lányának segítségével teljesíti is ezeket. Mivel az ördög nem tudja hatalmába keríteni a feladatok teljesítésében hibát nem vétő fiút, végső eszközként az életére tör. Rózsa Viola segítségével menekül, mégpedig úgy, hogy a lány metamorfózis-párbajt vív az őket üldöző szüleivel. Önmagát előbb tóvá,

majd kápolnává, végül kölessé, a fiút kacsává, pappá és kölesörzövé változtatja, miközben a szülők veres borulat, fekete borulat, tuzes felhő vagy ragadozó madarak képeiben követik őket. A mese nem részletezi az átváltozások módját, legföljebb a fejen való átbuszkázást – a „*kecskebuka vetést*” – vagy a „*gondolt egyet, kacsává változott*” formulát jelöli meg módnak. E *mágikus menekülés* sajátossága, hogy a tárgyak éppúgy átváltozhatnak, miként a mitikus lények: a hátradobott vakaróból, keféből és pokrócból itt az üldözést nehezítő sűrű, sűrűbb és legsűrűbb erdő válik. Természetesen ahány mesevariáns van, annyi metamorfózisforma létezik (a felsoroltak a leggyakoribbak), abban azonban a változatok megegyeznek, hogy a győzelem a menekülőké: vagy elpusztítják üldözőiket, vagy azok érkeznek saját hatalmuk végét jelző határhoz. A varázshatalom ugyanis ez esetben véges, mégpedig földrajzilag pontosan behatároltan. A határvonalon túl a varázserő nem hat, így a menekülők célja nem az üldözők elpusztítása, hanem a „kívül kerülés”, a konfliktusoktól való megszabadulás.

Hasonló, de céljaiban eltérő metamorfózis-párbajt vív egymással a VARÁZSLÓ ÉS TANÍTVÁNYA is. Miután a tanítvány kitanulta mesterétől a varázslás tudományát, megszokik tőle. Állattá változva háromszor adatja el magát apjával, aki mindháromszor hibát ejt a rá bízott feladat teljesítésénél, megakadályozva így fia gyors visszaváltozását. A vevő minden alkalommal az egykori mester, aki megszegyeníti a tanultakkal élni nem tudó ifjút. Az újra szökni próbál, mire a varázsló üldözni kezdi. Az ő metamorfózis-párbajuk így zajlik: a három régió (ég, föld, víz) és a saját test fölötti uralkodást bizonyító, egyben a tudás fokát is mérő átváltozások során mindaddig a varázsló van fölényben, amíg tanítványa nem tudja őt a feltétlen vereség – értelmezésem szerint a teljes függetlenség – helyzetébe kényszeríteni. Ez bekövetkezhet minden indoklás nélkül, a mese íratlan törvényei alapján, de történhet úgy is, hogy az utolsó átváltozásnál a mester életében először hibát ejt: a fiú gabonaszemmé, ő kakassá változik; egy szemet a kakas nem vesz észre, ebből róka lesz, és leharapja a kakas fejét.

A tanítvány megszerzett tudással képes az alakváltoztatásra, A VÁLTOZNI TUDÓ FIÚ *kiérdemli* ezt a képességet. A bajba jutott állatokon segítő fiút ugyanis a hálás állatok beavatják a kettős természet létmódjába, mintegy tökéletesítik: a fiú megőrzi a gondolkodás és a beszéd képességét, ugyanakkor rendelkezik felvett alakjának jellemzőivel is. Ezzel a tudással az elvégzendő feladatra koncentrálni: ha a próbát vízben kell teljesítenie, hallá, ha levegőben, madárrá, ha a föld mélyében, hangyává változik. Tökéletessége abból adódik, hogy egyik fele ismeri a célt, a másik el is tudja érni azt. Ez a mesei tökéletesség azonban szigorúan átmeneti jellegű. A sikeres próbatétel után az állatok erejét pusztán kölcsönző hős visszatér eredeti környezetébe és alakjába anélkül, hogy megőrizte volna *átmeneti alakjának* bármely vonását, vagy áthozott volna onnan bármilyen minőséget is. A közjáték után élete ugyanúgy folytatódik, a metamorfózis segítségével legföljebb anyagi javai gyarapodtak: így szerzett magának feleséget, hatalmat, kincset.

A HÁLÁS ÁLLATOK későbbi típusában az állatok már nem erejüket kölcsönzik a hősnek, hanem „lekötelezetteként” elvégzik helyette a feladatot. Az etikailag motivált, „*jó tett helyébe jót várj*” kapcsolatban a világ három régiójából kikerülő állatok társul szegődnek megmentőjükhöz, vagy önmagukat helyettesítendő testük valamely részét – pikkelyt, tollat, szőrszálat – ajándékozzák neki, mellyel szükség esetén visszahívhatók. De a HÁLÁS ÁLLATOK csupán saját közegükben képesek a feladatokat elvégezni, s korántsem olyan univerzálisak, mint a mitikus lények.

Az alakváltozást nemcsak jutalomként *kérdemelni*, hanem büntetésként *megérdemelni* is lehet. Ez esetben az állati alak nem segítséget nyújt, hanem lealacsonyítást, visszaminősítést jelent. Ha ugyanis a mesehős megsért egy vele előzőleg ismertetett törvényt, tilalmat, vagy nem teljesíti vállalt kötelezettségeit, könnyen elveszítheti eredeti alakját. A bűnöst – épp vétke révén – hatalmába keríti a törvény birtokosa, hogy a bűn mértékének megfelelő büntetést rója ki rá. Az effajta visszaminősítés szerencsés esetben éppúgy átmeneti jellegű, miként a tokéletesség: az átváltoztatást a *kiváltás, megváltás* követi. A mesék szigorú rendje szerint más próbát kell kiállnia egy férfinak, egy nőnek, s másmityet az állattá változtatott testvérét keresőnek.

Az állat alakban élő nőt (A KECSKELÁNY; A KÍGYÓ-KIRÁLYKISASSZONY, A MACSKAMENYASSZONY; A HATTYÚNÓ) eredeti alakjában véletlenül megpillantó és megszerető férfiak sugalmazás, megálmódás vagy egy segítőtárs szíves szóbeli közlése nyomán szereznek tudomást az átok, varázslat alóli szabadulás módjáról. Kiállják a kínzást, bántalmazást, beszéd- vagy alvástitilalmat, mert *tudják*, hogy az elvarázsolt személy ezáltal nyeri vissza alakját. Megválthatják a nőt úgy is, hogy ellopják vagy elégetik állatbőrüket. Ha ez nem sikerül elsőre, a mese még egy lehetőséget ad nekik: felkutatathatják és az elsőnél semmivel sem nehezebb próbatétellel megválthatják szerelmüket.

A nőknek nehezebb dolguk van. Számukra a kiállandó próba következménye *nem ismert*. Az állatvőlegény-mesékben (A BÉKAKIRÁLY; A SÜNDISZNÓ; A SZÉP LÁNY ÉS A SZÖRNY) meg kell csókolni vagy falhoz kell csapni a békát, egy éjszakát az állattal kell tölteni, esetleg meg is kell ölni, azaz be kell tartani egy teljesen értelmetlennek tűnő vagy egyáltalán nem is ismert parancsot. Nem véletlen, hogy a pszichoanalitikus mesemagyarázatok legkedveltebb témája ez a típus. Az iskola követői szerint a mesékben szereplő nők nem áldozatot hoznak a másikért, hanem legyőzve önmagukat, megtesznek valami olyat, amitől eredendően irtóznak. Az állatvőlegények mintegy a tett szimbólumaként válnak újra emberré. Bruno Bettelheim a meséket egyenesen úgy értelmezi, mint amelyek arra tanítanak, hogy a nőnek radikálisan meg kell változtatnia korábbi viszonyát a szexualitáshoz. Szerinte a béka kiválóan alkalmas arra, hogy a szexuális kapcsolat jelképe legyen, mivel tudatelőttes szinten a felfúvódott béka az erekcióban lévő pénisz, nyirkossága, tapadóssága révén pedig a nemi szervek érzetét kelti, az undorral együtt, ami a szexualitás ébredésének kísérőjelensége.

Ha egy nő próbálkozik az állatbőr ellopásával vagy elégetésével, akkor a kíváncsival épp ellentétes hatást ér el. AMOR ÉS PSYCHE történetében a nappal állat, éjjel férfi alakban élő hős levetett bőrét a felesége anyja tanácsára elégeti. Kétszeresen is hibázik: egyrészt a titok szentségét sérti meg fecsegésével, másrészt a titokzatosan ejt sebet azáltal, hogy nem megfelelő eszközökkel akarja kideríteni, azaz sietteti kivárás helyett. Emiatt három vascipót is elkoptató viszontagságos bolyongásra kényszerül, s csak a másodszeri megváltás után lehet újra a férjé.

A testvérét megváltani akaró hősnek (AZ ÓZTESTVÉR; A HÉT HOLLÓ) a megváltás körülményei okozzák a próbatételt: a kiszabott beszédtilalom miatt nem védekezhet az ellene felhozott vádakkal szemben. A boszorkánysággal megvádolt nő alatt már ég a máglya, amikor lejár a tilalmi idő, és visszautasíthatja a rágalmakat.

Ha az átváltoztatás bosszúból, féltékenységből, félelemből vagy egy ismeretlen törvény öntudatlan megsértéséből következik be, akkor ez nem az ellenfél, hanem a Gonosz működésének következménye. A Gonosz ugyanis pillanatnyi szükségleteihez bűn elkövetése nélkül is igazíthatja bárki alakját. A MEGPATKOLT BOSZORKÁNY éjjelenként egy lóvá változtatott kovácslegénnyel jár a gellérthegyi összejövetelekre, míg

az le nem győzi. A puszta öncélból gonosz ÓLOMBARÁT és A VASFEJŰ FARKAS nemcsak másokat változtat céljainak megfelelően, hanem önmagát is képes a térben megsokszorozni. A Gonosz abszolút hatékony eszközökkel él: nincsenek, avagy csak jól elrejtve vannak fizikailag megsemmisíthető objektumai. A TESTEN KÍVÜL ELREJTETT ERŐ legyőzésének módja csellel tudható meg. A győzelemhez három különböző, egymásban élő állatot – a Gonosz lelkének manifesztációit – kell elpusztítani: például vadkant, annak fejében nyulat, abban galambot és darazsat, de lehet az erő borban, hajban, dobozban is. Mivel immoralitása miatt a Gonosz erkölcsileg nem semmisíthető meg, és földrajzi határai sincsenek, a teljes fizikai pusztulásra ítéltetik. Számára a tündérmesékben nincs megváltható visszaút, a megbocsátásnak még a lehetősége sem adott.

2

A tündérmesékben az átváltozások, átváltoztatások, visszavarázslások és kiváltások mindig két vagy több személy között állandósult mesei viszony alapján következnek be, mégpedig a *csoda* révén. A műmesék, irodalmi mesék metamorfózisai más képet mutatnak, s mintha azt akarnák jelezni, hogy a metamorfózisok világában csoda nélkül is boldogulhat földi halandó. A tündérmesékben a külső alakváltozással sohasem történik belső változás, a hős marad, aki volt, még ha időközben társadalmi helyzete javul is. Alakváltoztatása mindig reverzibilis, adott a visszatérés, a megváltódás lehetősége. A lét határai, a fajok, egyedeket elválasztó falak ember és állat, élő és „tetszhalott” között töretnek át időlegesen. Az áttörés eszköze – a mese szerkezetileg elengedhetetlen része – a csoda, a varázslás, mely az ember számára titkos kódokkal van teli.

A belső metamorfózist (mellőzve a szó tisztán teológiai értelmét: az átlényegülést) feldolgozó műmesék nem a külvilágban realizálható átváltozásokra építenek, hanem a lélekállapotból adódó testi változásokra. A külső megjelenés a lélekben lejátszódó folyamatok végeredménye: ezért a „hősnek” az önmagára való koncentráció a feladata, az, hogy megtalálja saját testén belül azokat az eszközöket, energiákat, melyekkel szabadon váltogathatja alakját, avagy elnyerheti annak végső formáját. Ez sem csodát, sem büntelenséget, sem külső segítséget nem feltételez a műmesékben, bekövetkezhet fájdalom, megrázkódtatás hatására, a lélek kettéhasadásának következményeként. A metamorfózis így nem egy folyamat közbülső eleme, hanem végeredménye, s mint ilyen, teljességgel irreverzibilis. A hős nem térhet vissza eredeti alakjába, de elnyerhet egy olyan újat, amely szintáttörést jelent régi és új éne között, átemelkedést egy olyan létezési módba, melyben mindent előről kezdhet, vagy olyasmit tehet, amire előző alakjában nem volt módja. Az effajta mesei történés nem más, mint a megújuláshoz szükséges megpróbáltatások sora, a befejező metamorfózis pedig valami újnak a kezdete. Ez a „valami új” az én második, addig többnyire elfojtott lehetőségének a meg tapasztalása, a „csodának” az ember számára is elérhetővé válása, ami azonban a mesékben is csak szenvedés árán adatik meg. Andersen KIS HABLEÁNY-a halhatatlan lelket s földi férjet szeretne, de kívánságai csak úgy teljesülhetnek, ha megszeretteti magát kiválasztottjával. Ehhez lábakra van szüksége, s ő ezekért a hangját adja cserébe a tenger boszorkányának. A vele kötött egyezség szerint nemcsak a minden lépéssel járó iszonyatos fájdalmat kell vállalnia, hanem azt is, hogy ha nem sikerül magát megszerettetnie, sohasem lesz halhatatlan lelke, ha pedig kedvese mást vesz feleségül, ak-

kor neki a menyegző éjjelén meg kell halnia. Választotta azonban épp némasága miatt idegenkedik tőle, s noha csodálja a lány mozdulatait, táncát, nem tud eligazodni ebben a jelrendszerben, és mást vesz feleségül. Az esküvő napján nővérei kést hoznak a hableánynak (hajukat adták érte a tenger boszorkányának); ha ezzel megöli a fiút, s vért a lábára hullatja, újra hableány lehet. A lány bemegy a szerelmesek sátrába, ahol a királyfi álmában is kedvese nevét suttozza. *„Megremegett a gyilkos kés a kis hableány kezében, s kihajította a tengerbe, a hajnali fényben csillámló hullámok közé. Megtört tekintetével utójára végigsimogatta a királyfi, aztán belevetette magát a tengerbe, s érezte, hogy maroknyi fehér habbá foszlik szét lassan a teste. Ebben a pillanatban merült föl a tengerből a nap. Nyájas meleg sugarai ráhullottak a hidegülő habra, s a kis hableány már nem érezte a halál rettegését. Egyszerre meglátta a bíborszín napot, a hajók fehérő vitorláit, a piros szélű felhőket, s a tenger fölött átetsző, könnyű lényeket látott suhanni. Lágyan zsongó hangjukat is hallotta, olyan halk volt, hogy azt emberi fül föl nem foghatja, mint ahogy emberi szem sem veheti észre őket soha. Az átetsző könnyű lények szárnyak nélkül suhantak a magasban, mert a levegőnél is könnyebb volt a testük. A kis fehér tajték nőni kezdett, a hableány kiemelkedett belőle, s akkor látta, hogy neki is olyan teste van, mint azoknak.”* A kis hableány türése és szenvedése árán levegőlánnyá lehet, s ígéretet kap a halhatatlan lélekre.

A LÁNY, AKI A KENYÉRRE HÁGOTT című Andersen-mesében a kevély Inge kenyereken akar járni. Halála után büntetésképpen szobor lesz belőle a pokolban, s hallania kell, hogyan szidalmazzák őt az élők. Egy kisfiú néhány sajnálkozó szót ejt róla, s ez megindítja a lány könnyeit. A sírástól verébbé változik, majd miután ebben az alakjában levezelte bűnét, tengeri fecske lesz: *„A hosszú télen annyi morzsát szedegetett föl és juttatott az ínséges verébnépnek, hogy éppen kitelt volna belőle az a kenyér, amelyikre ráhagott valamikor sok-sok esztendeje a kevély Inge. Amikor meglelte és odaadta egy éhes kismadárnak az utolsó morzsát is, amely hiányzott volna a kenyérhez, hirtelen megrázta magát: szürke szárnyai helyén hófehér, karcsú szárnyak nőttek, s egyszerre kitértek. – Ott repül egy tengeri fecske! – kiáltották a gyerekek, amikor elsuhant felettük. Aztán a tenger fölé ért, leereszkedett, megmerült a vízben, s újra folszárnyalt a tündöklő nap felé. Hófehér tollai fénylettek a napsugarakban. Akik látták, máig is azt beszélik, hogy egyenest a napba repült.”*

Belső változás az oka Julián metamorfózisának – helyesebben üdvözülésének – Flaubert meséjében, az IRGALMAS SZENT JULIÁN LEGENDÁJÁ-ban is. A tündérmesék megváltásra passzívan várakozó elvarázsoltaival ellentétben Inge és Julián megváltódása aktív részvételt kíván. A *vétek–büntetés–kiváltás* hármását felváltja a *vétek–bűnhődés–önmegváltás* hármasa. Andersen hableányának bűne, hogy más akar lenni, mint ami, Julián átlényegülésének előfeltétele, hogy más legyen, mint ami: állatok, emberek (köztük szülei) lemészárlásáért vezekelve haladja túl gyilkos vágyait. Julián „*mások szolgálatára szentelve életét*” önkéntes száműzetésbe vonul. Súlyos megpróbáltatások után a történet végén egy bélpoklost megetet, megitat s testével felmelegít, mire a bélpoklos Jézus Krisztussá változva a mennyországba viszi őt. Ez a mese a vallásos befőzés miatt nem a tündérmesékkal, hanem a legendamesékkal, még inkább a középkori exemplumokkal lenne rokonítható, de a hangsúly nem az isteni világrenden és igazságszolgáltatáson van, hanem az önmegváltás tényén. A megtisztulással elnyert új formával azonban nem lehet visszatérni az emberek közé: a hableány levegőlánnyá lesz, a tengeri fecske a napba repül, Julián a mennyországba jut. Valamennyi alakváltoztatott mese közül ez az egy típus sugallja azt, hogy az embernek bármennyi alakja is lehet, létezik egy végső, tökéletesnek mondható forma, melyből soha többé nincs visszaút.

Exupéry A KIS HERCEG, Milne MICIMACKÓ, Carroll ALICE CSODAORSZÁGBAN, Baum ÓZ, A NAGY VARÁZSLÓ, Lázár Ervin SZEGÉNY DZSONI ÉS ÁRNIKA című híres és immár klasszikusnak számító meséiben, valamint az új keletű műmesék többségében a metamorfózis motívuma hiányzik, vagy semmilyen kapcsolatban nem áll a csodával. Az átváltozás képességét a *méretváltozás* képessége váltja fel, a varázslásból *antivarázslás*, *groteszk*, *abszurd varázslás* lesz, a belső változással egyidejű alakváltozás helyébe az *erkölcsi javulás* lép, melyet legföljebb egy-egy dicsérő szó követ. A mágikus tárgyak funkciójukat veszti vagy funkciójukat fel nem ismeren hevernek e mesékben. Ha a mesehős esetleg rájuk is talál, nem ismeri titkukat, így azok segítség helyett rendszerint bajt hoznak rá.

A tündérmesékben a hős madárrá változhat és elrepülhet, ha valami dolga akad az égen, vagy egy toll megfújásával kapcsolatba léphet a madárral, s az a feladatot elvégzi helyette; a műmesékben a hős követi a madarat, vagy csellel magához köti. A kis herceg a vadmadarak húzását használja fel ahhoz, hogy eljusson a Földre, s bolygóközi tapasztalatai sem arról győzik meg, hogy vágyai bármilyen külső segítséggel elérhetők lennének.

Micimackó alakja nagyon is reális okok miatt változik meg: túlságosan sokat eszik, és az ebből származó kellemetlenségei is csak fogyókúrával szüntethetők meg. A könyv legelején mézlopás céljából „kis fekete felhőnek” akar látszódni, de mivel átváltoztatni nem tudja önmagát, az álcázás cseléhez folyamodik, s egy pocsolóban feketére fürdik. „...Ezután felfújótok a léggömböt, Micimackó megkapaszkodott, te eleresztetted a zsineget, és Micimackó kecsesen libbent az ég felé, míg el nem érte a fatető színvonalát, jó nyolcméternyi távolságban. – Remek! – kiabáltad te. – Mit szólsz?! – kiabált vissza Micimackó. – Minek gondolnál alulról nézve? – Egy olyan Mackó-félének, ami léggömbbe kapaszkodik – mondtad te. – Az lehetetlen – mondta Micimackó kissé aggodalmasan. – Hát nem olyan vagyok, mint Fekete Felhő a kék égboltozaton? – Nem mondhatnám.”

Micimackót egy számára idegen szerep, a csupán külsőségeiben megragadható álca nem viszi sikerre, a valódi méhek összeszurkálják: az álmetamorfózis teljes kudarcba fullad.

Groteszk metamorfózis jellemzi Alice méretváltozásait, aki varázssital, sütemény és gomba elfogyasztása után lesz fél méter, három méter vagy hét centi, de sohasem olyan, amilyen éppen szeretne lenni, vagy amely méretre szüksége lenne az előtte álló akadályok leküzdéséhez. Alice véletlenül bukkan a varázssitalra és a süteményre, de nem tesz azonnal eleget a rajtuk olvasható „Igyál meg!”, „Egyél meg!” felszólításnak. „Előbb megnézem – mondta –, nincs-e ráírva: MÉREG.” A méretváltoztató gomba használatához a Hernyó azt az útmutatást adja neki, hogy „az egyik felétől óriás leszel, a másik felétől törpe”. „...Alice egy darabig nézte-nézte a gombát. Azon törte a fejét, vajon melyik az egyik és melyik a másik fele. Minthogy a gomba tökéletesen kerek volt, ezt nem volt könnyű kitalálnia.” A metamorfózis a praktikus gondolkodású Alice esetében is komikus elem, de Alicenek már célja sincs, amihez a metamorfózis eszköz lehetne: a véletlenül és mindig balul bekövetkező méretváltozásai pusztán kíváncsiságának következményei.

Ózról, a nagy varázslóról kiderül, hogy „szélhámos”, „csaló”, közönséges illuzionista, aki az emberi hiszékenységre építi varázslatosnak tűnő mesterességét. A Madárijesztő, a Bádog Favágó és a Gyáva Oroszlán csodás segítséget – észet, szívet, bátorságot – re-

mélnek tőle, s nem is sejtik, hogy mindezen dolgok megszerzéséhez nem csodatétel szükségeltetik. Őz, a nagy emberismerő roppant egyszerű módon teljesíti kívánságait: elhitei velük, hogy a kért tulajdonságok valóban bennük vannak. Az önszugesztio minden csodánál többre képes, így a Madárijesztő, a Bádóg Favágó és az Oroszlán elégedetten és önbizalommal telten távoznak tőle. Nem véletlen, hogy Őz épp azt a kívánságot nem tudja teljesíteni, amelyhez valóban csodára lenne szükség, azaz nem tudja Dorkát hazarepíteni. A mese végén derül csak ki, hogy a kislány lábán lévő ezüstcipellő bárhová elviszi gazdáját, ha az ismeri varázserejét.

Békés Pál KÉTBALKEZES VARÁZSLÓ című könyve a tündérmesék metamorfózisainak *paródiájaként* a csodákat tagadja és leplezi le. A varázslótanoncok az Alapvarázslatok tantárgy keretében tanulják, hogyan kell békából hercegnőt varázsolni, s ehhez a kertben gyűjtenek békákat. Az alapvető mesei képzavar – a békából sohasem varázsló varázsló hercegnőt, annál is inkább, mivel a béka mindig hímnemű! – ellenére ez a mese kiválóan bemutatja az *antivarázslás* mechanizmusát, tartalmazza az új keletű metamorfózistranszformációk valamennyi lényeges elemét. (A mesei képzavar terminus csapdája, hogy nem mindig egyértelmű, mikor van szó képzavarról s mikor egy esetleges új meseformáról, de hogy az idézett motívum valóban ellenkezik minden tündérmesei tapasztalattal, az szövegszerűen az „*ahogy illik*” utalással bizonyítható.)

A kétbalkezes varázsló története minden lényeges elemet és motívumot – béka, csók, pálca, hercegnő, „legkisebb” – megtart a tündérmesékből: ezek kombinálása nem érinti a mese lényegét, még ha az elemek eklektikusan keverednek is benne. A varázslás menete a mágikus varázslatok modelljére épül (varázsigé, varázspálca), csupán a végeredmény nem azonos vele. Épp ezáltal fordul a varázslás önmaga ellentétévé, antivarázslássá. A kétbalkezes varázsló elfelejti a varázsigét, ezért amíg a béka hercegnő lesz, ő békává változik. A tündérmesék varázslói nem tanulják mesterségüket, a mese adottnak veszi a mágikus tudást. A tanítványok beavatása úgy történik, hogy a mester megjárhatja velük a poklokot: fejüket veszi, megfőzi, tűzbe veti őket, de a mese sosem konkretizálja tudásuk lényegét.

Békés meséjében a Nagy Rododendron nevű varázslómester diktálás útján közvetíti a tudást a tanoncoknak. A mese feltételezése szerint a kertben ugráló békák bármelyikéből lehet hercegnő, csak csók és mondóka szükségeltetik hozzá. A tündérmesékben a csókkal történő megváltás a bonyodalmak megoldása, s nem újabbak forrása. A tündérmese hőse nem ismeri előre a csókja következményét, nem azért csókolja meg a békát, hogy előtte teremjen a világszép herceg. A tündérmesékben nincsenek félig sikerült dolgok, a hősök nem varázsolhatnak „*elpusházott hercegnőcskékel*” sorozatban, csak az elsőt, az egyetlenegy, aki viszont ab ovo az övék. A KÉTBALKEZES VARÁZSLÓ-ban is egymáshoz rendelt párokról van szó, de az író olyan ponton konkretizálja a történetet, melyet a tündérmese kimondatlanul hagy. Békés Pál a külső vagy a jellem hasonlósága alapján rendeli egymáshoz a szereplőket (copfos, szemüveges, szeplős, stréber, dundi, savanyú, bamba, apró). A varázstudomány előzetes begyakorlása, a kollektív varázslás, a próbálkozások végteleníthető sora új mesei mechanizmust indít el, amely nem tud másban nyugvópontot találni, mint a „*deus ex machina*” műmesei változatában; ebben a mesében a Nagy Rododendron pálcájának kanyarintásában, ami ugyan nem old meg semmit, de egy ponton megszakítja a sikertelen akciót.

Lázár Ervin SZEGÉNY DZSONI ÉS ÁRNIKA című meséjében is a megváltás fogalma körül támad zavar: ha ugyanis a kacsává változtatott Árnik a királykisasszony emberformát ölt, Dzsoni lesz kacska, majd pedig fordítva. Ez azonban nem azért történik így,

mert Dzsoni elfelejti a varázsigét, hanem azért, mert csak félig állja ki az eléje tűzött hűség próbáját. Az utolsó állomásnál elhiszi a Százarcú Boszorkának, hogy Árnika elfelejtette őt. Lázár szerint az „*icípíckét megrendült szeretet*” is elég ahhoz, hogy a szerelemeket átok sújtsa, s ez a tündérmesék szigorú rendjére emlékeztet, mint ahogyan a varázslat alóli megszabadulás módja is. A szeretet újabb próbái után ugyanis a Hétfejű Tündér – a Százarcú Boszorka ellentétpárja – jutalmazza egyforma alakkal Árnikát és Dzsonit. A történet attól lesz mégis más, mint a klasszikus tündérmesék, hogy Lázár Ervin a szeretet erejét egyenértékűvé teszi a varázslat erejével, s ezt a tapasztalatát kiterjeszti a valóságra is: „*A szeretet olyan, mint a varázslat? – Olyan. – De csak a mesében, igaz? – Nem. Nemcsak a mesében. A valóságban is olyan.*”

Egyfelől tehát nem mindegy, hogy az emberi alakban való létezéshez valaki milyen értékeket választ, másfelől azonban még a helyesen választó is csak a csoda (Hétfejű Tündér) révén válhat igazán teljessé, még akkor is, ha ezt „*nagyon-nagyon akarja*”.

A kis herceg a vadludak húzását fölhasználva indul vándorútra, s útjának végén különös dolgot eszel ki, hogy hazatérhessen. „*Nem vihetem magammal ezt a testet. Túl nehéz*” – mondja. Neki nem adatik meg a kecskebuka vetés képessége, az ő számára nincs varázspálca, varázscipellő, repülő szőnyeg, s végtelen magányossága miatt megszabadítóra, segítőtársra sem várhat. Haza akar jutni, s ehhez egy kígyó marását használja fel. „*Csak ennyi volt: egy sárga villanás a bokájánál. Egy pillanatig mozdulatlanul állt. Nem kiáltott. Szelíden dőlt el, ahogyan a fák. Még zajt sem kellett, a homok miatt.*”

Máig titok, miféle útja lehetett.

Egy biztos, a mesék vonzó vagy kevésbé vonzó létezés technikái világossá tették: semmi jel nem utal arra, hogy a keresett határt átlépve, a „*lehetséges pillanatban*” saját akaratom szerint leszek sirály, kő, virág vagy szappanbuborék...

Granasztói Szilvia

KEMÉNY HENRIK NÉPLIGETI BÁBSZÍNHÁZA

Kollázs

A bábművész

Székely György a BÁBUK, ÁRNYAK – A BÁBMŰVÉSZET TÖRTÉNETE című könyvében ezt írja:

„...Kétségtelen, hogy az európai fejlődéshez képest későn induló magyar vásári bábozás nem rendelkezett sajátos hagyományokkal. Mégis volt ereje és lendülete ahhoz, hogy fél évszázad alatt két jellegzetes, elődjétől és rokonaitól eltérő, magyar népi bábhást alakítson ki... Paprika Jancsi és Vitéz László...”

Paprika Jancsi nagy orrú, markánsan előreugró állú, kis kipödrött bajuszú, esetleg bajusztalan síhedermasz. Kosztümje: egy csúcsos-hegyes vörös süveg, hegyén csörgővel. Ruhája: vörös,

csörgő diszú, kaftánszerű kabát. Kelléke: bot, fakanál, palacsintasütő vagy bármely más, koppnást okozó verekedőszerszám. Ravasz és falánk fickó, szemtelen, tekintélyt nem ismer: durva, sokszor trágár humorú, de alapjában véve jószívű, a szegények és elnyomottak barátja, a felsőbbség (zsandár, éjjeliőr, rendőr, ördög, boszorkány, halál) könyörtelen elpáholója. Rendszeren anyjával együtt szerepel: kíséret állata egy fehér házinyúl. – Vitéz László, akinek magyar huszárruháját bohócsapka egészítette ki: nem volt szolgálalkú vagy zabálós, sőt trágár sem. Ez is későbbi keletkezésére utal...”

Kemény Henrik a legnagyobb – európai hírű – magyar bábművész, vásári mutatványos, a Kemény dinasztia utolsó tagja; még ma is játszik. Szokása szerint két-háromnaponként kimegy a Népligetbe, az egykori vurstli területére. Kis családi bábszínházát javíttatja, renoválja, Vitéz László bábuját újrafaragja. Úgy volt, hogy bábmúzeum lesz a ritka helytörténeti emlékből. Ebben a mai közönség is megcsodálhatná az egykori sikeres műsorszámokat, rekonstruált játékok képében.

Itt idéznék a Kemény család legrégebbi bábdarabjából, AZ ELÁTKOZOTT MALOMBÓL.* Ebben Vitéz László két Szellemmel és három Ördöggel vív élethalálharcot. A szövegen átsüt a speciális nyelvi játék teremtette hangulat, ám a jellegzetes vásári stílushoz tartozó virtuóz bábmozgatási technikát (trükköket), valamint Kemény Henrik tucatnyi hangváltását, egyéni hangszínét, csodálatos orgánumát csak elképzelni... hiányolni tudjuk.

AZ ELÁTKOZOTT MALOM

Írta: Kemény Henrik

Szereplők:

Vitéz László

Molnár

I. Szellem

II. Szellem

I. Ördög

II. Ördög

III. Ördög

Frici bohóc

Szín: jobboldalt vizimalom, baloldalt útszéli csárda, a háttérben erdőrészlet

MOLNÁR (*kijön a malomból*) Borzasztó, borzasztó! Ebben a malomban nem lehet tovább dolgozni, mert az ember munkáját a szellemek állandóan zavarják. Nem is megyek én vissza, inkább meghúzódok itten ebben a csárdában, amíg a helyzet meg nem változik. (*Bemegy a csárdába*)

VITÉZ LÁSZLÓ (*bal hátulról jön, vándorbot, batyu van a hátán*) Gyu, de elfáradtam, azt a kutyafáját! Én úgy elfáradtam, mint egy teherhordó számár. De nem is csoda, mert én innentől egészen idáig (*mutatja*) mindég gyalog jöttem... (*Bemegy a csárdába*)

MOLNÁR (*hangja a csárdából*) Ejnye, öcsém, gyere csak ki.

VITÉZ LÁSZLÓ (*a molnárral együtt ki*) Tessék!

MOLNÁR Mondd csak énnekem egyszer. Ki vagy te, mi vagy te, merre mégy, hova mégy, mit csinálsz?

VITÉZ LÁSZLÓ Jaj, de sokat jár neki a szája, akárcsak egy kereplő. (*Feje fölött forgatja a sétatálcáját, s a molnár fejét ütögetve kereplő hangot ad*)

* A darabot a Kemény család sok évtizeden át játszotta, és Kemény Henrik ma is játssza. Ez a már klaszikus változat az ő előadásai során rögződött.

MOLNÁR *(menekül)* Nonono... mit csinálsz?

VITÉZ LÁSZLÓ Hát én csak megyek, megyek... *(Indul)*

MOLNÁR Várj, várj egy kicsit! Mondd csak, akarnál te pénzt keresni?

VITÉZ LÁSZLÓ Áh... én már olyan bolond nem vagyok.

MOLNÁR Aztán miért?

VITÉZ LÁSZLÓ Tetszik tudni, én már olyan sokszor kerestem, de még sohasem találtam.

MOLNÁR Hát nem is úgy gondoltam, hogy lenn a földön...

VITÉZ LÁSZLÓ Hát a fák tetején?

MOLNÁR Sem a fákon, sem a földön. Hanem ide figyelj!

VITÉZ LÁSZLÓ Csupa fül vagyok. *(Küül a paravánra)*

MOLNÁR Látod azt az épületet? *(Melléje ül)*

VITÉZ LÁSZLÓ Látom.

MOLNÁR Az egy elátkozott malom.

VITÉZ LÁSZLÓ Micsoda? Egy elmászott majom?

MOLNÁR Nem elmászott majom, hanem egy elátkozott malom.

VITÉZ LÁSZLÓ No és mi van vele?

MOLNÁR Ennek a malomnak minden éjszaka, pont tizenkét órakor, kinyílik az ajtaja...

VITÉZ LÁSZLÓ *(belevág)* Hát csukja be.

MOLNÁR Figyelj rám! A szellemek járkálnak ki meg be rajta.

VITÉZ LÁSZLÓ Hát azért van az ajtó, hogy ne az ablakon mászkáljanak.

MOLNÁR De értsd meg, hogy a szellemek mászkálnak!...

I. Szellem kidugja a fejét a malom ablakán, Vitéz Lászlóra néz, Vitéz László nagyot horkant. A szellem visszahúzódik, és dörömbölni kezd belülről

VITÉZ LÁSZLÓ *(felriad, ásít)* Jaj, de rosszat álmodtam! Azt álmodtam, hogy egy kövér, alacsony, kopasz liszteszsák elkezdett kopogni. *(Rákoppant az ajtóra)* Hallod, te senki, te semmi, te nekem ne kopogjál, mert ha még egyszer kopogni mersz, én akkorát koppintok a kupádra, hogy megsántulsz. Micsoda szemtelenség, nem hagyják az embert szundikálni. Áááááááá... *(Megint lefekszik a malom ajtaja elé)*

I. Szellem fejét újra kidugja, ugyanaz a játék, mint az előbb. A kopogásra Vitéz László fölugrik

Hát ez már sok! Nem hagyják az embert szundikálni. Hallod, te senki, te semmi, te nekem ne bujkáljál odabenn, hanem gyere ki, és mutasd meg magad. Te gyáva fickó.

I. SZELLEM (mialatt László beszél, kijön a malomból; Vitéz László hirtelen megpördül, és beszalad a csárdába) Mi az, te gyáva, hát elszaladtál? Vigyázz, csak vigyázz! *(Megfordul, és visszamegy a malomba)*

VITÉZ LÁSZLÓ *(kijön a csárdából)* Mi az, te gyáva, hát elszaladtál? Csak akkor mersz kijönni, mikor nincs itthon senki? Most gyere ki, amikor itt vagyok.

Végszóra a szellem újra megjelenik

(Meglátja, és elszalad) Ujjé, már megint itt van! *(Beugrik a csárdába)*

I. SZELLEM Hát mégiscsak elszaladtál? Vigyázz, csak vigyázz, mert ha megfoglak, összetöröm a csontjaidat. *(Indul vissza a malomba)*

VITÉZ LÁSZLÓ (*kijön, és megy utána, biztatja önmagát*) Mi az, László? Csak nem félsz? Menjél csak utána.

Közben a szellem eléri a malom ajtaját, hirtelen megfordul, Vitéz László megijed, és újra elszalad

I. SZELLEM Vigyázz, csak vigyázz! (*Újra elindul a malom felé, Vitéz László utána*)

VITÉZ LÁSZLÓ Mi az, László, csak nem félsz? Te bátor ember vagy. Eredj mindig csak utána. (*Felágaskodik, és hátulról belefúj a szellem arcába, majd püfölni kezdi a botjával*)

I. SZELLEM (*felüvölt*) Mit csinálsz, mit csinálsz? (*Menekül*)

VITÉZ LÁSZLÓ (*a nyakába akasztja a kampós botját, és visszarántja*) Gyere csak vissza, majd adok én teneked! (*Újra utlegeli, a szellem beszalad a malomba*)

I. SZELLEM (*a malom ablakán kidugja a fejét*) Vigyázz, csak vigyázz, majd adok én neked.

VITÉZ LÁSZLÓ (*a nyakába akasztja a botot, s ki akarja rántani az ablakon keresztül*) Gyere csak ki, majd adok teneked! (*A szellem kiszabadítja a fejét, és eltűnik, Vitéz László kacag*)
Adtam neki, most aztán nem mer többé idejönni.

I. Szellem kiugrik az ajtón, kikapja Vitéz László kezéből a botot, és visszaugrik a malomba

(*Csodálkozva*) Ujjé, a szemtelen! Ellopta a sétapiskálómát. Most mit csináljak?... Eszembe jutott valami. Bent a csárdában a falon láttam a csapláros néninek a leánykori bái legyezőjét. Mindjárt ki is hozom. (*Bemegy a csárdába, és egy palacsintasütőt hoz ki. A malomhoz közeledik*) No, most gyere ki, gyáva fickó! (*A malom mögött elbújik*)

I. SZELLEM (*kidugja az ablakon a fejét*) Mit tettél? Mit tettél?

VITÉZ LÁSZLÓ (*odaugrik, a palacsintasütővel a fejére vág*) Te mit ettél? (*Újra elbújik*)

A bábdarabnak ez még csak az eleje; az I. Szellem után jön a II. Szellem, és ezután az I., II. és III. Ördög, egyre csúnyább, rémesebb figurák. Rafinált gonoszok. (Naiv ábrázolással.) Vitéz László végül is hihetetlen szívóssággal és ügyességgel legyőzi összes ellenségét. Kiteríti a figurákat, szó szerint. A paraván széléről lógatja le valamennyit. Hullapóznak és báb mivoltuk egybeesik.

Am Vitéz László százéves tündöklés után most hanyatlani látszik. Bajban van a bábhős, mert a cudar (gonosz) körülmények rosszabbak, mint valaha.

Mostanában Kemény Henrik egyre inkább szorongva érkezik a Népligetbe.

A közelmúltban többször betörték a kis bábszínház épületébe, értékes szerszámokat vittek el, és vandál módon megrongálták a díszleteket. (Hogy kik, azt pontosan nem lehet tudni – a rendőr nem hajlandó foglalkozni az ügygel, ki se jön a betörések színhelyére. A Népliget rémületes helyé vált. A bábszínház épület szomszédságában levő kertészet éjjeliőre éjszaka ki se meri dugni a fejét, a közelben levő híres – renoválás alatt álló – Nagyvendéglőt pedig „zsványok” lakják.)

Kemény Henrik azt mondja, hogy régen a népligeti csöcselék másmilyen volt. A csavargóknak volt szívük. Szegény nem lopta meg a szegényt.

Én azt kérdezem: lesz-e itt bábmúzeum? Vagy pedig aprózódik minden még tovább?

Kemény Henrik vajon továbbra is bőrdobban tartja csodálatos bábuit? Bábszínháza amúgy is inkább utazószínház; mostanában egyre többet hívják Nyugatra. Vitéz László olykor találkozik nemzetközi testvéreivel: az olasz Pulcinellával, az angol Punchcsal, a francia Guignollal, az orosz Petruskával, a német Kasperlével.

Odakint csodálják Kemény Henrik játékát, ünneplik.

Nálunk is megbecsulik, papíron. Benne van a bábtörténeti szemelvényekben, az oktató segédanyagokban, vizsgatétel is (bábosoknál) a vásári bábozás, és a szövegek külön kiemelik Kemény Henrik egykori játéktípusát.

Egykori? De hiszen Kemény Henrik még él, igaz, hatvanöt éves, de most is játszik. Felülmúlhatatlanul. Átlépett az időn, hiszen a vásári mutatványosok eltűntek, kiszorultak... meghaltak. Kemény Henrik viszont tovább hiszi és csinálja azt, ami mint műfaj már nem létezik. Játéka, azáltal, hogy az eredeti ligeti vurstli környezetéből ki van emelve, különleges valami: sűrítettsége hihetetlenül drámai.

Kemény Henrik bábszínházáról – hatvanadik születésnapja alkalmából, a Móra Kiadó megbízásából – gyermekkönyvet írtam. A fantasztikus (szürreális) bábokról Forgács Péter készített kiváló fotókat. A könyvterjesztőt nem érdekelte a könyv. (Időközben az érdekesség kedvéért kiegészítettem a kéziratot a bécsi Práter és a népligeti vurstli történetével. Ezalatt a Móra Kiadó részben csödbe jutott, részben átszerveződött, a kézirat szerkesztői példánya pedig nincs meg. De ez talán nem tartozik ide...)

Idéznék a könyvből.

Részlet Kemény Henrik naplójából – egy harminc évvel ezelőtti hűvösvölgyi majális napján ezt jegyezte fel:

„Mindent egyedül szerettem fel (villanyt, színpadot stb.). Ezért csak 11 órakor kezdhettünk. Benjámín, a rekkomandőr igen rossz volt, sokszor emiatt mérgeződtem. Később helyette rekkomendáltam. Külömben jó nap volt. Az előadásoknak sikerük volt.*

Műsor: Vitéz László és az Ördög, a Csodaláda, a Krokodil. Villany az erdészről. 24 előadás volt. A mikrofonnal jó volt dolgozni, nem rekedtem be, csak másnap szörnyű a fáradtság. Csak így tovább.

*Kiadások: 285 Ft fuvar
20 Ft helybér
58 Ft engedély
100 Ft zsiráf (előjátékos)
40 Ft villany
20 Ft segítő
80 Ft erdésznek raktározásért
200 Ft Bálintnak
338 Ft Benjáminnak
100 Ft rakodásért*

összesen: 1241,- Ft

Bruttó bevétel: 4288,- Ft

Nettó bevétel a kiadások levonásával: 3047,- Ft”

Mutatványos tér

A Mutatványos tér egykor a Népliget legforgalmasabb, leglátogatottabb helye volt, most pedig üres, elárvult térség – igaz, barátságos fákkal szegélyezve. Ötven-hatvan évvel ezelőtt, amikor még virágkorát élte a vurstli, körülbelül száz kis épület állt itt, ezekben éltek, laktak a mutatványosok és családtagjaik.

* A műsört beajánló személy.

A vurstliba bérletjegyet lehetett váltani, mindegyikben tízfajta szórakozás volt, ezek a következők:

Vasút a Kárpátoktól az Adriáig
 Dodgem
 Gyermekkörhinta
 Revüpalota
 Harang körhinta
 Művészszínpad
 Nagyautó körhinta
 Sínautó
 Nagylovass körhinta
 Boldogság háza
 Colosseum varieté
 The Wipp
 Lakner bácsi gyermekszínháza
 Margit néni meséje
 Bábszínház
 Paprika Jancsi
 Káposztás Zsuzsa, a nőimitátor
 Mária, a jósnő
 Tűzkirálynők
 Késdobálók

Bizony ám, a Paprika Jancsi és későbbi hasonmása, Vitéz László idővel a gyerekek kedvence lett. A piros sapkás, hegyes orrú bábu a Népligetből származik. „Szülőháza”, vagyis az a bábszínház kis épület, ahol a világra jött, ahol idősebb Kemény Henrik kifaragta, felesége pedig ruhát varrt a bábunak – ez a ház véletlenül megmaradt. A többi sajnos lebontották, illetve néhány még a háború alatt elpusztult.

Vitéz László így köszönti a gyerekeket:

„...Á, jó nyitot kívánok, alászolgálja, kezit csukálom. Szervusztok, kis pajtikák! Ide hallgaszatok! Azt mondta nekem a nagymamikám: – Ide figyelj, te László! Mára nagyon szép idő van, ne lóglál mindig idehaza a nyakamon, hanem eriggy ki a Népligetbe, a jó friss levegőre... – Hát igaza van a nagymamikámnak, így aztán fogtam ezt a sámlit, és kijöttem sétáfkálni, mert nem lehet mindig odahaza lenni... Ujjé, ujjé, hát elhoztam magammal ezt a sámlit, és énekelni fogok. Jó lesz? (A gyerekek üvöltik: »Igen«)

*Ujjé, a ligetben nagyszerű,
 ujjé a ligetben jó,
 ha esik, ha puffan...*

(Megjelenik a csendőr)

Csendőr (vállán puskával, balról be a színre): Teringettét néki! Úgy hallom, ezen a tájon valami Vitéz László nevű rakoncátlan kölyök állandóan lármázik, zavarja a csöndet, és háborgatja a békés nyugalmat... hát csak kerüljön a kezem közé, majd ellátom a baját neki!...”

A Mutatványos tér 29. szám előtt sorakozott a sok-sok gyerek szüleivel, nekik szolt az előadás. Most egyedül áll ez a ház a téren. Kemény Henrik bábművész bezárt, öreg bábszínháza arra vár, hogy megszépüljön, kinyíljon, megnyithassa kapuit.

A mostani idős embereknek maradandó emléket jelentett a népligeti vurstli. Bálint Endre festőművész így ír kedves bábjáról:

„Népliget

Meg kell idéznem Vitéz Lászlót, akút mi annak idején három-négyéves korunktól Paprika Jancsinak neveztünk, szinte ugyanúgy szerettük barátját, Fricit, mint ő maga, és nem volt egyetlen apró részlete a kalandos históriának, amit ne ismertünk volna »kivülről«, és mégis éveken keresztül mindennap a népligeti programom első állomása Vitéz László bódéja volt. A mutatványos előtt néhány sor lóca sorakozott, hogy a »fizetőképes« közönség leülhessen. A kis terecskét foghíjas léckerítés vette körül, azon belül a Néni tényezőzott, igen rossz néven vette, ha elszalad valaki, akihez odaérkezett tényerostul. Vitéz László svábos akcentussal beszélt, mint mai papája, Kemény Henrik, azaz Heni, aki halálpontosan ugyanazt a szöveget mondja, amit gyermekkoromban már kivülről tudtam, nem úgy, mint az »egyszeregyet«, mert azt a mai napig sem tudom. Akkoriban minden vágyam az volt, hogy egyszer kézbe vehessem Vitéz Lászlót és bábutársait: a kísértetet, a halált, a molnárt, a kocsmárost, Fricit és az ördögöt...»

Az Ördög csúnya, félelmetes – le kell őt győzni.

Ez az „ördögverés” a vándor bábjátékos legfőbb hivatása.

„Jó, hogy olyan régiek, barátságosak Kemény Henrik bábjai... Szépek... Habár furcsák is” – mondják ma a gyerekek. És persze azt is hallom tőlük, hogy az Ördög csúnya, félelmetes.

De hát milyen legyen?

A bábjátékos, amikor vándorútjára elindul, ládájába beteszi a bábokat; a jókat és a rosszakat...

A játék Vitéz Lászlóról és az Ördög küzdelméről szól, amelyben nem a verekedés, a csíhi-puhi a legfontosabb (amint ezt sokan hiszik), hanem a bátorság, a leleményesség, a furfangosság, szellemesség és nem utolsósorban a szépség... a bábok, a díszlet, a kellékek naiv stílusa, gyönyörűsége. Most magáról az ősi hivatásról, annak lényegéről (amit *pokoljárásnak* is lehetne nevezni, nem véletlenül volt ez egy régi bábdarab címe) és magáról Kemény Henrikről kéne mondanom valamit.

Kemény Henrik hatalmas hangú, apró termetű ember, a vásári mutatványos báb-hagyomány egyetlen, utolsó őrzője. Vándorol. Bábozik hétről hétre, napról napra. Hétköznapokon is, de vasárnap, ünnepnapokon még gyakrabban játszik. Fáradhatatlan. Előadások előtt és után fúr-farag, tisztogatja, javítgatja bábjait. Időnként újakat készít, testüket fából faragja. A bábok ruháit általában a vándorbábosok feleségei varrták; Kemény Henrik nőtlen. Nagyon sokat segített munkájában édesanyja, aki igen idős korában, nemrégiben halt meg.

Utazásaira, vidéki szerepléseire gyakran elkíséri Kemény Henriket öccse, Mátyás, akinek ugyan már nem ez a fő foglalkozása, de szabad idejében mégis hű maradt az ősi bábos hivatáshoz.

Miért ősi? Mióta gyakorolja és kitől kapta örökségbe a bábos hagyományt Kemény Henrik? Édesapjától, aki ezt szintén az apjától, a nagyapától tanulta. Apáról fiúra szállt régen ez a kihalófélben levő mesterség, a vásári mutatványos bábozás.

Pedig most is vannak vásárok, és szokás az is, hogy régi szakmákat, mesterségeket bemutatnak, régi vásári színdarabokat újítanak fel. De vajon miért nem látunk ma vándorbábosokat, akik a hagyományos vásári bábjátékosokat, a régi színdarabokat adják elő? Miért csak Kemény Henrik őrzi ezeket a mesterségeket?

Különös, meglehetősen magányos, főként egy, néha kétszemélyes játék ez, amelyhez hallatlanul nagy kitartás és sokrétű művészi képesség szükséges. És még valami: nagy hit. A bábos hisz abban, hogy játéknak értelme van, játékára szükség van. Szinte mindenről le kell mondania ahhoz, hogy éjjel-nappal ezzel a foglalkozással törődjön, ennek a hivatásnak éljen. Örökös vándorlás. Azonkívül, hogy fárasztó, bizonytalansá-

gokkal is jár, folytonos izgalommal. De szereti is munkáját a bábos, ez élte. Az áldozat, amit hoz, nemcsak az emberekért van, hanem egyben a bábjátékos öröme. Talán azért van oly kevés vándorbábos, mert kevesen vállalják a vele járó magányt, és kevesen veszik azt a fáradságot, hogy önmaguk erőfeszítését, tehetségét becsüljék. Egyedül önmagára utalva játszik a vándorbábos. Régen összetarhattak a céhekben, találkozhattak a vásárokon, vurstliban. Mostanában magányos farkasként fedezhetők csak fel. (Európában egy páran ha vannak.)

Kemény Henrik körülbelül hatvan éve bábzik, hiszen már négy-öt éves korában feladogatta előadás alatt édesapja kezébe a bábokat, és kilencéves korában már önálló főszerepeket játszott a bábdarabokban. Persze emiatt baja támadt az iskolában, észrevették, hogy óra alatt a színdarab szövegét tanulja... A gyerekek bizonyára irigyelték őt azért, hogy a Népligetben, a vurstliban, kis bábszínházban él, ő pedig valószínűleg a többi gyereket irigyelte, akik, mialatt ő dolgozik, játszhatnak.

Kemény Henriket a jövőre nézve élte valami. Reménykedik, bizakodik. Hátha megnyílik, hátha kinyitja kapuit az a bábszínház, amelyet még édesapja épített, és amelyet az ötvenes években, az „államosításkor” bezártak. (Fejszével verték szét a régi vurstlit – ám Kemény Henrik szerencsére bőröndökbe zárta és megmentette bábjait.)

Mi most közelítsük meg a bezárt kis bábszínházat, tekintsünk be a falak mögé! Színpalak, díszletek, bútorok, szerszámok találhatóak itt. Kérjük meg a Holland lányt, hogy vigyen el minket egy képzeletbeli utazásra!

Hová visz minket a Holland lány – a léghajóval?...

Megnyílik a régi színpad, széthúzzák a függönyt.

Ránk mosolyog a Holland lány, Kemény Henrik bábszínházának egyik legrégebbi figurája. Főként van a fején, kezét csípőre teszi. Hatalmas, bő, ráncos szoknyát visel, lábán facipő. Olyan bő ez a szoknya. Különös. Alul kerek, gömbölyű... ahogy nézi az ember, egyszer csak megmozdul a lány szoknyája, emelkedni kezd. Zsinórok húzzák. Ahogyan a szoknya felfelé repül, a lány is elmozdul, majd eltűnik. Elrepül? De mintha mi is emelkedni kezdenénk. Nem varázslat, hiszen egy léghajón ülünk... csoda történt. Pontosabban átváltozás. A Holland lányból Léghajó lett. Az ilyen figurát átváltozós bábnak nevezik („marionette à transformer”). Szállunk tovább, aztán lefelé ereszkedünk. Kinyílik a ház ajtaja, széthúzzák a függönyt, a színpadra érkeztünk. Egyenként feléled, megmozdul valamennyi régi bábu, életre kelnek a Kemény család bábszínházának különös figurái:

Szétváló bohóc

Erőművész

Zsonglőr

Kínai táncos

Bunkó Bandi

Arany János

Konferanszié

Halál...

Ez utóbbinak – a csontvázként megjelenő figurának, a Halálnak, több társa (lásd szellemek, ördögök) bővíti a rémalakok repertoárját, szemben a lírai megjelenésű (például cirkuszi) bábokkal. A vurstli sajátos képi világához mindkettő hozzátartozik: a – kihívóan – nagyon szép és a borzasztó.

A vásári mutatóványosok játékában gyakran jelenik meg a rémdráma; a képmutatók történeti – tele szerelmi csalódással, gyilkossággal és szörnyűségekkel – a krimik

őse. Ám Vitéz László mesehős marad, aki mindig felülkerekedik a borzalmakon. Talán a mese igazsága éltei Kemény Henriket, igazolja híveinek rajongását, a művészi játék pedig elbűvöli és szórakoztatja a nézőt. A produktum a rekonstrukciós játék hitelességével és avíttóságával együtt meghökkentő.

Orbán Ottó

HALÁLDAL

Mottó: Heine? Ej, ne...

Az ész megalkuvó, mindenre bólint végül,
bár közben vicsorog vadul.
A képzelet nem az; ő sose békül.
Álmunkban lázad és vidul,

míg újraél mindent, voltat és sose voltat,
minden nőnkkel egy orgiát,
hol sikoltva élveznek, nyalakodnak,
s álló tagunk tavaszi ág.

Ő sötét szárnytollak, suhogjatok az égben!
Magasan korozz, vad madár!
Hajnalra úgyis jeges verítékben
virrad meg gyógyszer, bot, halál.

KÖLTŐ A SÍRIG

N. N. temetésére indulok sötét öltönyben, nyakkendősen. Az égbolton hullámszerűen kezd egy felhő, elfog a rosszullet, dől rólam a víz, ázott agyagemberként tántorgok az ágyig...

S közben a hang, mint lakklemezé, sercegve a hangrogzítás őskorából: „Így odamenni? Sápadt arccal vonni magamra a közönség figyelmét? EZ MÉGIS AZ Ő TEMETÉSE!”

JOHANN SEBASTIAN BACH: A FÚGA MŰVÉSZETE

W. S. emlékbukfenc

*Vargha Baláznak,
aki először biztatta
a svédből lett németet:
„Finn, ugorj!”*

Hú de buksz te Buxtehude
Buxtehude hú de buksz te
Hú te Hú de buksz de buksz te
Hú te buksz De Buxtehude
Buxtehude Buksz De hú Te
Buxte

ISTEN A NÉGERNEGYEDBE LÁTOGAT

A *Worldnet* hírkínálatából

Kéken foly Egyiptum Nilusa,
vízért jár oda egy nő,
s talál egy kedves, szép
gyermeket, Mózeskét,
s szívében örvendez ő,
egy kedves, szép
gyermekecskét,
szívében örvendez ő.

Vörös a fáraó tengere,
szóltá Mózes az Úr,
fut, botját fölkapja,
föl is fölmutatja,
s a gonosz, ujjé, megfúl,
botját kapja,
jól föltartja,
a gonosz, ujjé, megfúl.

Mózes bá öregszik, lelke is
hálni jár már csak bele,
elindul a hegyre
föl s följobb mindegyre,
s elszáll a lélek vele,
 föl a hegyre,
 följobb egyre,
s elszáll a lélek vele.

Bodó Csanád

ORBÁN OTTÓ: A NAGY ETETÉS

A kozmikus cáfolat című kötetből

*(An American dog's-meat:
more for growth and health)*

„Öregszem”, mondtam éppen Jancsónak, akár egy léha viccet,
momentán Amerikában, kilenc csomaggal –
az őszülő vendégprofesszor az eszmék súlya alatt...
A taxit, a taxit, a taxit elcsaklizzák előlem;
no hiszen, ötvenen túl legyek futóbolond?
New York mennydörgő fingjában vezetem bérelt Fordomat
(még úgy tudom) a Central Park felé,
hogy meglessem a költészet lotyóját: napozik, haját fésüli, sétál...
Fiatalon a rímek pórázán csaholó valóságoknak
dobtam koncot én is... Kitanultam a mesterségem,
mint a sintér a pedigrés ölebek rángását –
most receptre szórok fehérjedús kutyatápszert
rozzant testem és a betegség vérszomjas fenevadja közé,
s rángó szájjal suttogom: *ki ne maradjon versemből a rögeszme szó.*

Simonyi Imre

ELFOGYHATOTT

Elalszom, míg elalhatok.
És ébredek, míg van mire.
– Kinek van ennyi semmije,
hogy abból rakhat asztagot!?

Adott, ameddig adhatott
álmot, ébredést – de mire? –
az élet.
– De hogy ennyire
elfogyhatott!?

VISZONYLAG

a túlélhető szenvedések
adták a legtöbb örömet.
– Falevelek két lap között:
gyűlnek az összepréselt évek.

Kél róluk a szerelmes ének.
– S e borzalmas ének fölött
arctalan szégyen nyöszörög:
lapok, levelek, évek, prések...

Eörsi István

IDOM GOMBROWICZCSAL (VIII)

Részlet

1992. ÁPRILIS**Első bejegyzés**

Berlinből jövet Bécsben beinvitáltam a kocsimba Tábori Györgyöt, ismertebb nevén George Taborit. Ezen a néven ismertem meg én is Nyugat-Berlinben, 1983 áprilisában. Már akkor nagy, öreg színházi gurunak tekintették ott, noha kultusza és elismertsége, főként a „komoly” színházi körökben, még nem érte el mostani szintjét. 1984-ben megrendezte Peter Stein színházában, a Schaubühnén 1965-ben írott darabomat, A KIHALLGATÁS-t, felépítettett huszonzhétezer márkáért egy gigantikus jég-Sztálint, melybe áramot vezetett, hadd olvadozzon előadás közben a színpadon. A kolosszus nagy örömmre a főpróba napján kettétört, és a bemutatóig nem forrt össze. A nézőknek be kellett érniük Sztálin szellemével, mely láthatatlanul grasszált a színpadon. A rendezés kitűnő volt, ami már csak azért is bámulatra méltó, mert George csöppet sem kedvelte ezt a darabomat, folyvást a másikat, A KOMPROMISSZUM-ot akarta eljátszatni helyette.

George az egyetlen általam ismert magyar származású művészemigráns, akinek nyilvánvalóan jót tett az emigráció. Igaz, már a harmincas évek közepén vette a kalapját, angol író lett, majd angol katona a Közel-Keleten. 1947-ben átköltözött Amerikába, írt filmet (Hollywoodban), színdarabokat, és mint afféle szabadon lebegő baloldali értelmiségire, a McCarthy-korszakban az Amerika-ellenesség árnya vetült rá. 1969-ben – ötvenöt éves korában – visszatért Berlinbe, ahol 1923 és 33 között sok időt töltött diákként, majd kávéházi hamutartó-pucolóként, és gyors tempóban a német nyelvű színházi élet kiszámíthatatlan kedvence lett. Egy magyar ember, aki angolul ír, és németül csinál színházat, miközben zsidó is, de nem vallási vagy nemzeti értelemben, hanem csak úgy, a sorsa folytán (az apját például Auschwitzban ölték meg): ha idehaza marad (és túléli a háborút meg mindazt, ami utána jött), nem fejleszthette volna ki magától értetődő, sokrétű kozmopolitizmusát. Feltehetően nehezen viselte volna el a tartós, egyoldalú nyomást, és mivel az ellenállás pátosza idegen a természetétől, bizonyára fel kellett volna áldoznia egy jó adagot belső szabadságából, mely azzá teszi, aki. Fiatalkorában barátja volt Örkény Istvánnak, akire egyben-másban emlékeztet is: charmeur (még Örkénynél is átütőbb sikerrel), kísérletező, dogmátlan humorista, egy poénért apját-anyját eladja, nem idegen tőle a játékos kegyetlenség, mely az élet jelenségeit (de a személyeket is, például a színházban a színészeket és a nézőket) kísérleti alanyoknak tekinti, sőt jobb pillanataiban magával is így jár el.

George tehát beszállt a kocsimba, hogy elkísérjen Pestre, és hogy másnap megnézzze 1966-ban írott komédiámat, a SÍRKŐ ÉS KAKAÓ-t, melyet magam rendeztem meg. Hihetetlen erőbedobást követelt tőlem ez a munka, hiszen nem vagyok rendező (de legalább rossz rendező sem vagyok, vigasztaltam magam). Gombrowiczról is főként ez tartott távol az elmúlt hónapokban, egyszerűen nem maradt energiám az írásra, leg-

feljebb arra futotta, hogy a már elkészült fejezeteket javítgassam. Még a női közeg sem vonzott úgy, ahogy megszoktam vagy megszokták tőlem. (Emlékszem, már Osnabrückben is így volt, 1985-ben, első rendezésem idején: amikor nem volt próba, fekdtem félholtan az ágyon, egy óriás Wohngemeinschaftban, melynek többi szobájában a két-nemű, szépséges ifjúság élte világát.) „A rendezés magába szippantja az ember teljes erotikus készenlétét” – sóhajtotta George, amikor beszámoltam neki erről a tapasztalatomról. „Hohó, te is így vagy ezzel?” – gondoltam hitetlenkedve magamban. Az ő példája győzött meg arról, jó pár évvel korábban, hogy egy akármilyen korú férfi vonzerejét és férfias készenlétét nem azon kell mérni, hogy miként néz a nőkre, hanem azon, hogy őrá miként néznek a nők. George rendezői vonulását német földön fiatal hospitánsnők raja kísérte, lelkes, odaadó lányok, akik a színház tudományát az ő közvetítésével óhajtották magukba fogadni. Bochumban egy ízben – még Peymann országglása idején – George a PEEPSHOW-t próbálta, mely önéletrajzi pátozzsal áttekintést adott főbb szerelmeiről. Az egyik esti próbán az Auschwitz-jelenet került sorra, amelyet később szerencsére elhagyott a darabból: meztelen nők sorakoznak, zuhanyra vagy talán a gázra várva, egyikük valami biliszerúségen kuporog: ez is a peepshow egyik formája, tagadhatatlanul. Négy színésznő nem tudott jelen lenni a próbán, mert este fellépése volt. George a hospitánsnőkhöz fordult: Nem szállnátok be, hogy beállíthassam a jelenetet? Amuló szemmel láttam, hogy négy lány ledobja ruháit, egy pillanat múlva ott álltak meztelenül a sorban. Még a sűgő is levetközött melltartóra, már nem tudom, miért. Azóta az Erősz területén is elsőrendű szaktekintélynek tartom George-ot; megértése vigasztalón hatott rám.

Robogtunk tehát ki Bécsből, a határ felé, süttött varázslatosan a telihold. „Amióta elmúltam hatvanéves – mondtam –, eszembe jut olykor, milyen felháborító, hogy a hold majd azután is pont így fog ragyogni...” – „Nekem ilyesmi csak a legutóbbi időkben jut néha az eszembe” – válaszolta George, majd kis szünet után hozzátette: „Bármilyen furcsának hangzik, életemben az utolsó tíz év volt a legjobb.” Aztán néhány szóval indokolta állítását, elhangzott egy női név is, sőt az érvek közül három különösen boldogítóra sikerült operációja sem hiányzott, melyen az utolsó tíz évben esett át. Míg beszélt, eszembe jutott Gombrowicz kétségbeesett fejtegetése az öregedésről, amelyet idéztem már: „...olyan tökéletesen, olyan rémületesen elvág bennünket a szépséglől. Nem lassú meghalásunk gyötör meg, hanem inkább az, hogy egyre kevésbé férközhetünk hozzá az élet varázsához.” Úgy látszik, nemcsak a halálról, hanem az öregedésről sem fogalmazható meg mindenkire érvényes szabály. Jóleső bizakodással teltem meg. George májusban lesz hetvennyolc éves.

Második bejegyzés

Gombrowicz-est a Buenos Aires-i Lengyel Klubban. Elismerő referátum, korreferátum. Vita. Gombrowicz – irigylésre méltó pofátlanság! – a kulturális esemény vége felé jelenik meg, általános rokonszenv fogadja. Úgy látszik, hosszú bójt után záporozni kezd rá az elismerés mannája. Thomas Mannra hivatkozik, aki szerint másképpen fejlődik az olyan művészet, melyet kezdettől fogva dicsfény övez, mint az olyan, melynek megaláztatásokon és vereségeken vezet át az útja a sikerhez. „Milyen volna a művészi munkám, ha az első pillanattól babér koszorúzta volna, és nem kellene annyi év után még ma is úgy foglalkoznom vele, mint valami tilalmas, ktnos és illetlen tevékenységgel?” Vágyat

érzett rá, hogy az őt ünnepelve üdvözlők nyakába vesse magát, és elújságotja nekik, hogy hozzájuk tartozik. „Vigyázat! Ne hagyd, hogy a rokonszenv megvesztegessen! Ne hagyd, hogy fellazítsanak az izetlen érzelmek és az édeskés érintkezés a lömeggel, amelyben annyi lengyel író elsüllyedt. Légy mindig idegen! Légy kelletlen, bizalmatlan, józan, kemény és egzotikus. Maradj őszinte, fiatalember!” Tanácsát rögvest meg is fogadta. A száműzött lengyel irodalom jelentős többségét („jelentős” – mondja gunyorosan) már a következő jegyzetében „mozdulatlan pocsoló”-nak nevezte, melyben „elaggott hold tükröződik”, továbbá „locogásnak, üresjáratnak és kontármunkának, a tegnapi táplálék tehénszerű visszakerődésének”. Mindezt egy emigráns lengyel folyóiratban tette közzé, hogy bosszút álljon azon a kritikának álcázott, szépeltő újságíráson, az irodalmi tárcán, mely csak célozgat rá rosszindulatúan, de gyűlöletében néven sem nevezi őt, hogy némaságba fojtsa.

A boldogult Kádár-rendszerben már csak lelki egyensúlyom fenntartása érdekében is meg-megrángattam az oroszán farkát, és aztán nehezményeztem, ha rám vicsozgott. Különösképpen nehezen viseltem el én is, ha a hallgatás cellájába zártak. Idővel megpróbáltam ezt az elismerés speciális formájának felfogni. Berlińi éveim alatt, 1983 és 1986 között, németországi bemutatóimról és könyveimről egyetlen sor sem jelent meg a hazai sajtóban, még szaklapokban sem. Elég volt a főszerkesztői értekezleten egyetlen tiltó mondat, és a teljes sajtó impozáns fegyelemmel tartotta magát az utasításhoz. Sőt még fegyelem sem kellett: senkinck sem jutott eszébe, hogy az efféle ukáz megszeghető. Ekkor ezen már nem dühöngtem, inkább szórakoztam, a *Film*, *Színház*, *Muzsika* szerkesztőjének például meghívót küldtem egy-egy bemutatómra, majd élveztem mentegetődzéssel vegyes szerencsekívánatait. Nem hittem, hogy az alattvalói mentalitás, melyet nálunk 1849 óta folyamatosan tenyésztettek a különféle kormányzatok, végzetesebben nyomorítja az újságíró-társadalmat, mint egyéb, ideológiával foglalatostkodó értelmiségi rétegeket. Ezért képeszt el Gombrowicz firkászellenes indulatainak mélysége és szilajsága. Igaz, őt elsősorban az emigráció skriblerei háborították fel, és az emigráns maga mögött hagyja az alattvalói státust. De nem az alattvalói készségeket. Az átlagos lengyel (vagy magyar) az emigrációban lengyelebb (magyarabb) akar lenni még a hazai átlagnál is, mégpedig a konvenciók, rítusok, jelképek, ezeréves megszentelt frázisok szintjén. A valóságos haza nosztalgikus kódokbe süllyedt, ők tehát habzsolják a kódot, hogy ismét hozzáférhessenek a hazához. Gombrowicz nem a hatalomnak, hanem az emigrációs mélylengyel filisztereknek a farkát rángatta – torokszorogató lehetett a magánya, ha ennyire feldúlta a kiszámítható hatás.

Groteszk epilóg: 1958-ban – tehát négy évvel később – értesült egyik hajdankori felfedezőjének, Artur Sandauer odahaza élő kritikusnak egy előadásáról, melyben olyan írónak nevezte őt, akire „büszke lehet a lengyel nemzet”, és aki „nem realista» könyveinek igazságával az összes – urambocsá! – »realista» mesterművet felülmúlja”.

Gombrowicz megjedti.

Eddig senkire sem lehetett tekintettel, mert őrá sem volt tekintettel senki. „... Csaknem tökéletes elszigeteltségben értem meg – azt hiszem, nem sok író állt ki ilyen embernélküliséget.” És most egyszerre „a nemzet büszkesége”-vé avanszál? Hogy bírja ki stilsztikailag a változást, a megalázottságból a fennköltségbe. „Szerencsére (sajnos!) több mint kétséges, hogy a nemzet olyan készségesen helyesel Sandauernek.” Csodálatos a „szerencsére” és a „sajnos” így egymás mellett: a jól végzett munkát megillető elismertség vágya harcol itt a sok szenvedés árán kivívott magatartás és szerep féltésével. Gombrowicz tudja, hogy nevetséges, amiért ennyire felkavarja az elismerés. Megfogadja, hogy hű marad eddigi hideg, makacs, engesztelhetetlen bizalmatlanságához. „Nem hagyni magam beszippantá-

ni a nemzetbe.” Nem szabad változnia. Irodalmának nem szabad politikai szerephez jutnia. „Csak egyetlen politikát űzök: a sajátomat. Önálló állam vagyok.” Ahogy variálja ezeket a mondatokat, érezni lehet, hogy szíve a váratlan elismeréstől („a nemzet büszkesége!”) majd szétveti a mellkasát. Komikus ez a feldúlt állapot, és tragikus is, mert érzékelteti, mennyi lelki energiájába került Gombrowicznak, hogy ne roppanjon össze. Mindez, mint említettem, 1958-ban történt. Már készülődött Móczár és a mocsár. A zsidó származású Sandauernek alighanem befellegzett egy idő múlva, és prófécijával úgy járt, mint az ótestamentumi próféták: csak nagy sokára teljesült. Mert a kozmopolita Gombrowicznak is befellegzett odahaza.

Harmadik bejegyzés

„Ki szabta meg, hogy csak akkor írjunk, ha valami mondanivalónk van? Hiszen a művészet éppen abban rejlik, hogy nem a mondanivalónkat írjuk, hanem olyasvalamit, amit egyáltalán nem láttunk előre.” Ezt a gondolatot Gombrowicz az 1956-os év valamelyik keddi napján vetette papírra, egy baráti lengyel család vidéki házában, mely a „La Cabana” nevet viselte.

Én már eddig is így töltöttem teljes időmet Gombrowiczsal. Készítést éreztem arra, hogy írjak, lapozgatni kezdtem a NAPLÓ-t vagy más könyvet, és egyszer csak egy fejtegetés vagy kifejezés vagy célzás vagy asszociáció előre nem is sejtett élmény-, gondolat- vagy emléksort indított meg bennem. Máskor valami történés keresett anyagot, formát, analógiát magának, és a születő szöveg beletorkolt, holott egyáltalán nem törekedtem erre, a Witold Gombrowicz nevével jelzett világegyetem valamelyik folyójába.

Tegnapelőtt meghalt Alzheimer-kórban a bátyám. Az utóbbi időben már nem tudott járni, sőt ülni sem, minden mozdulat fáj neki. Katéteren át vizelt, ürülékéből rendszeresen kimosdatták. Étvágya azonban nem romlott, még a harmadik banán után is tátogatta a száját. Utolsó éveit fokozódó ontudatlanságban töltötte, végül valóra váltotta a hamburgi professor jóslatát, aki betegségét 1985-ben diagnosztizálta. „Meddig romolhat az állapota?” – kérdeztem. „A legfeketébb éjszakáig” – felelte.

Kísértést éreztem arra, hogy elmondjam a bátyámnak: mi várja. Akkor még olyan állapotban volt, hogy önerejéből egy kis segítséggel megszakíthatta volna a folyamatot. Csakhogy ő egész életében kikerülte, ha tehetette, az éles döntéseket. Vagy harminc éve azt mondta, hogy mi egyazon dallam változatai vagyunk, csak éppen engem dűrban komponáltak, őt pedig mollban. Ha nem vonja le közlésemből a könyörtelen következtetést, gondoltam, akkor szorongása és kétségbeesése az elviselhetetlenségig fokozódik, én pedig verhetem a fejemet a falba. Különben is, hátha meghal még a fekete éjszaka beköszöntése előtt? És ha elér odáig, ott nem gyötrik a tudat kínjai.

Már elérte a mélypontot, és én még mindig nem tudtam, mit kívánjak neki. Mázsás súlyok az egyik serpenyőben, a másikban pedig, hogy élvezte a banánt. Mosolyokból és érintésekből is áthatolt valami a vastag, hideg burkon. Lehet, hogy a semmivel szemközt a legparányibb élvezet is adu ász?

Minden okoskodás örültség vagy galádság az élet olyasfajta tényeivel szembesülve, amilyen az Alzheimer-kór.

Ma nem akarok többet írni a bátyámról, sem közös történetünkről.

Bizonyára véletlen, de nem értelem nélkül való, hogy este Gombrowiczot lapozgat-

va beleütköztem az isten és a halál témakörébe. Gombrowicz Simone Weil Franciaországban megjelent filozófiai-teológiai jegyzetfüzeteit olvassa, hogy ismertetést írjon róluk egy argentin hetilap számára. „*Simone Weil növekvő jelenléte által növekszik bennem istenének a jelenléte.*” Nem a filozófusok logikusan kikövetkeztetett istenéé, az absztrakt isten hidegen hagyja őt, csak bizalmatlanságot érez iránta. De öregedve egyre inkább úgy érzi, élete förtelmessé válik, a természet folyamatai és tárgyai és általában a tárgyak egyre kevésbé „természetesek”, mert ő maga nem természet már, hanem olyasvalaki, akit a természet fokozatosan kilök magából. Ez a förtelmesség hajtja a metafizika felé. „*Nem én magam, hanem az, ami történik velem, kiált istenért, ez a szükséglet vagy akár szükségszerűség nem belőlem fakad, hanem a helyzetemből. Simone Weilre nézek, és nem azt kérдем: Létezik-e isten? – csak figyelmesen szemügyre veszem őt, és ezt mondom: Hogyan, milyen mágikus erő segítségével tudott ez az asszony bensőleg úgy berendezkedni, hogy szembeszálljon azzal, ami engem megsemmisít. Az istent, akit ez az élet magába zár, tisztán emberi erőnek érzem, mely semmilyen földöntúli központhoz nem kapcsolódik, olyan istennek, akit saját erejéből teremtett meg. Ez az isten egy fikció. De ha megkönnyíti a meghalást...*”

Hát igen, ez a félbehagyott mondat, és ami mögötte rejlik: ez az a motor, mely még a modern élet költőietlen, szellemtelen, istent teljességgel nélkülöző háztartásába is beilleszkedett, egyébiránt a racionális beállítottságú embert is a leggyakrabban taszítja a metafizika felé. A transzcendens indíték azonban érintkezik a koznapok prózájával: a „valamit valamiért” logikája hatja át. Ezt az összefüggést a legbrutálisabban Heine fejtette ki, híres matrac-sírjában: „*Igen, megtértem az Istenhez, mint a tékozló fiú, miután hosszú ideig disznókat őriztem a hegelianusoknál. A nyomorúság kergetett vissza? Talán egy kevésbé nyomorúságos ok. Elfogott a mennyei honvágy, és tovahajtott erdőkön és szakadékokon át, a dialektika legnyaktörőbb hegyi osvényein. Utamon találkoztam a panteisták istenével, de nem tudtam használni. Ez a szegény, álmatag lény összeszövődött és egybenőtt a világgal, mintegy beleje börtonzódott, ásitva bámul rád, akaratlanul és tehetetlenül. Hogy akaratunk legyen, személynek kell lennünk, és hogy kinyilváníthassuk azt, szabadon kell tudnunk mozgatni a könyökünket. Ha olyan istenre vágyunk, aki segíteni képes – és ez a fődolog –, akkor el kell fogadnunk személyiségét, világonkívüliségét és szent attribútumait, a végtelen jóságot, a végtelen bölcsességet, a végtelen igazságosságot stb. A lélek halhatatlanságát, fennmaradásunkat a halál után akkor mintegy ráadásul kapjuk, mint valami szép velős csontot, melyet a hentes, ha meg van elégedve a vevőjével, ingyen a kosarába rak. A francia konyhanyelv az efféle szép velős csontot la réjouissance-nak nevezi, és egészen kitűnő erőlevest főznek belőle, mely nagymértékben erősíti és felüldíti a szegény, szenvedő beteget.*” Még cinikusabban cseng, amit ugyancsak a matrac-sírban egy beszélgetés során mondott: „*De nekem is megvan a hitem. Ne higgye, hogy vallástalan vagyok. Az ópium is vallás. Ha csipetnyi ilyen szürke port szórnak borzalmasan égő sebéimre, és a fájdalom azután rögtön megszűnik, akkor nem ugyanaz a nyugtató erő lép működésbe, amely a vallásban hatékony? Több a rokonság az ópium és a vallás közt, mint ahogy ezt a legtöbb ember gondolná... Ha nem bírom elviselni a kínjaimat, morfiumot szedek, ha nem tudom agyonütni az ellenségeimet, akkor átengedem őket az istennek – csak – tette hozzá kis idő múlva mosolyogva –, csak még a pénzügyeimet intézem inkább személyesen.*” Régebben hajlottam arra, hogy az efféle fejtegetésekből Heine megtérésének komolytalanságára következtessek. Csakhogy az ember nem azért fekszik éveken át bénán, iszonyatos kínok között a matracán, hogy korábbi életútját meghazudtoló vicceket agyaljon ki, amelyeket aztán kockázat nélkül maga leplez le. Gombrowicz felmondta („*De ha megkönnyíti a meghalást...*”) kulcs Heine megtéréséhez is, csak hogy a német költőben tovább munkáltak addigi életművének és mentalitásának konzekvenciái, és ez mély igények-

ből fakadó, újszövetségi vallásosságának minduntalanul blaszfémikus színezetet kölcsönzött. Mármost csak az ájtatos korlátoltság nem hajlandó semmi áron tudomásul venni, hogy a szenvedélyes blaszfémia az istenség hiteles formája és határeset. Nem gúnyolhatunk és gyalázzhatunk olyasmit, amiben nem hiszünk. A zsidó-keresztény ideált elutasító, szenzualista Heinét megalázta, hogy halálos betegen velős csontot remél a hentesből, másrészt viszont nem tudott lemondani erről a reményről: megtérése czen a tragikomikus kettősségen alapul, nem pedig holmi felelőtlen viccelődésen.

„Egész életemben öt percig sem volt szükségem istenre – amióta az eszemel tudom, mindig legendó voltam magamnak.” Ezt Gombrowicz mondja, aki lengyel katolikus környezetben nőtt fel. De ha a hit valóban megkönnyíti a meghalást? Ha a kapcsolat a természettel az öregedés folytán lazulni kezd? *„Egyáltalán nem kell ettalálni az istenhítchez, bele kell szeretni az istenbe. Weil nem »hívó«, hanem szerelmes.”* Gombrowicz ily módon, igen következetesen, istent és a vele kapcsolatos problémakört az objektivitás birodalmából a személyes szükségletek és érzelmek szférájába emeli át. Itt azonban leküzdhetetlen nehézségbe ütközik: *„Ha tehát most »beleszerelnék« (eltekintve attól, hogy egyáltalán nem tudok szeretni), akkor ez ennek a rám nehezedő súlyos boltozatnak a nyomása alatt történne. Ha azért szeretünk bele valakibe, mert önmagunkkal már nem bírjuk ki – ez kicsikart szerelmet?”*

Gombrowicznak tehát szubjektív aktusra volna szüksége ahhoz, hogy megkönnyítse halálát – erre az aktusra, a szeretetre azonban (mint ezt jellemző módon zárójelben közli) képtelen. Ha nem tud szeretni, istent sem szeretheti. Ilyen irányú próbálkozása erőszakítétel volna csupán. Így hát nincs rá esélye, hogy a hit segítségével megkönnyítse halálát.

Vagy talán más út is akad? Gombrowicz szívós fajta, nem engedi ki egykönnyen a markából, amit megragadott. Ha a régi vágású, abszolút istenre nincs szüksége, és olyan istenfikciót sem képes alkotni, akibe beleszerethet, akkor még mindig kivívható az isten *„mint segédeszköz, mint út és hid más emberekhez”*. Talán még Simone Weil sem az istennel akart egyesülni, hanem az isten útján a többi emberi lényel? Hátha isten iránt érzett szerelme is csak közvetítés, hogy a többi emberi lényt szerethesse. *„Vajon az, amit hegyelemnek nevez, nem egyszerűen az együttléti állapota más (de emberi) életekkel? Akkor ez az abszolút, örök, mozdulatlan »Te« csak maszok, mely elrejtje az e világi emberi arcot. Szomorú, naiv és mégis oly megindító... ez az ugrás az égbe csak azért, hogy áthidalja a két métert, mely elválasztja saját énjét másétól?”*

Ez a kép egyszerre fejez ki vágyódást és reménytelenséget. A mennybe ugrani, hogy két méterrel odébb pottyanjunk vissza? A groteszk megfogalmazásban benne rejlik a válasz: ennek az ugrásnak a pátosza Gombrowicztól nem várható el. De az ugrás célja – hogy eljuthasson más, idegen, emberi létezéshez – vonzza továbbra is. *„Egy kulcs kellene. Isten talán kulcs – de kell lennie egy másik kulcsnak, mely összhangban van a természetemmel.”* Egész életének tapasztalatai, intuíciói, készségei minden időben nem isten, hanem az emberek felé sodorták. *„Egyszer ki kell mondanom: meghalásomat csak akkor tudnám könnyebbé, normálisabbá tenni, ha egyéni halálom terhét másokra hárítanám át, és egyáltalán: ha alávetném magamat másoknak.”* De kik ezek a „mások”? Az énjére oly büszke Gombrowicz teljes naplójában nem merül fel egyetlen olyan „más” ember sem, akinek alárendelné magát. Félné is egy efféle viszonytót: *„...fogalmunk sincs arról, mit jelenthet, ha egy másik ember behatol zárt énkünkbe.”* *„Az emberek az egyes emberi lény számára iszonyatos hatalmat képviselnek. A kollektív létezés fölényrendeltségében hiszek.”* Csakhogy a kollektív létezésre nem hárítható át az egyéni halál terhe. Gombrowicz felismeri, hogy ha az isten nem könnyítheti meg a halálát, akkor az emberekhez kell hidat vernie. *„Szörnyű*

az állatok magánya” – a magányt kell áttörni, de hogyan? Lélektől lélekgig túl nagy a kockázat – Gombrowicz, legalábbis ezekben az 56-os tóprengéseiben – visszariad ettől, a kollektív létezéshez menekül, ez azonban éppúgy absztrakció, mint a filozófusok istene. Nincs például tenyere, amelyet egy verejtékes homlokra helyezhet, se a jajgatások számára füle. A kollektív létezés csak azt a vigaszt árasztja, ami velem történik, az az általános sors része, végtelenül sokszor megtörtént már előttem, most, e percben is történik, mindenfelé, és történni is fog végtelenül sokszor, amíg ki nem hal az élet. A történés fő vonásai közösek, az én esetem az általános sors alig módosított változata. Ez csakugyan lehet vigasz. Mondhatjuk, hogy mások is kibírták a halálukat, e mondat nyegle dallamvezetését tények támasztják alá, tetszés szerinti mennyiségben. Csak-hogy az a parányi variáns, amit egyedi esetem képvisel, adott pillanatban fontosabbá válik, mint a fölénk rendelt kollektív létezés törvényszerűségei. Ilyenkor bizony kapóra jönne egy isten vagy egy csöppet sem kollektív kéz érintése.

Ha persze a meghalást – mint Gombrowicz – hosszú folyamatnak fogjuk fel, mely az öregedés első tüneteivel kezdődik, akkor bizonyos egyének – például a művészek – egyedül is szembeszállhatnak a halállal, még hasznos is húzhatnak belőle. *„Megéled a halálot, hogy a lehető legérzékletesebben leírd, fel akarod használni hátralévő életed, irodalmi karriered számára. Lepillantasz a szakadékba, hogy elmeséld másoknak, amit láttál. Kutatod a nagyságot, hogy egy centiméterrel az emberek fölé emelkedj. Előtted a szakadék, de mögötted a nyugsgó emberi világ...”* Ez Gombrowicz kiútja, a maga számára: naggyá válni, de nem kiemelkedve a normális hétköznapi életből. *„Olyan dialektika ez, mely romba dönti a nagyságot a kicsiség kedvéért.”* El akarja érni az átlagot, de egy magasabb szinten, méríteni akar a nagyság végleteiből, de kompromittálni is szeretné ezeket a végleteket. Az átlagosságot a saját mértéke szerint realizálná.

Ez az átlagosság – ha jól értelmezem a szerzőt – más elnevezés arra, amit korábban kollektív létezésnek hívott. Ha isten és konkrét személy nem segíthet, marad a halálon végzett művészi munka, és az átlagosság, a kollektív létezés, melynek a munka gyümölcsei felkínálhatók.

De mi történik, ha a halál túlfejlődik valakiben, ha az érintett személy számára művészig – sőt esetleg a legközönségesebb átlagosság szintjén is – feldolgozhatatlanná válik? Ez olyan gondolat, mely – ha meggyökeresedik valakiben – önmagában elegendő indokot szolgáltat az öngyilkosságra. Ha valaki ezt mondja: nem bírom elviselni, hogy halálom egyszer esetleg föléem kerekedik, és mivel ez a lehetőség nem zárható ki, ezennel elébe sietek, megszüntetem kiszolgáltatottságomat oly módon, hogy meghívom magamhoz, én szabom meg látogatásának idejét és érkezésének módját – ha tehát valaki ezt mondja, kacérság nélkül, önnön törvényeinek ismeretében, akkor én, az emberi szuverenitás bolondja, erre csak rábólinthatok. Az ilyen embernek a meghaláshoz sem istenre, sem más emberre nincs szüksége, elintézheti az ügyet egyedül.

„Istenhez közeledni nem az ember föladata. Egyedül Istenre tartozik, hogy közelítsen hozzánk. A mi dolgunk: a várakozás, a figyelem, a készenlét.” Simone Weil FÜZET-eiben találtam ezt a gondolatot, jelenleg ugyanis őt olvasgatom, hogy lépést tarthassak Gombrowiczsal.

Nemrég a barcsi gimnáziumban egy diák megkérdezte tőlem, hogy miképpen gondolok a halálomra. Válaszomat később versben is megfogalmaztam, ebből idézek:

*„...a halál nem az én problémám, feleltem,
 én vagyok az ő problémája, feleltem,
 nem nekem kell vele foglalkoznom, hanem neki velem, feleltem,
 nem bánnám persze, ha nem túl hamar és nem túl brutálisan látna neki,
 látna nekem, feleltem,
 az élet egy tényének szeretném felfogni, feleltem...”*

Meghökkentő hasonlóság: úgy gondolok a halálra, mint Simone Weil – a fenti idézet tanúsága szerint – istenre. Nem vállalok vele kapcsolatban kezdeményező szerepet. Nem bénít meg, még a bátyám sokéves haldoklásának szörnyű tapasztalatai után sem, hogy esetleg túlnő rajtam. Úgy oszlanak meg a szerepek köztünk, hogy ő közeledik, én pedig nem várhatom készületlenül. De persze – és itt már véget ér a hasonlóság – az én várokozásomban nincs nosztalgia vagy epekedés. Se transzcendencia.

Az én szememben az a folyamat, amely bátyámmal ment végbe, míg eljutott egy évtized leforgása alatt a budapesti tudományegyetem rektori székéből a halottas ágyig, vagy közhasznú metaforákkal élve: a szellem napvilágából a legfeketebb éjszakába – ez a folyamat önmagában is cáfolhatatlanul bizonyítja, hogy nincs olyan isten, akit felruházhatnánk a végtelen jószág, a végtelen bölcsesség és a végtelen igazságosság attribútumaival. Erre már gyerekkoromban rá kellett ébrednem. Tizenkét éves koromban a fürdőszobai klón ücsörögve tudattam apámmal, aki háttal nekem a tükörnél borotválkozott, hogy szerintem nincs isten. Megfordult, fél arcát vaskos szappanhab fedte, a kés megdermedt a halántékánál, pilise kipirult, elképedve bámult rám. Noha ortodox zsidó szellemben nevelkedett, csöppet sem volt vallásos, istenben azonban hitt. Nem érhetjük fel ésszel, hiszen magasabb rendű nálunk, ezért a vallások, mihelyt megpróbálják jellemezni, éppen a lényegét hamisítják meg – de a Teremtés l'ereimtöt feltételez: körülbelül így gondolkodott erről. „Hogyhogy nincs isten?” – kérdezte. – „Ha megengedi ezeket a bombázásokat – feleltem –, meg hogy téged fél vesével elvigyenek munkaszolgálatra, meg ezt a sok halált – 1943-at írtunk –, akkor vagy gonosz az isten, vagy pedig nem létezik. És én szívesebben hiszem, hogy nem létezik.”

Nem sejtettem persze, a klón trónolva, hogy a teológia legkuszább csomóját vágom ketté a magam gyermek módján. Az Ótestamentum Lear királyáról, Jóbról értekezve Simone Weil idézi Jób ama panaszát, amely szerint Isten „neveti a büntelének megpróbáltatását”, majd hozzáfűzi: „Ez nem szentségtörés, ez a valódi kín valódi kiáltása.” Ez a valódi kín valódi kiáltása, így igaz, és éppen ezért szentségtörés is. Mindegy, hogy ártatlan vagyok vagy bűnös, üvölti Jób, hiszen „elveszít ő ártatlant és gonoszt!”. Elveszejtí az ártatlant, és még ki is neveti: ha földi bíró szemébe vágná ezt valaki, elítélnék a bíróság megsértéséért. Jób, akit szenvedése tisztánlátóvá tesz, Istent okolja az igazságtalan világrondért, azért, hogy a szegények „a mezőn más vetését aratják, és a gonosznak szőlőjét szedik. Mezülleni hálnak, testi ruha nélkül, még a hidegben sincs takarójuk” – és így tovább, vég nélkül. A presztízsokból megkínzott ember igazsága annyira égbekiáltó, hogy C. G. Jung VÁLASZ JÓB KÖNYVÉRE (ANTWORT AUF JOB) című írásában kimondja: Jób erkölcsileg Jahve fölé kerekedett. Jung szerint Jahve be is látja ezt, és ezért kell emberré válnia, vagyis megújulnia, mert nem toródhat bele abba, hogy saját teremtménye elébe vágjon.

Jób moralitásával és szociális érzékenységével szemben egyik vigasztalója, Elihu klasszikus tómorséggel fogalmazza meg minden apologetika alapvető érvét: „...amint cselekszik az ember, úgy fizet neki [az Isten], és ki-ki az ő útja szerint találja meg, amit keres.”

Elihu érvelése – noha egyházi és világi hatalmasságok újból és újból alkalmazzák évezredek óta – vilákkatasztrófák idején, sőt szembeszökő egyéni tragédiákkal szemközt is szintiszta cinizmus, mert a szenvedésért a szenvedőt teszi felelőssé.

Ha a földi történést mindenáron égi szándékokkal akarjuk kapcsolatba hozni, vagy azt kell mondanunk, hogy a gonosz erők függetlenek Istentől – ez esetben az isteni mindenhatóságot tagadjuk –, vagy azt, amit a Biblia is állít, hogy a Sátán: elfajzott angyal, Isten teremtménye, ez esetben viszont az Isten felelős a Sátán tetteiért is. Ez nagy morális dráma, és ennek köszönhetjük a világtörténelem legtragikusabb mondatát, melyet Krisztus mondott Máté szerint a keresztfán: „*Én Istenem, én Istenem! miért hagytál el engem?*” Ha Jungnak igaza van, akkor Isten, emberré válva, még egyszer elszenveteti önmagával Jób gyötrelmét: az ártatlan a latrok közt lakol. Másrészt a Fiú Ember-Isten mivoltában a kétségbeesett mondat tanúsága szerint magára vette Isten bűnét is, nevezetesen azt, hogy megteremtette a Sátánt, és szabad kezét adott neki. Simone Weil idézi Pál apostolt, aki szerint Krisztus „*Átkozottá lett értünk*”, majd a maga könyörtelen módján levonja a tanulságot: „*Krisztusnak nem csupán keresztre vert teste, de lelke is mindenestül elátkozottá lett.*” Az Istentől elhagyott Jézus a világtörténelem balekja, aki a keresztfán ismeri fel, hogy az áldozat hiábavaló, a Gonosz győzelme egyetemleges, az ember nem váltható meg, csak – mint említettem – az Isten, akinek trónusáról lecsalta magához a kárhozat szellemét. Ezután következik a feltámadás, a Mennyei Happy End, Heine hentesének velős csontja, de ez éppúgy nem fakad a történet logikájából, mint Jób sorsának jobbra fordulása vagy a szerencsés végkifejlet a TAR-TUFFE és a KOLDUSOPERA utolsó jelenetében.

Elnézést kellene kérnem, amiért ateista író létemre belekontárkodom a teológusok dolgába. Nem ismerem a könyvtárnyi irodalmat, amely e kérdést boncolja, és előreláthatólag ezután sem mélyülök el túlzottan a Menny ügyes-bajos dolgaiban. Csak arra kerestem magyarázatot, hogy miért nem kapcsoltam soha össze magamban a halál és az isten kérdéskörét. Akárcsak Gombrowicznak, nekem sem volt soha szükségem istenre, és azt sem tételeztem fel soha, hogy akár csak fikció formájában is megkönnyítené a halálomat. A túlvilág reménye sem vert gyökeret bennem, mint afféle materialista, azt vallom, hogy amennyiben a túlvilág létezne, ami képtelenség, akkor ezt tudatomtól függetlenül is megteszi, tehát nyugodtan tagadhatom. Megértem azokat, akik társadalmi létünk szellemtelen rendjétől viszolygva valamiféle jóságos szellemben helyezik reményüket, de ami engem illet: nem tudok és nem is óhajtok hidat verni az égi kegyelem és a földi dolgok kegyetlen rendje között. Ezt ismertem fel gyermekkoromban, és ezt a felismerésemet újítottam fel az utóbbi években, míg bátyám kálváriáját figyeltem, magányos útját a legfeketébb éjszakáig.

Halasi Zoltán

AZ EMLÉKEZET ELMERÜL

Fény villog víz alatt.
Az önkényesen választott idő
nyüzsgő vagy emberritka tanmedence.
Előbbi kaotikus, rémitő,
utóbbi balszerencsében szerencse.
Míg van, ki megmaradt.

Sípszóra tárgyszemélyek megjelennek.
Am tűnnek alanyok.
S kérdés, az úszómester kicsoda.
Lehet-e bárkit elképzelni ennek?
A többiek is, mint az uszoda,
megfoghatatlanok.

Fulladozás fickándozásnak tűnhet
és viszont. Más eset-
ben mentőakciónak orv rugás.
Evickélni erény? Kapkodni büntett?
Kímérten tempózni onáltatás?
Ajózan is veszett?

Vonzalom visz faltól falig? Parancsok?
A lány közeg szelíden ellenáll?
Kiből mit teljesít,
mit? Facsargatnak, mint a lénarancsot? –
Elernyeszt-megfeszít
a hullámokban gyűrűző halál.

*

Valójában egy kurta útszakaszt,
egy vakot átkísér
az ember, annyit szeretnék belátni.
Az életemet, ami elakaszt;
száloptikát visszér.
Csak ne volnék vak magam is: világnyi

Deák Márta

LEVÉL L.-HEZ

Anyád megkért, hogy „beszéljek a fejeddel”, mielőtt „szerencsétlenné teszed magad”, és őt is, persze, „ezzel a lehetetlen választásoddal”, amely nemcsak Téged veszélyeztet, hanem a születendő gyerekeidet is, engem kért meg, hiszen „én aztán igazán tudom, mit jelent egy ilyenrel együtt élni”; nem ígértem anyádnak semmit, pedig sírt és könnyörgött, szántam őt, és szántalak Téged is, de beszélni nem tudok erről – talán tíz év múlva megérted, miért nem – levelet írok. Kérlek, ne dobd ki olvasatlanul: ha úgy érzed, hogy itt már minden szó fölösleges, tedd félre, és akkor vedd elő, amikor elmúlt már a szerelem eufóriája, és józanságra kényszerítenek a zsarnok hétköznapok, mert ez is eljön egyszer, és Te józan szemmel veszed majd szemügyre a nőt, akit választottál, és akiről nem tudtad – nem akartad tudni? –, hogy egyszerre két világban él, és Te a kettő közül csak az egyiket ismered; a másik világ, ami csak az övé, előbb-utóbb ismét túsul ejti őt, és szenvedsz majd – ő is szenved – attól, hogy erről a másik világról nem tud Neked hírt adni, nem tudja szavakba foglalni, csak hallgat és néz, és pillantásából a néma állatok minden szenvedése áramlik, sugárzik Feléd – mintha Téged nézne, révült pillantással, elgondolkodva, pedig átnéz Rajtad, övéivel társalkodik – ha szólsz hozzá, osszerezzen; és ez még talán jobb is annál, mint ha beszélne, mint ha beavatna titkába, amely számodra összefüggéstelen, irreális és idegesítő képzelgést jelent csupán, váratlan és érthetetlen indulatkitöréseket, sírógörcsöt és érzelmes jeleneteket, és még mindig nem ez a legrosszabb. Nézz magadba: fogod-e szeretni akkor is, amikor lent van? onmaga alatt, leverten, ápolatlanul, depressziósan, zsíros hajjal, amikor árad belőle a szorongás többnapos verítékének nehéz szaga... pedig ez a próba, nem kevesebb, több ennél: észreveszed, hogy a gyerekeid eltanulják anyjuk kényszercselekvéseit, vagy éppen félnek tőle, amikor „elrepül” meghitt démonai közé, és eljöhet a perc, amikor észreveszed, hogy gyűlöl, hogy minden szavával, minden lélegzetével elárul Téged, és Te megriadsz, már kívülről nézed, és már Te is minden szavaddal és minden lélegzetteddel elárulod őt – hiszen az ember általában nem alkalmas a csodára, és a csoda – természetesen – elmarad. Gyötrödsz, hetekig, hónapokig, aztán beviteted, és önmagadat is bünteted ezzel, mert látni fogod őt remegő fejjel, remegő kézzel, szája sarkán kicsorduló nyállal, vagy lesokkoltan, kábult, tetszhalott álomba zuhanva... aztán jön a remény cselvetése: ő „rendbe jön”, még néhány nap, és kiengedik, virággal és a magad készítette ebéddel várod, és a döntő pillanatban eszedbe ötlük, hogy mennyire vártad ezt a percet, és most, hogy eljött, nem érzel örömet, sem vágyat, még elégtételt sem, csak valami homályos szorongást: nem lehet nem észrevenned, hogy nemcsak bánata, öröme is titok számodra, a józan ésszel felfoghatatlan, de időnként ellenállhatatlan és túláradó jókedv, a nagy kivirágzás, amelynek nem ismered az okát, vetélytársra gyanakszol, hiszen nem lehet nem észrevenni a gondosan festett arcot, az új ruhát, az új szokásokat a háztartásban, a mániákus újra- meg újrakezdés ezernyi jelét – mindezt nem érted majd, és ezáltal végleg kívül maradsz, beletörödsz és tudomásul veszed, mint az időjárás szeszélyeit, és ezzel a beletörődéssel ismét magára hagyod őt, kényre-kegyre átadod azoknak a titokzatos erőknek, amelyek szorítása nél-

kül enyhülni látszik: de Te már fásultan elhárítod a kínálkozó lehetőséget, és feladod a harcot, mielőtt belekezdted volna; beletörödsz abba, hogy a gyógyszerek sápot szednek örömeiből, tudod, hogy a kesernyés-édeskés-émelyítő szájíz elveszi tőle az evés örömét, tagjai lemerevednek, a kiszáradt nyálkahártya fájdalomossá teszi a testi szerelmet, sőt néha magát a puszta légzést is, már nem tehetsz semmit érte, csak szemlélheted – kívülről? –, amint a tétlen percek múlttá halmozódnak, külön-külön múlttá, az egyik az övé, a másik a tied, és már csak abban a gondolatban találsz megnyugvást, hogy holnap sem fogsz többet szenvedni huszonnégy óránál: mondd, akarsz-e így élni?

Döntsél szabadon.

Ha szereted, ha biztos vagy abban, hogy meg tudod váltani, válaszd őt, de akkor cselekedned kell, most rögtön: ha meg tudod osztani vele kálváriájának minden stációját, ha meg tudod érteni a megérthetlent, ha hiszel abban, hogy betegsége rejtélyének-rejtvényének van megfejtése, ne tétovázz, válaszd őt, de a kockázat óriási – jobban kell ismerned titkait, mint ő maga: úgy kell kérdezned, hogy válaszolni tudjon, avatott kézzel segíteni-vezetni sorsa gordiusi csomóját bontogató tétova ujjait, mindent előre kell tudnod és végtelen türelemmel kivárnod, amíg az ő számára is nyilvánvalóvá válik – tudod-e, mekkora terhet vállalsz? és bírod-e majd? megosztani vele minden percedet, megbízni benne, egyenrangú félként kezelni, őt, akit az emberek ítélete egyhangúlag hibásnak, tökéletlennek minősít; vállalni ezt a kétes kimenetelű csődeljárást, felszámolni egy láthatatlan világot, az ő világát, amely szorongatja őt – már-már Téged is –, de amelynek minden részletéhez hosszú évek makacs beidegződése láncolja, őt, akit szeretsz, és akit meg akarsz szabadítani – egy csodadoktor szilárd következetességére lesz szükséged, de ez is kevés: szerelemmel kell őt szeretned, és benne azt is, ami szerethetetlen, kényszeres-görcsös reflexeit és makacs ellenállását, amellyel saját világát védi – ellened! képes leszel-e arra a szelíd erőszakra, amely megválthatja őt? a szelíd erőszakra, amelyre sem szülő, sem barát, sem orvos nem képes? csak Te, ha szereted, és ha ő is szeret Téged. Ez az egyetlen út, amely célhoz vezet. A szoros kapu.

Szorongva várom, kívánom, hogy amit vállaltál, sikerüljön.

Nekem, látod, nem sikerült.

Hát ennyi.

Ölel

T. L.

Luca Anna

ÁTMENET

Dohányszagú vagy és nem tudsz aludni
 a hajnal üszke készül
 sátorponyvát borítani
 a napra fedezékül
 kilógsz az éjszaka alól
 fehér bőröd kilátszik
 nem csillag nem is hold ami
 a semmiből sugárzik
 rejtett világítás az Úr
 finoman felvezette
 nehogy túlságosan vadul
 pattanjon szét az este
 s az éjjel is szépen, lazán
 engedje át magán
 a jelet, ami feldereng
 a hajnal hajlatán.

FIGYELED?

Figyeled, hogy játsszuk a jót?
 Én szent vagyok, te szent vagy
 – minden szót
 szublimálunk.

„Bocs, majd folytatom” – Az udvarias
 közlésfolyam
 udvarias ön-félbeszakasztása.

Mindez annyit ér,
 mint egy élve széttépett egér.
 – Szereted a macskákat, igaz?

Tedd el a zsilettet nyugodtan.
 Hiszen akár a tollpihe.
 Kiomló véred úgy csorogna le,
 mint a nyomorult gyertyán a viasz.

Engem nem érdekel sem ez, sem az.

Csak azt tudnám, mért dobtak át ide.

Welker Ervin

SZERETEM A FELESÉGEM

Hódolat Sz. E.-nek

Szeretem a feleségem.
Tükör előtt, ahogy régen,
haját fésüli, s a szálak
nem érik, ott *túl*, a vállat.

Hajra pedig, látszik, telne.
Ideje nincs, hogy növessze,
hogy megnyújtson minden tincset
sorra, külön, úgy egy inchet.

És fésülje, és bogozza,
összefonni széjjelossza
kis csomókra, s aztán szépen
feltekerje, hogyha készen.

Szeretem a feleségem,
ha pihen a konyhaszéken.
Szűken ül csak, alig éri.
Más ezt talán nem is érti.

Nem hord ékszert a fülcimpán,
gyűrűt ujjon, s csak így szimplán
ahogyan az ételt hozza!
Lehet a föld nem is vonzza.

Sorra kerül minden tányér,
míg otthagya a csöppnyi lányér.
Nagy halomba gyűl a csetres,
s nem kutatja, ki a tettes.

Szeretem a feleségem.
Éppen teát forráz nékem.
Mért is vagyok olyan boldog,
ahogy abba cukrot oldok?

Vagy ha tisztát húz az ágyra,
az is csodálatom tárgya.
A fehérről fehér lebben,
nagy szakértő ő már ebben.

Aztán elsimítja lágyan,
paplan, vánkos, kész az ágyam.
Kár is az a vasalt vászon,
hogy az ember rája másszon.

Szeretem a feleségem.
Alszik, nem alhatom mégsem.
Tusszent, s tovább alszik. Hátha
ma éjjel nem gyötri nátha.

A szuszogás ritkul folyton.
Lélegzetem visszafojtom,
míg fülelni folé hajlom.
Jaj, valahogy meg ne haljon!

Szeretem a feleségem.
Félig alva, félig ébren,
ágyban volna délig. Hírlik,
úri házban ezt így illik.

Agyban, csak a gyerkőc ingét
lenne más, hogy mossa ingyért,
s „milyen csöpp-kis, milyen hercig”
elmélázzon néhány percig.

Csak lennének, akik itthon
felmosnák a követ titkon,
s rendbe téve a szobát is,
megfőznének délre gratis.

Hisz sírna ő, míg a hagymát
pucolnák, vagy ha a nagyját
aprítják fel kis kockákra,
mert a könny, az nagyon drága.

NOVELLAPÁLYÁZAT

Gere István

RÍTUS ÉS RÖGTÖNZÉS

1. Thomas Poope

A fényes teremben leírhatatlan pánik tört ki. Mint a semmit, Claudius a billikomos kisasztalt úgy rúgta fel; feje mint hámozott-főtt cékla gőzölt, tóklámpaként villogott, és menten vége lett a csámcsogásnak, elhallgatott az összes pusmogó hülye; lépésre lendült nekik is a lábuk, amikor a király a teremből kirentott. Mint megannyi gyáva lizárd, futott mindenki szerteszét: mi meg dermedten lestük nemes magiszterünk, princ Hamlet viaszos mosolyát. Ah, baszd meg, hát erre ment ki az egész?! Hogy ott álljak, mint jó bolond, kezemben a méregfiolával – mea maxima culpa, de belefecéltem a jelenetbe nagyon – és tovább csengjen a fulemben ingerült sziszegése: – A fülébe, te hülye!!

Piramidális! Az ember szájon át mérgez; evidens – Wittenbergába' a királyi pulyákat erre nem okítja senki –, csalódnom kell – de úgy látszik, azt se tanítják, hogy az ember két nap szekerezés után ezeken az esős és különben is ocsmány dán utakon nem gyors szavalásra vágyik, de gyorsbüfére. William is csak somolyog bölcsen, míg vele gúnyolódik a nyikhaj: „tündéri bozót nőtt a pofádon, Bill, de remélem, Dániába nemcsak szakállas vicceket hoztatok”, és eltűri Lisa is – ha hercegi száj gurgulázza, úgy látszik, bók az, hogy „szép szerelmesem, úgy látom, nemcsak egy magas cipősarokkal kerültél közelebb az éghez, de szarkalábakon lopakodsz”. O, mi scggfejek! Valakinek észre kellett volna vennie, hogy mi folyik itt, de mi mindig abban a tévedésben vagyunk, hogy ránk a napi hülyeségből semmi nem vonatkozik, fölöttünk minden úgy múlik el nyomtalanul, mint egy megíratlan első felvonás. A sziszegő lebarmolást most is csak én kasszíroztam be Lisától: „Irigylem a szép szívét, Thomas, hogy míg a kapunál az a barom őrmester karomat kitépi, maga másfelé tekint, s a »lábakat szét, na mitől fél, tán kipottyán valami!?» felszólításra, amivel seggemben a puskaporos szarut kutatják – szeme se rebben, még tán magában röhög?!” Ezzel támad nekem, mintha nem is lenne ott a boldog, jó ura, csoda Bill, meg a nyalafinta ifjonc, ki kegyéből kivettetett. Az talán adekvát viselkedés, ha valaki az orrát túrja a jelzett pillanatban, más meg, Nathan, a kis bohóc, csiklandva kacarász (lady-szerepeiben megszokta úgy, hogy öreg-apa korában is nyafka kurva lesz), s mindönk sorsát kockáztatva feje fölött tartja a tört, amit az ör a hóna alatt keres? Hogy' lehetünk ilyen ostobák?! Érthetetlen. Főleg a februári hecc után, amit Essex rendezett velünk. Semmi – de tényleg. Na, akkor, de most meg egy dán királyné... tán rosszabb, mint a fennhatóság. Az ember korlátolt, más válasz nincs, pláne, ha az ember azért színész, mert ember lenni sose mert, csak színészember, s mindenféle félreértések folytán ráadásul sikeres. „Még a jegyeket is lordok szedik, s mi fizetjük a whiskyt is, hogy ne fázzon senki a havon. Kozkívánatra a műsor: II. Richárd, aztán tuti, hogy erről beszél majd az egész szakma meg a város.” Elaltatta a gyanakvást a hízelgés: „A legjobbak ti vagytok; nem véletlen, hogy míg ti-

teket tízszer rendel a udvar, addig csak kétszer a többit", s mi bele is mentünk balgamód; de észbontó siker volt tagadhatatlan; és erre kirajzott másnap a sok idealista „a királynőt kiszabadítani”, aztán végük lett semmi perc alatt, és az earl, akitől addig számlálatlan vettem át a fontot és söröspohárt, azzal hozta rám a lelkiismeret-furdalást, hogy tömlöcbe költözött, ahol meg nem látogathattam semmi esetre sem. (Ragálytól félttem, nem mástól. A pestis ott honos, s a puritánoknak se nyújthattam új támadási pontot, hogy végleg elintézzenek.) Cseberből vederbe, mondhatom. Többet nem látjuk Albiont. Csak ülünk itt a hulla körül néma virrasztásban – a bácsit mintha pirosítóval kenték volna ki, s békésen szundikálna az ebéd utáni borocskától –; senki se szól – várjuk, hogy a „buldogképű” talpnyalói elszívják az ebéd utáni szivart, a kandalló előtt alátegyenek egy afternuntat az asszonynak, aztán lassan, rutin szerint vegyék az alabárdot, s begyűjtsenek a karámba a többi összeesküvő mellé. Nemes rendezőnk, a nagy eszű herceg tán majd azt is előjátssza nekünk, hogy' tegyük hattyúnyakunk' a hurokba.

2. Lisa Kempe

A halak nem hazudnak. Legalább ők nem. Persze csak a pácoltak, s ebben nincs is semmi különös, mert a pácoltság stabil, elmélyült, kényelmes, hagymás-káposztás állapot, gerinc- és szákkalágyító, boldogságos beletörődés: ettől büzlik egész Dánia. A szavatosság egész más dolog, az ilyen gondolatot elhessegeti a józan polgár: бүдös, hát бүдös, de jó. A hal húsa fehér, bőre kék, szivárványosan. Óvatosan, farkánál fogva húzom ki az üvegből – egy csepp бүдös lé a szoknyámra mégis lecsöppen; se baj, úgyis le kell cserélnem, mert Fredensborgtól Helsingörig szépen rám rohadt –, és kéjesen leeregetem a torkomon. Tele szájjal körbepislantok közben, hogy mit szólnak hozzá a bánatos bikák, de nem figyel egy se. Nem tehetek róla, a félelemtől mindig megéhezem. Emlékszem: nyolc vastag szelet sonkát nyomtam le, mielőtt Bill-lel a nászéjszákára elvonultam, s egyedül ettem meg egy kosár mazsolás pudingot az alatt a hónap alatt, amíg az uram engedélyért járkált, hogy leköpje magát az Essex-est miatt. Tudtam, hogy megoldja („bő nyál” – mondta –, „ennyi az egész”, de én igazi félelmet is észrevettem néha a szemén), mégis, a majré mindig beindítja a gyomornedveim, úgy-hogy mire az ünnepi műsorra készültünk a Whitehallba – mert végül is mi adtuk, természetesen –, a sok sós töpörtyűtől meg barna sörtől kikerekedtem szépen, a mentőöv kezdte feszegetni a vászonketrecem. Engem hizlal a félelem.

Az öreg – aki kenyeret hozatni szépen elfelejtett – ott ül a kör közepén a karos-székekben, ahová a herceg borította, miután bevonszolta, mint egy zsák krumplit. Egy pillanatig el is hittük neki, hogy a vénség a likőroktól rogyant meg ennyire, s csak amikor sebesen kifarolt az én sápkóros szerelmem, beigérve, hogy zseniális játékunkhoz később gratulál, csak akkor vettük észre, hogy az öreg harcosból dől a vér – szabályosan vért izzad, hogy kijózanodjon. Pollénus a neve, ha jól emlékszem, bár e névből eléggé kiöregedett, hacsak a borvirágon is nincsen virágpor, mert akkor még talán... Ilyen becsapás a név. Kedves, ősz bácsi, aki itten talán legjobban tudta a jó modort meg udvarias tempót, úgy-hogy még az én fülem is sértette, mikor Thomas vén patkánynak titulálta imént, de egy biztos: meg van halva teljesen. Ó, picinyeim, megint benne vagyunk a szarban: egy főnemesi hulla még minden bánat tetejébe, ez már kicsit sok. Ránk löcsölik az egész balhét, nyilvánvaló. Legalábbis nekem; könyékig a befőttesüvegben, mert egy csinos ezüsthacacska még ott rejtőzik valahol a hagymaréteg alatt. De az én bikáim csak ülnek savanyú pófával, még arra se figyelnek fel, amikor

hangosan becuppantom a halat, és csuklani kezdek, azután a törrel csörömpölök az üvegben egy szép kerek szelet hagyma után. Csak Bill szól hátra komoran: Hagyd már abba, az ég szerelmére; hogy tudsz ilyenkor enni?! De hát én nem eszem, én ezenmód rettegek, s pillanatról pillanatra alattomosan terjed el bennem a félelem, mint ahogy a hideg lopakszik be a télikabát alá, hogy megdermesszen mindent. Szétrágom a borsot és a mustármagot, hogy ne kocogjon a fogam, de attól meg újra csuklani kezdek. Kár volt úgy feldicsérnem a herceget előzetest, de én csak arra emlékeztem, hogy szép fiú, okos, és nem akármilyen az, amit nemes érdeklődése számunkra biztosít: meleg étel, meleg ágy, pár nap, ami teljesen gondtalan, szóval pontosan az, amit az embereim – hiába minden röpködő géniusz – elintézni sose tudnak: csak a sáros kocsmaudvar mindig, meg a redves alom, hergye parasztok, bumfordi, részeg katonák, sok bamba jószág és örületes szagok.

Megin' az, hogy az ember nem akarja észrevenni, ami nem tetszik, hogy nem szűz a menyasszony, hogy csupa zsványból áll a család, negligál mindent, ami időben intené, ne tudd, mert pórul jársz, menekülj, amíg lehet. De hová? Meddig? Minek? És Nathan, az én kis szerelmem, ő nem fél, vagy ha igen, nem mutatja ki. – Egyedül eljátszom a „Gonzagá”-t, ha kell – kiáltotta, és kipirult, mint a csecsemő szoptatás után, és én azt hittem, eszem veszttem, hogy meg nem csókolhatom. Mert sejtettük mi azért, hogy mire megy ki a játék, még Thomas is, most hiába tagadja ártatlan, meglepett pofával, hiszen a fogadóknak másról se sutyorognak, és az az istentelen ripacs-stück is arra hajaz, ha nem mertünk is beszélni róla, s ha meglepett is mindönket, hogy Nathan olyan indulattal kitört: – Ha magukat megtörte is a szekérderek, s hogy a megaláztatásban nem tudnak kicsikarni egy szabadnapot – dorgólte az orrunk alá –, nálam e langyos kuplerájnál magasabb a szándék! Minek vagyok színész, ha ilyet el nem vállalhatok?! Csak éhen veszni jó? Konyhai maradékkal kifizethető, koldusnál alantasabb kéregető, a hájfejűek asztala körül sündörgő sakál, akinek a gyomra túlkoroghatja a társak szövegét?

Na, lett erre „engedd el a hajam!”. Duóban hurrogtá le a két medve a lelkesedést, mert féltik a helyüket színpadon és a menet élén, s versengve utálták a fiút, hogy van pofája lelkiismeretüket fölhogasztani. – Figyeltél, William, azt hiszem, le vagyunk tegezve – nyegléskedett Thomas, s erre Bill – naná – úgy lekapta Nathant, hogy végül nekem kellett közbelépni s összehordani mindent: a puritánokat meg a pestüst, az egész gyáva megfutamodást, hogy valakik újfajta színházat csinálnak, zajosat, durvát, magakelletőt, s a kihívás elől mi megpucolunk. Kár ezért a fiún elverni a port! – Itt tartunk megint – vigyorgott erre Thomas. – Az ifiasszony farát rengetni vágyik a színpadon. Mondhatom, az egyensúly végleg akkor borulna fel!

S nekem bele köll menni ebbe a vitába megint, bizonygatni, hogy az egyensúly éppen akkor állna helyre, mint az életben is, mert az én arcomnak asszonyi pírja van, ez nem a fokhagymaseggű gyerkőcök pattanásos, rizsporos pofija, ezek a csöcsök nem gumilabdák, ezekért átlovagol a szomszéd faluból a paraszt, és erre gondolva nyúlnak magukhoz éjjel a pajtában a fiúk.

Hiába. Már ott tartottam, hogy végső érvként jól megkaparom a képit, de akkor jött Hamlet; fűt-fát ígért, s megkoronázta azzal, hogy a szerepeket nem ő osztotta ki, hanem – bizony – a történelmi pillanat, s hogy bennünket hordoz tenyerén a nemzet, s ránk, mint a tükörbe, úgy tekint. Nahiszen.

3. William Kempe

Azt mondom, törje ki a nyakát az olyan építőmester, aki két egyforma házat épít egymás mellé, egyen meg a fene minden fazekast, aki tucatszám gyártja az ugyanolyan ibrikéket, és záptojással dobáljanak meg minden lusta, fantáziátlan színészt, aki a megújulásról lemond, és csak el akar lenni a színpadon, mint egy üveg poros befőtt a polcon. Perpatvar, ha szólok, jellemtelen gyanúsítgatás, hogy Lisa miatt abajgatom, hogy elirigylem a sikert a nagy társulati tenortól, akinek neve a közönséget behozza, de kinél restebb, önimádó ripőköt még nem látott a világ, s akinek minden rögtönzés, váratlan helyzet azonnali halálát okozza, mert az összes darabból csak a saját java érdeklő, s fingja sincs róla, az egészbe mi illik bele, mi nem. Egyáltalán, hogy mit akarunk. Tegnap is: összevitakoztunk a színpadon szerep szerint, ő magára lötytyinti a bort, de én hiába ajánlom fel a karom, nem, a kezét nem az én mentembe törli, hogy tovább bosszantson ezzel is, hanem egy pukedlivel rózsás zsebkendőt húz elő, sehová se illő pofákat vág, s a ritmusból kiesve szertartásosan tisztálkodik, ráadásul a kis magánszámának sikere van az alacsony igényű publikumnál – hibásak ők is –, és így soha nem fogja megérteni, hogy ez a társulat nem a görbe lábra szakosodott, hanem, igenis, a szó és értelem erejét hirdetni. Nagy balfogás volt Henslowe-tól éppen őt elcsábítani, de Burbage hibája, nem az enyém, az ő „politiká”-ja; én csak a levét iszom. Nincs kétségem felőle, hogy menten elárul, ha kell, s utána egy percig sem zavarná a lelkiismeret. Míg ő a Gray's Innben markolászta a kriglit és a szajhák seggit, a megalázkodást én gyakoroltam mindenki helyett az előszobákban, s pirultam jó tehetséggel a felvont szemöldökű fingelmék előtt. Volt idő, amikor azt hittem, hogy benne már jobban nem csalódhatom – egyszer csak nem tudom jobban utálni –, de mégis mindig volt új stáció, szüntelen volt a megújulás. Vállam mögül követ hajigálni oly bátor, s más farkával a csalánt verni – finom botanika, mondhatom – oly ügyes, hogy az bámulatra méltó, már-már zseniálisan arcátlan produkció.

Ami inkább bánt, az Nathan támadása, amelyet igazán nem érdemeltem. Elárultam volna éppen, hogy nem véletlenül vagyunk itt – a herceg titokban üzent: „játéktok lesz a tükör, melyben a király igaz képe megjelenhetik” –, de még várni akartam, hogy az előadásig maguk jöjjenek rá, amit elvállaltam, helyes, hasznos, jó színházat akarok, nem a társulatot elveszejteni. Hogy az életből ki tudja vonni magát, olyan egy valódi színésznek úgyse létezik. Sose! Erre elkezdni nekem itt a höscincérkedést meg kukorékolást, mintha mi lennénk gyávák dönteni. S Thomas – naná, jó érzéssel – megpróbál bennünket összeugrasztani. – Itt, kedveseim – tettem helyre őket – életre-halálra egyelőre még én alkuszom: én nyalok talpakat, ha kell, s ha arra lesz szükség, majd én lázadok. És sose magamért – tettem még hozzá, de akkor már éreztem, hogy gerjedek, és nincs megállás. – Hová jut a világ, kicsi fiam, ha már minden egysejtű elhiszi magáról, hogy gerince van?! Erőt mutass, Nathan, legalábbis egy körömhegynyi géniuszt, picike tudást, ha át akarod venni a színpadot, mert a merő ágaskodástól legfeljebb leszarod a sarkadat!! Bizony. Egyelőre még az ilyen vén hülyéké a szezon, amilyen én vagyok, neked meg, ha nem vigyázol, s egy-két hangszálad megreped (erre figyelmeztetett jóindulattal a herceg), agyó a sok szép lányszerep, s mi marad akkor? Na, mi?! Tolni a szekeret. Bizony.

Végül még hálás is voltam Lisának, hogy a fiú védelmére kelt, mert minden látszat ellenére is: szeretem Nathant, szeretem mindhármukat, vétsenek bármit ellenem, együtt vagy külön, nem számít igazán, mert együtt vagyunk mi teljesek ebben az is-

tenverte mesterségben: egymás mellé vagyunk szöve az életbe, mint zászlóba a kereszt, s együtt lobogunk vele.

– Cudarul áll a szénánk – mondom rekedten –, de az öreg halálát ránk nem kenhetik. Mit néztek? Benne volt a pakliban ez is, hogy nem tetszik a darab. Ha ezért vérpadra lehet küldeni valakit, akkor eljuttassuk azt is, de úgy, hogy még az is felkapja a fejét, aki előttünk ment fel a bakó elé. Ha sikerünk lesz, akkor turnéra megyünk vele, ha meg nem, akkor úgyse ér fabatkát se az egész.

4. Nathan Field

Egy nap csak, csak egy délután, amikor elkerülhetném a megaláztatást: az lenne az én privát vasárnapom. Amikor nem kéne lopni a perceket veled, két sor jó szöveget elorozni tőlük, mikor a fölkelés szenvedései, mint reggeli köd a rét fölül, úgy enyésznének el. Édes Lisám, csak téged tudtalak elvenni tőlük, és ez rengeteg, de mégis kevés: a lélek, a lélek éhes, mint a kivert, vedlő kutya: lótoszra vágyik folyton, zabálná két pofára, mint akinek kilyukadt a gyomra – kapkodva ügyetlen, csuklás közben is habzsolva fulladásig, gyakorlatlan, ügyefogyottan, csalódva minden várakozásban, ízekben, szagokban, színben és tónusban egyaránt, de mégis bízva mindig, bárgyún, tudatlan, kajakra oldva meg mindent, vállra emelve azt is, amit csak megbillenteni kéne. Mégis! – az istenit neki! – bár a pálya az övék, én tartom a díszletet. A legkisebb léghuzatra is lobog rajta a vászon, mint a selyemkendő, de úgy kell látszani, mintha én dőlnék a várfalnak neki. – Spiritusz! – súgja William, s én be nem láthatom, mi tartja még mindig fönny a rajongást, amely körülveszi; csakis a rutin és megszokás. Retteg a komplikált szövegtől: fáradtság, ijedtség az arcán minden összetett mondat előtt; a próbákon hebeg-habog, s mire eligazodik... – a műsorról a darabot levettük végleg. Hát mért nem elég neki a birtok meg a hozzá illő nagy ház, amit már begyűjtött, s ahol a keriben hozzávágthatná a gereblyét egy kendermagoshoz, ha jó levest kíván, s szavalhatna a borospincében hangosan és zavartalanul? Csak a félelem tartja köztünk, csak az, biztosan, hogy senki nem venné észre, ha eltűnne (mint ahogy egy nap alatt elmúlik a színházi siker; híre veszne nyomtalanul), csak az az atavisztikus varázslási vágy, amit lassan már kiröhögnek, mikor fogsora kiugrik.

És mégis. Csak neki volt mersze kimenni körülnézni, hogy mi az ábra a várban, s most már legalább annyit tudunk – sok is talán –, hogy a herceg télakolt; perceken belül felvonják a horgonyt, ami e szédült országhoz köti, s már bontják a vitorlát, hogy messze röpítse innen; úgyhogy gratulálni fenomenális játékunkhoz sose fog. A nagypolitikus angolosan Albionba távozik. Bill szerint hallhatóan sercegnék a tollak a buzgó listakészítésben, s vérebes őrcsapat kutatja az öreg piperkőcöt, aki olyan petyhüdtlen szunnyad itt a fotelben, s minden percben dörömbölhetnek az ajtón, hogy mindannyiunkat a menetbe tereljének. Ki gondolhatta, hogy az áldozat király (maga is becstelen gazember, ki egy sirályszaros, semmirevaló félszigetért saját népe s a sok esztelen lengyel meg norvég katona vérét ontani volt képes) áldozat fiacskája (tétováságában is oly ravasz: William mesélte, hogy igazi eszelőst játszatott véle egy tükör előtt, s utánozta legott; na nem nyálaldzó eszementet, hanem fenségesen riasztó, magnetikus tekintetű örültet, olyat, hogy mikor az öreg Polonius a szcénába betoppant, az álla úgy leesett, hogy kapcsából majd kiugrott; jó, felhasználható jelenet lesz tán egyebütt), ez a halovány ifjonc ilyen lendületbe jön?!

– Direktorem – szólok, és a hangomra alig ismerek –, roppant utálom a darabot, amit Fredensborgban meghirdetett, hogy majd visszaútban játsszuk el, de ha közbe

nem jön valamilyen technikai akadály, akkor ez már holnap esedékes, s el nem hallgathatom, hogy hiányérzetem hatalmas: el kéne próbálnunk újra, hogy tudjuk, ki mit akar, hogy mozog, mert ha Thomasra marad az egész, és elhatalmasodik rajta a...

– Hát persze – vág közbe, s látom a szemén, hogy az ötletnek megörül –, az istenit neki! A tespedésnek vége! Nyitókórusra fel: mememe, mámámá, mimimi! Színészek vagyunk vagy csecsemők, akiket saját kedve szerint ültethet bilire bárki? Gyerünk, halljátok, gyerünk!

– Édes uram – így Lisa –, egy kis csuklózás a csuklás mellé tényleg nem árthat, de ez a darab egy tévedés: az angol nyelvben nem léteznek ilyen szavak, mondatok meg pláne nem, amiket az a jó hülye összehord.

– Asszonyom – feleli ő –, az összes Hindenhovenbrantban sikerünk volt veled, uncigvancigszor hívtak vissza nagy ovációval. Ez egyszer ön is elfogadhatja a közönység ítéletét. És maga úgyis csak kórus.

– Tanár úr – lépek Lisa mellé –, az a lányszerep benne hangtalan fing, csak a fenekem tudom benne domborítani, nem a szenvedélyes szerelmem! Nincs hozzá szöveg.

– Próbálni most? – csatlakozik hozzánk Thomas –, legföljebb a citeraszámot. Egy zabszem nem találna a seggembe bejáratot! Hagyjatok engem békibe...

– Basta! – dörgi erre Bill, és újra a helyzet ura, ez látszik rajta, vagy öt centit magasodik hirtelen; dörömbölhet itt már akárki, az öreg farkas csak vigyorog rajta, s nem tagadhatom, igazából erre a látványra térek magamhoz én is. Kipenderül közepra az öreg elé, szemét szigorúan végigjárja rajtunk. – A kórust! – kiáltja.

És mi fölállunk. Vállam Lisához ér, és elönt a meleg. Kintől gyanús zajok: kutyaugatás, rohanó léptek dobogása, aztán dörömbölés az ajtón. De már eléje toltuk a komódot.

– Álarcot fel – szól az instrukció. (Még Velencében szereztük be mindet.) – Nóta indul. Egy, két és...!

És énekelünk.

Fábri Anna

BESZÉLŐ RUHÁK

Az öltözet szerepe Mikszáth Kálmán műveiben

A cím alá, mottóként egy páros szentencia is odakívánczik: „*a ruha teszi az embert*”, illetve a „*nem a ruha teszi az embert*” ellentétes bolcsessége, amely pontosan megfogalmazza az eldönthetetlenséget, a paradoxont. Azt azonban, hogy mennyire súlyos és nehezen cáfolható ítélet az első, jól érzékelteti az a tény, hogy tagadását több változat is megkísérli. A „*nem a csuha teszi a barátot*” vagy a „*video barbam et pallium, philosophum nondum video*”-féle variációk azonban bizonyos elmozdulást is jeleznek az alapszentenciáktól. Mindkettő konkretizálja s egyben természetzerűleg szűkíti az eredeti általános alanyt: egyik esetben szerzetesről, másikban filozófusról van szó. A szűkítésnek és

általánosításnak e sajátos dialektikájához hasonló lényegi kettősség jellemzi – lévén szó sajátos kinyilatkoztatásról – az öltözet egyéni és közösségi meghatározottságait. Éppen ezért, talán nem véletlen, hogy Carlyle a német filozófia szatírját egy „*ruhafilozófus*”, Teufelsdröckh professzor eszmefuttatásaiból bontakoztatja ki a SARTOR RE-SARTUS-ban.

Az írók számára általában magától értetődik az öltözet *identifikációs* jellege. A törölt-metszett műkedvelők pedig előszeretettel jellemzik csupán ruhaleírásokkal hőseiket. A dilettáns író modellt ábrázol – valahogy úgy, ahogyan a divatlapok – és semmi más. Az egyén elvész a ruhában. Ez arra utal, hogy a közfelfogás szerint is olyan külső vagy belső alapú meghatározottságról tanúskodik az öltözet, amely könnyen – a hozzávetőleges megfeleltetéstől a precíz azonosításig széles skálán – megfejthető, értelmezhető. Vagyis az öltözetleírások (akárcsak az öltözetek egyéb megjelenítései) származzanak akár műkedvelőktől, akár ihletett művészekről, hangsúlyozottan a közönségre irányulnak: a vele való közös – társadalmi és lélektani – tudásra utalnak, még akkor is, amikor ettől látszólag teljesen elrugaszkodnak (például a fantasztikus irányába).

Az öltözet mint a társadalomban elfoglalt (vagy elfoglalni vágyott) hely szimbóluma a kezdetektől jelen van a magyar epikus irodalomban. Úgy is, mint külső meghatározottság, úgy is, mint önmeghatározási kísérlet, hiszen az egyén számára az öltözet egyszerre önkifejezés és a másokkal, illetve egy (társadalmi) szereppel való azonosulás eszköze. Úgy tetszik azonban – a rendi Magyarországon az önkifejezés is elsősorban a csoporthoz való tartozás kinyilvánítására szorítkozott. A ruházat többnyire kevés egyéni jegyet hordozott magán, s ez kijelölte a társadalmi tájékozódásban és érintkezésben betöltött „dramaturgiai” funkcióját is. Inkább viselet volt, mint öltözet. Jókai így ír erről egyik visszaemlékezésében: „*Gyerekkorom emlékei visszahatolnak egész a napóleoni világharcok korszakáig [...] Még én ismertem annak a kornak a szereplőit, a nyugalmazott huszár hadnagyoktól kezdve a copfos szenátorokig, a fejedelmi kegytől fölemelt és aztán elfelejtett szépasszonyokig; azt az egész társadalmat, amelyben a ruházatáról meg lehetett ismerni mindenkit: ez a nemes, ez a molnár, ez a lakács, ez a szekeres gazda, ez a magyar, ez a német. Kosztium volt divat helyett.*” (ÖNÉLETÍRÁSOM, 1895.) A példa is mutatja, hogy a *viselet* középkorias mentalitáselemeket őriz meg: a világ elrendezettségének, rendszerszerűségének benyomását kelti. Minden jelmezszerűségével együtt (sőt éppen általa) ilyen hierarchizált társadalomképet őriz a sokáig örök életűnek tetsző viselet, a díszmagyar is, amely – a nemesi Natio értelmében – egyszerre volt képes kifejezni a rendhez és a nemzethez való tartozást.

Fáy regényében, A BÉLTEKY-HÁZ-ban az öltözet az azonosulás, sőt a konformizmus kifejeződéseként kap szerepet egy komikus anekdotában. Másfelől – akárcsak a kor más népszerű regényeiben: elsősorban Jósika műveiben – itt is megjelenik a *kifejezés* helyett a *leplezés* (az inkognitót) biztosító *álöltözet*: ez az ősrégi mesei és színpadi motívum. A két funkció: kifejezés és leplezés, persze szorosan összefügg, hiszen az öltözet sokszor nyilvánvalóan státuszszimbólum. Erre látunk példát a TOLDI-ban is, ahol a lovagi tornán való részvétel, tehát a lovagként való föllépés lehetősége (az áhított szerepazonosság elérése) a megfelelő öltözettől függ. A TOLDI ESTÉJÉ-ben az egyéni és közösségi minták egyik lehetséges konfliktusát, az aszinkronitást hordozza az öltözék – az öreg Toldi divatjamúlt ruhadarabjai, fegyverzete (lova) értékválasztásainak, mentalitásának konzervatív, sőt anakronisztikus jellegét hangsúlyozzák.

Jókai műveiben már szinte teljes jelentésbeli sokféleségben lép színre a ruha. Így a jelmezesség, az álruháság, a hátrahagyott ruhadarabok, a ruhacseré motívumai,

valamint az öltözet státuszszimbólumként való szerepeltetése és az oltözködés egyéni-eskedő gesztusainak ábrázolása mind-mind azt a fölismerést rögzítik, hogy az öltözetből „olvasni” lehet. (Kevésbé hangsúlyozott tény, hogy a Jókai-regények kiaknázandó kincsesbányát – kész példatárát – kínálnak a pszichoanalitikus irányultságú megközelítés számára az öltözet tekintetében is, elegendő csupán az esküvői ruhák, az elrontott és elajándékozott estélyi ruhák, a Hamupipőke-motívum többszöri hangsúlyos megjelenítését említeni.)

A Mikszáth-regények szintén nemcsak gyakori – és mértéktartó – öltözetleírásokban bővelkednek, hanem – hozzájuk is kapcsolódva – az identitásproblémák ábrázolásában is. Az önazonosság megfogalmazásának kívülről szabályozott szabadságfoka – mind hőseit, mind pedig írói eszközeit tekintve – már legelső regényét is meghatározta, s ez a későbbiekben is így maradt. Ugyanennek a problematikának más módon való megjelenítése Mikszáth írásművészetének sokat emlegetett jellegzetessége: az anekdotikusság. Az anekdota is „öltözet”, amely egyszerre fejezi ki a vállalt közösséget és az elkülönülést (az egyéni vonásokat). Az anekdota ábrázolási tárgyá és formává emelése Mikszáth föltűnő fogékonyságát tanúsítja az emberek közötti érintkezések szimbolikájának, szemantikájának, dramaturgiájának és mindezek lelki következményeinek ábrázolására. Így többek között – egy amerikai szociológus, Goffmann kifejezésével élve – a „*homlokzati*” elemeknek megjelenítésére, amelyre jó példa az öltözeteknek, ruháknak mint jelentéstartalmaknak szerepeltetése a történetmondásban. 1889-ben megjelent regényében, A BESZÉLŐ KÖNTÖS-ben az író egyenesen főszerephez juttatja az öltözetet. Ebben a műben ugyanis a ruha – újra csak Goffmann szavát használva: a homlokzat – hordozójától majdhogynem külön életet él. Öltözetet és szerepet egyaránt úgy „ruházták rá” a főhősre, aki – mint végül kiderül – erős egyéniség lévén: meg tudta őrizni különállását. („*Két szíve van*” – mondják róla a kecskemétiak, érzékletesen fejezve ki a rá oly jellemző identitásmeghasonltságot.)

Ez a mese tónusaival, vagy ahogy Péterfy fogalmazott: „*az operett zenéjével*” fölhangzó történet minden könnyűsége ellenére (vagy éppen vele együtt) valójában politikai regény, s mint ilyen bővelkedik a társadalom- és személyiséglélektani problémák fölvetésében. Az alapkérdés mellett: a közösség érdekében meddig mehet el az önkorlátozás útján az ember (ez lesz majd A FEKETE VÁROS egyik nagy kérdése is), szorosán a tárgyhoz kapcsolódva tűnik föl a megbízás, a felelősség, a vállalás kérdése is. Némi egyszerűsítéssel azt mondhatjuk, e történetben maga a címszereplő, a beszélő köntös jelképezi, testesíti meg a közösségi-politikai megbízást. A díszruha, amellyel mint a kecskemétiak vezetőjét, egyben a jámbor alattvalót tisztelte meg Lestyák Mátyást a szultán. A köntös (kaftán) ebből a látószögből nézve a hatalom jelképe – a szultán ki-tüntető ajándéka, részesedés a hatalomból.

A díszruha-ajándékozás fejedelmi szokásának éppen ez az értelme – a részesítés pártfogó gesztusa. Mikszáth regényében a török díszruha (zöld színű, mint a próféta lobogója) az idegen hatalomból való részesedést vagy inkább e hatalom védelmének kivételezett élvezését szimbolizálja.

Nagyon is megvilágító erejű, hogy van e regényben valaki, aki nem érti, hogy a védelem, a hatalom kiterjesztése csak a hatalomtól magától jöhet: s ez a valaki (a főbíró apja) – egy szabó. Mestersége tökéletes tudójának, szinte művészenek tartja magát (s e tekintetben szinte rokona az Eötvös által a MAGYARORSZÁG 1514-BEN című regényben megformált szabózszeninek, Ollósinak). Éppen ezért ő nem hatalmi fétist lát a „*kaftány*”-ban, hanem mestermunkát, olyat méghozzá, amellyel érdemes konkurálni.

Szakmai hiúsága és a szimbólumok iránti érzéketlensége együttesen okozza vesztét – a maga készítette kaftánban koncolják fel a törökök.

A regényben az öltözet (a szabó- és kaftánmotívumot leszámítva is) minduntalan mint cselekményszervező mozzanat van jelen: a török hasának (szultánnak) szánt „ajándék” lányokat és menyecskéket csodálatos ruhákkal igyekszik a bíró a feladatra ráhangolni; a háremléttől visszariadó cigánylány, Cinna férfiruhában menekül, s kezd új életet; Lestyák Matyi kuruc öltözetben menekíti el saját bírói ítélete következményei elől feleségét, Cinnát.

Az öltözet személyiségmeghatározó, szerepkijelölő funkcióját Mikszáth nemcsak kényszerű vagy elhatározott életvitel-életmódcserek (váltogatások) kapcsán állította olvasói célé, hanem a *meglévesztő* célzatú szerepjátások ábrázolása során is: mint „ál-ruhásságot”. E kettőt egyesíti A BESZÉLŐ KÖNTÖS-ben a díszruha, amelynek reprezentáló és jelmezszerű, tehát viseletjellegét a későbbiekben már csak a díszmagyarok testesítik meg a Mikszáth-művekben. (Korábban a JÓ PALÓCOK novellái a népviseletnek hasonló reprezentáló és identifikáló szerepet tulajdonítottak.)

Az ÚJ ZRÍNYIÁSZ hasonló értelmű példákkal szolgál: egyfelől igazolja, hogy „nem a ruha teszi az embert”, hiszen Zrínyi zsakettben is vérmes oligarcha marad, másfelől azonban egy anekdotikus betéttel éppen az öltözet életforma- és presztízs kijelölő szerepét hangsúlyozza (egyben a HYPPOLIT, A LAKÁJ meséjét előlegezi).

A történetet: az előkelő ruhadarab által előhívott reprezentációs kényszermechanizmust Jókai már évtizedekkel azelőtt fölvetette a TÖRÖK VILÁG MAGYARORSZÁGON című regényében. Itt a boldog paraszti idillben élő Mihály vajda kap egy vörös kaftánt a szultántól, s a fejedelmi ruhadarab azután hamarosan megteremti a fejedelmi udvart és udvartartást. Az ÚJ ZRÍNYIÁSZ-beli gazdag polgárcsalád elcserélt csomagjaiból fényes libéria kerül elő, amelyhez aztán új lakáj, új berendezés, új szokások társulnak. A díszruha meghatározott gesztusokat ír elő – mint eredendően rendies öltözet a rendi mentalitás s illem mozzanatait őrzi. (Jó példa erre egy – az ÚJ ZRÍNYIÁSZ-ban is és a GAVALLÉROK-ban is előforduló – epizód: a díszruha vagyont érő mentéjét a kolduslánynak ajándékozza, illetve a sáros útra teríti a nobilis viselő.)

A GAVALLÉROK-ban, amelyben az egész történetet az identitásproblematika határozza meg, a díszruha és az álruha csaknem egymás szinonimájává lesznek. Vagy még pontosabban: a lényegi jelmezesség kifejezőjévé válik díszruha is, libéria is. Ez utóbbi föltűnően hangsúlyos szerepet kap: a jelmezesség és díszletszerűség, tehát az előadás-jelleg lelepleződése éppen a libériáknak és viselőiknek köszönhető.

A GAVALLÉROK-ban nem létező ruhák is szerepelnek státusszimbólumként: párizsi ruhák például (a menyasszonyé is), amelyek – mint mondják – nem készültek el időre. Ez „a császár új ruhája”-ra emlékeztető motívum azt érzékelteti, hogy a reprezentálás anyagi eszközök nélkül, szóban is megvalósulhat, ha konszenzus van szükségességét és formáit illetően. A *verbalizmus* magukban a Mikszáth-művekben is „öltözeti elemme” lesz, a homlokzat részévé, s nemcsak a beszédfordulatokat és gesztusokat, hanem a tartalmat illetően is. A legendás szónok, Apponyi Albert utánozhatatlan szónoki képességeit megörökítő karcolatában félreérthetetlenül meg is fogalmazza ezt:

„...amint beszélt, s hol, hol elővette a retorika cirádáit, a logika kalapácsát, a dialektika csilámló cintányérjait, egy fordulat, s, íme, ott állott Apponyi Albert demokrata blúzba...

Fölvette varázsbolját (egy hosszú ceruzát), s néhány mozdulatot tett vele keresztben, hosszában, chengé passé... s, íme, ott állott Apponyi Albert tigriskacagányban. (Hogy tetszem jobban?)

Hogy tetszem jobban?

Mindenféleképp tetszett. Tomboló tetszésmoraj zúgott a termen. A mágnások szemei kevélyen villogtak ott fönn, a hölgyek legyező üdvözléseket integettek.

A tigriskacagányos levente újra összerázkódott, mint a mesékben. Sovány termete kigombolyódott, táblabírói potrohot eresztve, s vállain immár dzsentribekecs lóg. S mindezt annyi »psüt«-tel, annyi finomsággal csinálta, hogy elragadó volt.”

Öltözet, beszéd, sőt nyelv (!) szorosan összefüggő identitáskinyilvánítására épül a NOSZTY FIÚ egyik pompás jelenete. A díszmagyar itt hatalmi jelvény, amely a politikai, nemzetiségi és kulturális uralmat egyszerre szimbolizálja. Amikor Kopereczky Izsák Izraelnek, Bontó vármegye főispánjának a nemzetiségi képviselők szemére vetik, hogy eltagadja német és szlovák nyelvtudását, ő így válaszol: „*Hát igaz [...], tegnap tótul tárgyaltam az urakkal, és azonfelül sokszor és sokakkal beszéltem tótul, valamint még sokszor fogok, mert szeretek tótul beszélni, de uraim – (s itt egyszerre kigyúlt az arca, szinte megszépült, míg hangjában megcsendült az érc, miből közönségesen azt az aprópénzt verik, mellyel a hallgatók megvesztegettetnek) –, mikor én ezt a ruhát magamra veszem – (és meggyiszín bársonymentéje rubinkoves csatjára helyezte mutatóujját) –, ismétlem, magamra veszem, akkor én a három Istenből a negyedikben hiszek, a magyarok Istenében, a földtekéből csak egy darabnyit látok, a magyar hazát, s minden nyelvet elfelejték, csak egyet tudok, a magyar nyelvet!”*

Ezt a jelenetet is egyértelműen ama nagy színjáték részei közé sorolja Mikszáth, amely a magyar dzsentri rendezésében az egész magyar életet meghatározza. Talán nem tévedek nagyot, ha azt állítom, életművének túlnyomó része ezzel az élet és a kitalálás mezsgyéjén imbolygó színjátékkal foglalkozik. Azzal, amit olykor „második valósnak” neveznek, s amelyben az ideologikus tartalmú jelek, szimbólumok (a megőrizni kívánt, alapjukat veszített identitástartalmak biztosítékai) éppoly létezőnek számítanak – némelykor szinte reálisabbnak –, mint az élet valós eseményei. A ruha ezért lehet és lesz fontos szereplő Mikszáth műveiben, ezért több, mint pusztá jux, hogy az ifjú Noszty polgáris álöltözetben készül Tóth Mari meghódítására, s a dúsgazdag Tóth kisasszony a szobalánya ruhájában kísérti meg a boldogságot. Arra, hogy miként lesz a köznapi öltözet álruhává, sajátos „egyenruhává”, menedékké, harci viseletté, sok szép és elgondolkodtató példával szolgál az elmúlás fájdalmát meg nem ragadó, de azon rezignált humorral fölülkerekedő utolsó regénye: A FEKETE VÁROS. A ruha arra szolgál, állítja itt Mikszáth, hogy az emberek esendőségüket takargassák vele: olykor önző, erőszakos, hiú törekvéseiket fejezik ki vagy leplezik el általuk, máskor függő helyzetük kinyilvánítására vagy éppen ellenkezőleg: az ellene való lázadásra használják őket. A FEKETE VÁROS cselekményében hangsúlyozottan nagyobb teret enged a személyes függetlenségnek az álruha, mint a díszruha, s ez érthető is, ha meggondoljuk, hogy az utóbbi a reprezentáció, az előbbi a tőle való menekülés, illetve a pusztá színlelés kelléke. Mikszáth szkepticizmusára vall, hogy a rendi reprezentáció díszruhájába öltöztetett nemessel a reváns gyász- (egyen-) ruhájába öltöztetett polgárt állítja szembe.

A FEKETE VÁROS-ban a beilleszkedés, az ámitás, a menekülés, a szervilizmus, a reprezentáció, a felejtés, a demonstratív és bosszúsomjas gyász szimbólumai – többek között – az öltözetek, s mind-mind azt sugallják, hogy *bár nem „a ruha teszi az embert”, az emberek mégis ennek az állításnak igazolására használják őket.*

Csengery Kristóf

KÉRDÉSEK

Az Érdem itt koldus?

*„Itt nem lehet kiválónak
lenni. Kiválni.”*

(Ferencz Győző)

Fáradt vagyok, ringass. E lóhalálban
leélt élet kevés enyhületet
kínál. Kiválni? Sohasem kívántam,
hacsak úgy nem, mint ki maga helyett
mást tessék elölré, s még magában
örül is, hogy hátul kapott helyet,
ahonnan távlatukban és hibátlan
láthatja az összefüggéseket.
Kiválni? Elválnak. Tán válni is
elég, a sűrűjétől. S aki váló-
okot keres, ajánlhatom, kiváló
és jól bevált: a zűrzavar. Hamis
hangok helyett, csend, benned úszni jó.
S békében, legkivált. Ringass el, ó.

Volt, nincs. Van?

Az ember, ahogy telik az idő,
ahogy elveszti ezt s azt – néha már
magát is. Megriad: ő nem is ő?
S már minden megvolt? S amit várva vár,
új pasziánsz csupán, a meglevő
lapokból? Összedől a kártyavár,
a belső, olykor. Csoda, ha elő-
vigyázatos lesz, s nem épít, akár-
ki kérje, újat? Az ember, ahogy
ideje múlik és bizalma fogy,
mind biztosabban lesz bizonytalan.
Nem bólint, de a nemet is magába
zárja. Egyetlen kipróbált tudása,
hogyminden voltért három nincs: a van.

Mit csomagolt édesanyám?

Alszol. Legszebb álmodban hirtelen meglátsz egy hullát a boncasztalon, s megfagy a véred. Osvényeiden így kísér végig, keze válladon, a felfedezés és a félelem.

Utazván álmodban, a vonaton megéhezel s „mit csomagolt nekem édesanyám, mi finomat vajon?”

– kérded kíváncsian, táskádba nyúlva, de elborzadsz: felvágva ott a hulla.

Leszállsz a bőrönddel. Félsz szólni. Félsz a poggyászt eldobni. Gondolni másra nem bírsz. Jársz állomásról állomásra, s nem beszélsz róla. Csak róla beszélsz.

Kisfaludy András

ODAADÓ KIS SAKÁLOK

1967. szeptember 26-án délelőtt már nem bírtam tovább toporogni a lakásban, és annak ellenére, hogy még nem volt tizenkét óra, lerohantam az utcára. Szüleimet vártam Amerikából. Sietve járkáltam le-föl a Riadó utcában, mintha az én sietségem hamarabb hazahozná őket. Tetszett a gondolat, hogy én fogok először találkozni velük. Én látom meg őket először, míg a többiek fönnt a lakásban sütnek, főznek, takarítanak, csinosítják a szobákat. Egy héttel ezelőtt még New Yorkból telefonáltak, pontosan az indulás előtt. Apám azt mondta, „hét nap múlva szombaton tizenkettőkor érkezünk”. Sehogyan sem fért a fejembe az a bátorság, amivel ilyen pontosan meg tudja mondani az érkezés időpontját. Milyen alapon? Nem mintha valamilyen változáson esett volna át apám, mert mindig pontos ember volt, de hát azért ez mégiscsak egyheti utazás. Egy hatalmas cirkálóval át a Csendes-óceánon, Amszterdamban kikötnek, és onnan kocsival haza, ide a Riadó utcába. Milyen dolog ez, amikor én a Széna térre se tudok pontosan megérkezni, pedig az csak nyolc buszmegállóra van ide.

Hol beborult, hol meg kisütött a nap, de meleg volt, majdnem nyári meleg. Lenyúlván sétáltam az utca két vége között, de egyre türelmetlenebbül és már-már kaján örömmel állapítottam meg, hogy mégse lesz olyan pontos az érkezés, mert túl voltunk a déli harangszón, ők meg sehol. „Amerikából jöttünk, híres mesterségünk címere apám, anyám” – mondogattam magamban, úgy a lépések ritmusára, szótagonként. Nem tudtam megállapítani, melyik volt számomra izgalmasabb pillanat, az indulás az előkészületekkel vagy az érkezés evvel a várakozással.

Egy éve mentek el. Amikor megtudtam, hogy apámat meghívták New Yorkba kutató professzornak – a menő egyetemek közül az egyikbe –, talán hasonló izgalom és várakozás töltött el, mint most. Esténként arról álmodoztam, hogy majd kivesznek a Képzőművészeti Gimnáziumból, és ott járok valami hasonlóba, vagy nem járok, csak egy egyszerű gimibe, vagy valamilyen magyar iskolát keresünk, vagy nem történik semmi, és csak flangálok New York utcáin, itthon meg halasztok egy évet, naná. Szerettem játszodozni ezekkel a változatokkal, mert kezdetben mindegyik lehetőség tetszett. Az osztálytársaim már irigykedve néztek rám, és valahogy egyértelművé vált számukra: ő Amerikába megy. A tervezett indulás előtt egy hónappal közölték a minisztérium illetékesei, hogy a kiutazást engedélyezik, de egy feltételt szabnak. A család fele utazhat, a másiknak itthon kell maradnia. Apám mehet a feleségével, s mi, gyerekek maradunk, vagy mehet velem, de akkor anyám és a húgom marad, de ha úgy tetszik, mehet akár a húgommal is. Ahogy neki jó, de két embernek itthon kell maradnia.

Kiutazásból a Belügyminisztérium illetékesei is serényen felkészültek. Az indulás előtti hetekben egyre többször volt rossz a telefon. Jöttek javítani, szerelni, álmélnodni, hogy mi a csuda, aztán amikor apámék elmentek, megjelent egy civil ruhás férfi, bemutatkozott, elmondta, hogy kihez van szerencsénk, és nagy nyugalommal tudomásunkra hozta: „Jobb lesz, ha hazajönnek. Eszükbe ne jusson ott maradni.”

A szüleim erről már mit sem tudtak. Utólag telefonon nem lehetett megmondani, levélben sem lehett közölni, mert azokat felbontották, átvilágították, ellenőrizték.

Tegnap délben ismét megjelent a nyomozó. Nem akart sokáig zavarni, de azért leült, és már korántsem olyan nyugodtan megkérdezte: „Most mondják meg őszintén, de minden kertelés nélkül. Mit tudnak maguk, hazajönnek vagy sem?” Abban a fojtott és kényszeredett légkörben, amit ez a beszélgetés idézett elő, kitört belőlem valami röhgécsféle. Kimentem a konyhába, hogy ne hallják, potyogtak a könnyeim, derékban összegörnyedt a testem, kezemmel a combomat ütögettem, nem bírtam uralkodni magamon. Ezek a marhák azt hiszik, hogy kamu az egész. Mindent lehallgattak, figyeltek, figyeltek, és most arra gondolnak, hogy talán mégse. Hátha csak játszottunk. Túl akarunk járni az eszükön. A telefonban elhangzott minden igen azt jelenti, hogy nem, és fordítva. Résen kell lenni.

Amikor ez a tegnapi látogatás végigfutott a fejemben, önkéntelenül ismét nevetni kezdtem az utcán, csak úgy magamban. Körülnéztem, hogy lát-e valaki. A Riadó utca majdnem kihalt volt, még a gyerekek sem rohagáltak. Egyedül az öreg Pasch bácsi jött haza a kocsmából, rendesen bepíálva – ahogy szokott –, különben senki. Nagyanyám lekiabált a konyhaablakból, hogy „ebéd”. Visszafordultam, láttam, hogy nem vehetett észre, mert egy nagy fenyőfa eltakart. Vártam egy pillanatot, aztán továbbmentem. Eszem ágában sem volt fölmenni, itt hagyni ezt a jó pozíciót, elsőnek akartam velük találkozni. Ki gondol ilyenkor ebédre, boldog voltam, hogy végre látni fogom őket, és örültem ennek az állapotnak, amelyben a jóleső ábrándozás keveredett a várakozás izgalmával.

Sírni fogunk, sírni. Mindenki szeméből potyog majd a könny. Rakodunk, rámo-lunk, beszélünk, beszélünk egész éjjel, és talán apám félrehív, ahogy szokta régen, hogy csak velem beszéljen. El kell neki mondanom nagyapám halálát. Levélben nem tudtam olyan jól megírni, ahogy élőszóval elmondhatnám neki. A Ferihegyi repülőtéren nem is tudom, hogy miért, de csak mi ketten búcsúztattuk őket, Kököke és én. Fölszállt a repülő, lengettük a karunkat, és néztünk a gép után. Nagyapám, aki egész

idáig kiválóan türtőztette magát, elkezdett zokogni. Állt némán, szeméből hullott a könny, és noha már nem láttuk a repülőgépet, ő csak integetett a távolba. Nem akart elmenni a teraszról. Derekánál fogva átöleltem, s lassan elindultunk vissza a kijárat felé. A várakozóban arra kért, uljunk le egy pillanatra, rosszul érzi magát. Sokáig nem mondott semmit, csak sírt. Velem se törődött. Aztán egyszer csak megszólalt mély hangon, lassan, ügyelve minden kimondott szóra: „Most láttam utoljára a fiam. Mire hazajön, én már nem élek.” Összeszorult a szívem. Nem megérzés volt ez az ő részéről, hanem valaminek a tudása. Fél évvel később Rákoskeresztúrról telefonált a szomszédja, Kököke meghalt. Nagybátyámmal mentünk hozzá. Amíg ő intézkedett, egyedül maradtam Kökökével. Kis lámpa égett mellette. Az éjjeliszekrényen orvosságok heverték. Bal kezével odanyúlt egy parányi sárga tablettáért. Már nem tudta bevenni. Kihullott a kezéből. Sokáig álltam mellette. Azon tűnődtem, honnan tudta.

Figyeltem a Riadó utcába beforduló autókat. Minden kocsit alaposan megnéztem. Nem tudtam, hogy milyen autóval jönnek. Egy dolog biztos volt, magyar rendszám-tábla nem lehet rajta. Talán holland vagy amerikai. Lassan telte az idő, és bár szerettem az ilyen állapotokat, a várakozást vagy a hosszú sétákat, amikor az ember szabadon ábrándozhat, most mégis kezdtem magam s a helyzetet is utálni. Amióta az ő érkezésüket várom, többször jutott eszembe, hogy nem is ez a fontos számomra, hanem amit hoznak. Amerikai levegő, élet, lapok, fotók, filmek, farmer. Marhaságok, linkeskedések jutottak eszembe, és az az átkozott Amerika. Ahova én is mehettem volna. Miért nem én mentem? Megkérdezték tőlem mások is. Egy idő múlva a válaszom is módosult, és valami olyasmit kanyarítottam a dologból, hogy egyenesen én mondtam le. Nem itt hagytak, hanem hőiesen lemondtam. Barátaim előtt nőtt a tekintélyem, és érdekessé váltam. Az igazsághoz hozzátartozott ez a kis hazugság. De az a tény, hogy nekem van vagy lesz valami közöm Amerikához addig, amíg mások csak olvashatnak róla, dagasztotta a mellemet. Zoltán, akivel már hónapok óta barátkoztam, mindenkinek így mutatott be: „A srác szülei kinn vannak Amerikában.” Ez jelentett valamit. Zoltán rongyosra olvasta már az „Üvöltés”-t, kívülről mondott fel belőle részleteket, a legizgalmasabb Ginsberg-idézeteket köpte akkor is, ha nem kellett, én meg csak álltam, és nem értettem, hogy miről van szó. Ahhoz, hogy köztük maradjak, muszáj volt három nap alatt átfutni az „Üvöltés”-t, és muszáj volt várnom apámékat, hogy én tudjam meg leginkább, milyen Amerika.

Lelkiismeret-furdalás fogott el amiatt, hogy nem is őket várom, hanem az infókat Amerikáról, nem is az érdekel, hogy végre megjönnek, hanem hogy mit hoznak. Ez a cinkos kíváncsiság egyre nőtt bennem, és utálattal gondoltam magamra, kicsinyes-ségemre. Pedig hát nagyon izgatott az ő csomagjuk, az amerikai pakk.

Korgott a gyomrom, fél négy is elmúlt már. Elhatároztam, hogy nem várok tovább. Fonn a lakásban csend volt. Az öregek elfáradtak a sürgés-forgásban, és lefeküdtek. Megmelegítettem az ételt, és ettem. Egyszer csak álmosan kiabálva kiténfereg öreg nagyanyám.

– Megjöttek, megjöttek! Itt vannak, no.

Szinte alig mondta ki az utolsó szót, már nyitotta anyám az ajtót, egymás nyakába borultak.

– Félórája dudálunk nektek. Nem is vártatok? – kérdezte, aztán sietett hozzám. Örülnöm kellett volna, mégis kicsit szomorú lettem, hogy így sikerült. Mert hát más az, ha lenn találkozunk az utcán, és más, ha itt fön, sehogy se.

Sokáig tartott, amíg felcipeltük a zöld US Navy feliratú zsákokat és különböző bördönöket. Pillanatok alatt színes zsbivásár keletkezett a szobákban. Rakodtunk, rámolgtunk, ajándékoztunk, ettünk, ittunk, meséltünk hosszan, csapongva, összevissza mindent, hiszen nem is az volt a fontos, hogy ki mit mond, hanem hogy egyáltalán vagyunk. Szóba került Kókóke halála, az iskola, a St. Johns University, a New York-i munka, Manhattan, Empire State Building, Rockefeller Center, az óceán, a keleti part és a Riadó utca. Úgy tizenegy óra tájékán apám félrehívott. Először arra gondoltam, tudom, hogy miért. A kis szobában elővett egy doboz cigarettát.

– Cigizel?

– Nem.

– Gyújts rá. Nem kell titokban. Megengedem. – Akkoriban tényleg nem dohányoztam. Előtte már kipróbáltam, szívtam, aztán abbamaradt. Most rá kellett gyűjtanom. Szédültem a harmadik slukknál. Nem kívántam.

– Viceroy – mondtam félhangosan, amikor kivettem kezéből a cigarettásdobozt, hogy közelebbről megnézzem.

Gyorsan telt az idő. Most már kézzelfogható valóságban élünk együtt. Nem csupán eszme volt apám és anyám, aki van, de még sincs. Nem választott el minket a Csendes-óceán és egy másik világ. Százszor és százszor futott egymásra pillantásunk. Toporogtam. Nem tudtam felfogni, hogy tényleg itt vannak. Tekintetemmel körbejártam őket külön-külön, tetőtől talpig, hogy legalább a megszokott térben érezzem a test, a testük arányait, úgy, ahogy annak előtte volt a tudatomban. Fájdalmas volt minden parányi szünet a befejezett mondatok után. Úgy éreztem, a közeledési vágy egyre távolabb visz minket egymástól. Egyszer csak öntudatlanul odaszóltam apámhoz.

– És mi van a Dicyclohexylcarbodiimiddel? – magam sem tudtam, hogyan jutott eszembe ez a kémiában használatos szó. Évekkel ezelőtt, de már vagy nyolc-űz éve beszélt róla apám a konyhában. Bosszankodott, hogy fiatal vegyészmérnök kollégái lusták egy szuszra kimondani ezt a szót, mert hosszú. Leginkább csak ennyit mondtak: Dé-há-cé-i.

– Hát ezt meg honnan tudod? – kérdezte, és hirtelen mindenki rám nézett egy pillanatra. Megijedtem, de jólesett, hogy engem figyelnek.

– Hogyhogy honnan? Te beszéltél róla, vagy nem?

– Mikor volt már az?

– Régen. Nagyon régen.

– Egyébként köszönöm, megvannak; jó szolgálatot tettek a peptideimnek.

Alig vártam, hogy találkozzam Zoltánnal. Leuljünk beszélni Amerikáról, úgy, ahogy ő is akarta. Hívtam telefonon, kerestem a megszokott helyeken, esténként bementem a Belvárosba, lenyomtam egy-két kört, hátha összefutunk. Benéztem a Drinkbe, átmentem a Kárpátiába, aztán az Egyetembe, végig a Váci utcán, lesve az ismerősöket, de sem én, sem mások nem látták sehol. Tudta, hogy megérkeztek a szüleim, tudta, hogy tele leszek infóval, tudta, hogy találkozunk kell, és most elbűjt. Még az is megfordult a fejemben, hogy direkt csinálja. Altat, hűvösre tesz, nehogy ebből nekem valami előnyöm származzon. Ravaszul megvárat, mintha nem is történt volna semmi, mintha nem is volna érdekes az az Amerika, amiről én mesélhetek. Pedig tudom, hogy érdekli, hiszen mondta.

Egyik délelőtt telefonált, anyámmal beszélt. Udvarias volt, bemutatkozott, felnőtt férfi módjára üdvözölte őt Magyarországon, és kérte, hogy majd keressem meg. Azon-

nal visszahívtam, estére megbeszéltünk egy találkozót. Azok közül a holmik közül, amelyeket apám saját magának hozott kintről, kiszúrtam egy széles, vízszintes csikozású trikót. Félarasznyi mélykék és bordó csíkok, pont úgy, mint az a Mick Jagger-képeken látható volt. Tiszta beat. Nagyon szerettem volna magamnak egy ilyen cuccot, de hát nekem nem volt szerencsém. Óvatosan kihúztam a szekrényben gondosan egymásra rakott darabok közül, és egy pulóver alá fölvettem. Nem fogja apám észrevenni, mert mire én hazajövök, ő már alszik, gondoltam.

Nem késtem sokat. A Jégbüfé előtt Zoli egy barátjával együtt várt. Szeme olyan volt, mint egy rés, kicsi, keskeny, mélyen ülő, de csibészesen mosolygott vele mindig. A szemembe nézett, átölelt, úgy tett, mintha a Mick Jagger-es trikót észre sem venné. A másik srác azonnal odalépett hozzám, kezével megcsimította jobb karomat, aztán két ujjja közé dorzsolte a trikó anyagát, és rám nézett.

– Cucc. Frankó cucc. Ami?

– Aha – feleltem olyan hangsúllyal, mintha nem is volna érdekes.

– Tegyük egy kört. A barátomat is érdekli, amit nekem mondanál. Aztán majd beülünk valahová.

Nem volt kedvem hozzá. Csak vele akartam lenni. Zoltán ügyesen körülvette magát emberekkel, és noha szeretett egyedül lenni, mindig volt mellette valaki. Arra gondoltam, hogyha már végre összefutunk, akkor legyünk ketten, nem kell a közönség, ez személyes dolog, csak ránk tartozik. Kicsit vártam a válasszal, majd arra hivatkoztam, hogy mennem kell, nincs sok időm. Ő nem így gondolta.

– Járfás jó srác. Nem fog zavarni. Menjünk – és elindult a Drink bár felé.

A csuda tudja, hogy miért ebben a kis bárban szoktunk összejönni. Drága volt, kicsi, füstös, és csupa olyan ember járt oda, akikkel ellentétesen gondolkodtunk, vagy akit az öltözködése, életkora vagy viselkedése miatt első látásra utálni lehetett. Ahogy beléptünk, Zoli rögtön odament az ismerős pincérlányhoz, rendelt három kávé, Gary Malligannel. Ő is szerette a dzsesszt, Coltrane-t, Mulligant. A beatzene nem érdekelte, legföljebb ha táncolni akart.

– Akadt valami dolgom, ezért nem hívtalak. Mesélj – mondta, és rágyújtott. Az elégett gyufaszál végét fogával kettéhasította, és miközben rám figyelt, állandóan piszkálta körme alatt a piszkot. Ez a beszélgetés közbeni körömpiszkálás is egyike volt azoknak a dolgoknak, amelyek jellemzők voltak Zoltánra, mint ahogy az is, hogy télen, nyáron, a legnagyobb hőségben is eredeti amerikai cowboyosizmát viselt, becsúsztatva a nadrágszár alá, hogy csak a csizma hegyes orrú feje s vastag talpa látszódjon. Enyhén hosszú szénfekete haját, amelybe tizennyolc éves kora ellenére néhány ősz hajszál vegyült, gondosan lapogatta. Étkezés közben kitétt a tányér mögé állítva egy könyvet vagy újságot, és elmélyülten olvasott. „Kihasznlom az időt” – mondta. A dolog nekem is tetszett. Ki is próbáltam, de otthon jó párszor lehurrogtak, mert az ember társaságban nem olvas.

Készültem a beszélgetésre, fejben többször összeállítottam, hogy miről fogok beszélni. Most azonban – ahogy az nálam lenni szokott – hirtelen megváltoztattam a tervet. Úgy éreztem, elegendő lesz, ha az elején elmondok egy-két marhaságot, és ha még mindig érdekli a dolog, akkor belemegyek egy kicsit a sűrűjébe. Járfás rendszeren hallgatott, hol a pincérnő mellét nézte, hol meg minket.

– Amerika?

– Mennek a dolgok, mennek. Figyelj, templomok előtt, úgynevezett sale-en kitesz-

nek mindenféle használt ruhát, öltönyt, porszívót, lemezjátszót bagóért. Öt dollárért olyan szmokingot veszel, amilyent csak akarsz. Már akinek az kell. Egyszerűen nem téma a cucc.

– Ott a helyem.

– Az embereket az érdekli, ki mit tesz le az asztalra. Az nem fontos, hogy honnan jöttél, hová mész, ki vagy, csak az, hogy milyen a melód. Másként gondolkodnak, de egyébként is megfordultak a dolgok. Az egyetemista éjjel tányért mos, hogy legyen pénze a tandíjra. A professzor biciklivel megy az egyetemre, nem az Oldsmobiljával. Csokik veszik a legdrágább autókat. A szegények járnak jó ruhákban, a gazdagok meg rongyokban, nehogy kirabolják őket.

– Döfi.

– Például nincs olyan, hogy segítség. Ha az utcán valaki ájultan fekszik a kövön, egyszerűen elmennek mellette. Otthagyják. Képzeld el. Az a divat, hogy csőrök öszezsenek a járdán, de csak tettetik magukat, semmi bajuk. Odamész segíteni, és azonnal kirabolnak, vagy rendőrért kiabálnak, mintha te támadtad volna meg őket. Mintha te lennél a támadó, ők meg az áldozatok. Jön a yard, és téged visznek el. Úgy-hogy inkább ott hagyják őket feküdni az aszfalton.

– Állati...

Lassan megeredt a nyelvem, és szinte összefüggéstelenül meséltem azokat a történeteket, amelyeket szüleimtől hallottam. Zolit is érdekelte mindez, szemmel láthatóan habzsolta a szavaimat, egy idő után azonban türelmetlenné vált, mást akart hallani. A beatról jóformán szó sem esett. Erről nem sokat beszéltem, de hát hogyan is mondhattam volna bármit, amikor apám az egyetem laboratóriumában csiszolt üvegű lombikok, kémcsövek, analitikai műszerek, chromatographok, peptidek, sejtek, atomok, komputerek között élt, a napi munka után pedig mint egy idegen polgár létezett a New York-i utcán.

Járfás, aki szódtlanul ült mellettem, most felállt, letett öt forintot az asztalra, és elindult a kijárat felé.

– Add majd oda neki. Kíváncsi vagyok a véleményére – szólt hátra Zolihoz.

Egyedül maradtunk. Zoli elővett egy mappát, kinyitotta, és elem rakott pár gépelt oldalt.

– Írtam egy novellát Dixiről.

– Ki az a Dixi?

– Majd megtudod. Olvasd el. Ha tetszik, csinálhatnál hozzá egy-két illusztrációt.

Rád gondoltam.

„Itt nyugszik a világ egyetlen nyula, amelyik nem futott el” – ez volt az írás címe. Gyorsan átfutottam. Valami földmérőről szólt, aki keresztbe-kasul száguld az országban stoppal, és mire hazaér, kiderül, hogy a csaja meglopta. Elvitte azt a teodolitot, amivel a melóhelyén dolgozik. Ez a mérőműszer volt az egyetlen vagyona.

– Tényleg így történt?

– Részben.

– Nem veri meg a csajt, dobja ki, rúgja ki?

– Nem. Nem ez a fontos.

– Kicsoda? Miféle alak ez?

– Dixi.

– Mit csinál?

– Él. Tiszta beat, tiszta hippi. Őt nem azok a megszokott kapcsolatok, gesztusok

érdeklik, amiket általában mi ismerünk. Hogy itt meglopják, az egy pech. A csajt ő hozta el az intézetből, s ez igaz. Lelenc volt, most szerelmi kurzusban neveli. Ha együtt vannak.

– Hát hogy vannak?

– Együtt is meg külön is. Élnek baromi lendülettel, úgy, ahogy azt kell.

– De hát hogy?

– Te ezt nem érted. Nézd, én úgy ismertem meg a Dixit – de akkor még nem volt „Üvöltés” meg beatnemzedék –, hogy összejöttünk egy bulin. Ittunk, aztán egyszer csak eltűnt. Odajön hozzám ez a csaj – ez a lelenc –, és azt mondja, ha akarok még a Dixivel találkozni, akkor holnap négyre menjek le a Drinkbe. Ott lesz. Lementem, ő sehol. A pincérnő átnyújtott egy fecnit. Az állt rajta: hétkor a Kalefon. Ott az egyik haver azt mondja: „Itt volt. Osszejött nekik valami, és lementek Világosra.” A Déli pályaudvar jegypénztárának ablaka mellett négy nagy betű volt a falra firkálva: DIXI. Képzelted, milyen helyzet, de egy pillanatig se gondolkodtam rajta, elhatároztam, hogy lemegyek. Cső, mert pénz alig volt nálam. A vonaton nem volt semmi probléma. Amikor befutott a szerelvény a világosi állomásra, feltűnt nekem valami. Az állomást jelző táblára firkáltak valamit. Körülnéztem, hogy hátha itt vannak, persze sehol senki. Odamentem a táblához. A Balatonvilágos felirat feletti szabad helyre azt írták föl: FÖLDVÁR-STOP. Este volt, sötét volt, nem nyüzsögtek az emberek. Kimentem az országútra, hátha fölvesz valaki. Még nem volt tizenkét óra, amikor megérkeztem. Tényleg ott voltak. Dixi rendesen bepíálva, bal karjával egy ismeretlen lányt ölelt át, mosolygós arccal fogadott. Kezembe nyomta a borospalackot: „Igyál” – mondta. Érted, apró jelzések, hogy mikor, hol, és lendületből le.

Nem szóltam egy szót se. Úgy éreztem, csak hülyeségeket tudnék kérdezni. De hát lenyűgöző volt ez a mese, vagy mi. Van, aki így él? Pfü! – ilyen pali ez a Dixi? Szabadon jön-megy az országban, és azt csinál, amit akar. De egyáltalán, úgy lehet vele megismerkedni – persze csak ha akarsz, fokról fokra –, hogy együttal ki is választ magának.

Követni kell őt, mint a Kékszakállt?

– A földmérők így élnek?

Zoli először elmosolyodott, majd nevetésbe csapott át. Izgett-mozgott a Drink bár kis puffján, látta, hogy naiv vagyok, de nem akart megsérteni. Folállt, a pultnál rendelt magának egy kis konyakot, és visszajött hozzám.

– Te mondtad, hogy földmérő a srác.

– Nem, nem, nem az – válaszolt, és éreztem a hangjában, hogy ugyanolyan komolyan vesz, mint az előbb.

– Nem. Az egész kamu. Nemrég megmutatta a munkakönyvét. Tizenhét-szer lépett be és ki ugyanarra a munkahelyre. A Mélyéptervhez. Az egész azért van, hogy ne vigyék el a rendőrok közveszélyes munkakerülését.

– Na és akkor hogy? Mégiscsak dolgozik.

– Nem érted?! Belép, aznap fölveszi a munkát, aztán oda se néz többé. Egy hónap múlva kirúgják, és onnantól kezdve még három hónapig oké. Akkor újra belép, és kezdődik minden előlről.

– Állati.

– Az.

– No de nem keres semmit.

– Kit érdekel a pénz. Azt össze lehet szedni valahogy. Egyébként fest. Az apja is festett. Absztrakt képeket.

Állati. Szeretnék vele megismerkedni.

– Az nem megy olyan könnyen. Csak úgy rendesen megbeszélni vele egy találkozót, hogy itt meg ott, az nem megy. A konformizmus nem az ő kenyere. Ha fölbukkan délután négykor itt, vagy este Siófokon, akkor annak örülni kell, akkor a tied. Végtelen szeretettel néz mindenkire, de csak az az ember érdeklí, akiben van valami energia, valami svung. Abszolút pontosan tudja azt a pillanatot, hogy mikor kell odébállnia, elhagyni, ami kimerült, hogy új impulzust szerezzen.

– Eladja a képeit?

– Ne beszélj csacsiságokat. Miért, te eltartod magad?

– Nem, de én még csak tizenhét éves vagyok.

– Úgy van a dolog, hogy ma nekem van mákom, holnap neked, aztán egy másiknak, egy harmadiknak, úgyhogy nem téma. Az is igaz, hogy neki többnyire nincs. De nem lejmol.

– Összehozol vele?

Zoli rágyújtott egy Kossuthra, gondosan behajtogatta a puha doboz tetejét, szívott egy jókorát a cigiből, és hátradőlt a falnak. Ránézett a Mick Jagger-es trikómra, egy pillanatilag töprengett, aztán kibökte:

– Van egy ajánlatom. Add nekem ezt a trikót, és cserébe összehozlak Dixivel.

A kérdésben vagy alkuban nem volt semmi különös, szokatlan. Egy farmernadrág vagy ing, a jó „AMI” cucc ritkaságszámba ment, és ha hirtelen kellett valakinek, akkor a haverok kolcsönadták egy órára vagy egy napra, akár egy hétre is. Az örök csere is gyakori volt, így aztán az a pár jó darab sokszor cserélt gazdát. Mit mondjak? Nem árulhattam el, hogy a trikó nem az enyém.

– Majd meglátjuk. Ne felejtsd el, még nekem is új.

– Te tudod – szólt oda Zoltán, és az asztalon heverő öt forinthoz elővett még egy húszast. Számolt magában. – Van nálad valami?

– Egy kávé volt.

– Ez elég lenne, de még el kell mennem valahová.

Összeszedtem apróban még tizenöt forintot, fizettünk. Az ajtóban Zoli megállt, és nagyon magabiztosan hozzátette:

– Nem akarlak rábeszélni az alkura, de ha én lennék hasonló helyzetben, nekem megérné.

– Jó, jó, értem. Nekem is, de még alig volt rajtam.

– Illusztráció, trikó.

– Dixi.

– Csa.

– Csa.

Szerettem volna kiverni a fejemből ezt az egészet. Hülyeség volt fölvenni akár egy órára is a trikót. Toltam magam előtt az időt, nem akartam vele találkozni. Otthon a lakásban kisebbfajta átalakítást végeztünk. A ház, amelyben 1952-től éltünk, a háború kezdetén épült, hagyományos polgári lépték szerint. Az utcai fronton lévő lakások három szobából, cselédszobából és egy hallból állottak. A hallt és a nagyszobát négyszárnyú uvegajtó választotta el egymástól, amire már semmi szükségünk nem volt. Jöttek-mentek a szakik, por, maltertörmelék állt a helyiség közepén, és hogy a ruhákat, egyebeket megóvjuk, ismét visszacsomagoltunk jó párat az amerikai ejtőernyőszakokba. Gondolkodtam az illusztráción, készítettem néhány vázlatot, aztán egyik este

megcsináltam „az el nem futó nyulat”, amelyből nincs is több a világon. Szerda délután, úgy hat körül, Zoli hívott.

- Áll még az alku?
- Persze hogy áll. Egyébként készen vagyok.
- Akkor most összefuthatunk egy kicsit. Itt ül mellettem Dixi. Akarod?
- Megyek.

Elővettem a mappából az elkészült monotypiát, és már indultam is, eszembe jutott a trikó. Soha nem loptam még, eltekintve néhány forinttól, amit gyerekkoromban a bevásárlásnál takarítottam meg, hogy amerikai rágógumit vegyek rajta. Szégyelltem magam, piszkosul kalimpált a szívem, de menni kellett. „Biztosan megbocsátana nekem apám, ha tudná, hogy miért keveredtem ebbe a hülyeségbe. Nekem ez fontos” – biztattam magam. A lakásban lévő felfordulás meg egyenesen kapóra jött. A munkások még dolgoztak. Az ágyam mellett tárolt zsákokban gyorsan keresgélni kezdtem. Kinek tűnik föl ebben az összevisszaságban, hogy egy ruhadarab nincs a helyén. Ők is elvihették, és mire kiderül a hiány, már nem fognak itt dolgozni. Ez a gondolat némileg megnyugtató. Kihúztam a trikót a többi ruhanemű közül, és a hasam alá gyűrve elrohantam hazulról.

– Elhoztad? – kérdezte Zoltán, amikor beléptem a Drinkbe. Letettem a kis kerek asztalra a rajzpapírba csomagolt monotypiát és a trikót. Földerült az arca.

– Rád lehet számítani – azzal fölállt, magához vette a trikót, és kiment a mosdóba, hogy azonnal fölvegye.

Kevesen ücsörögtünk a bárban, néhány pár, egy-két idősebb, magányos férfi és mi. Szólt a rádió, magyar slágerekkel, a pincérnő mosogatott, Dixi sehol, viszont a kis kerek asztalkán nagy rendetlenségben sorakoztak a stampedlis poharak, bizonyosságául annak, hogy régóta konyakoznak, a hamutartó tele csikkkel. Zoli visszajött az új trikóban, leült mellém.

– Ahogy megláttam ezt rajtad, éreztem, hogy meg kell szereznem. Örülök is neki.

– Tudom, milyen.

– Megint igazoltattak. Buknak a Dixire, már lassan rám is. Nem tudják felfogni, hogy lehet az, hogy valaki délelőttönként is itt flangál a Belvárosban. Munkaidőben nem dolgozik.

– Rendben volt minden.

– Kiírta a címet. Ellenőrizni akarják. Dixi fölment a haverhoz, hogy ott benn intézkedjen valamit az ő érdekében. Ne aggódj, mindjárt jön.

– És ha nem sikerül, elviszik, vagy mi?

– Sikerül. At kell vágni őket. Pont ez az, érted! Ebben a nagy langyos konformista tepsiben a zsaruk őket védik, nem minket. Zavart kell okozni. Képzeld el, milyen jó, ha a zsarú ott áll a probléma kellős közepén, igazoltat, rángatja a lábát, és nem tudja, hogy kit tartóztasson le. Zavart kell okozni a fejében, ez a frankó.

– Figyelj, így! – fölálltam, hogy utánozva mutassam be a zsarukat igazoltatás közben.

– Enyhe terpeszt veszünk fel. Jobb láb ritmikusan rángat. Kis zsíros kézben a személyi, és leszegett fej. Mindent ellenőrizni! Kérdés: maga ipszilonnal mondja a nevét?

Nevettünk. A bejárat felől éktelen röhögéssel bejött egy piszkos ingű, kopott farmernadrágos férfi, de nem szemből, hanem háttal. Hátrafelé jött, egyenesen a bárpultnak, és ordinaré módon röhögött. Nem volt erőltetett ez a nevetés, hanem mélyről jövő, irdatlan, mintha most, ebben a pillanatban értene meg mindent a világból, és átvillanna a fején, hogy csak ennyi az egész, aztán a röhögést kis köhögések váltották

fel, végül már csak köhögött, és úgy tűnt, hogy nem tudja befejezni. Kissé előredőlve körülnézett, hogy figyelik-e, aztán mintha az égvilágon semmi nem történt volna, hirtelen elnémult, és könnyed mozdulatokkal normálisan leült a mi asztalunkhoz. Egy pillanatra mindenki felénk fordult, volt, aki kikérte magának, hogy így viselkedjenek rendes helyen, aztán folytatták az abbamaradt csevelyt.

– Dixi – mutatott rá jobb kezével Zoltán az ismeretlen jövevényre. Öt-hat évvel lehetett idősebb nálam, de jóval öregebbnek látszott. Persze amiatt is, mert szőke, ápolatlan, zsíros haja már majdnem eltakarta a fülét, és az ilyen hosszúság az idő tájt elég ritka volt. Kitaposott tornacipőt viselt, zokni nélkül.

– Tegyen föl valamit, az isten szerelmére, vagy kapcsolja be a Luxit, mert itt döglünk meg mindnyájan – szólt oda Dixi a pincérnőnek, akit láthatóan zavart az ő viselkedése. Felém fordult, és keményen a szemembe nézett.

– A beatról akarsz hallani? Az nincs ebben a tetűfészekben – és megint nevetett egy sort, de hang nélkül, némán. – Legfeljebb nonkonformisták. De a nonkonformista lelke mélyén, ha már teljesen elhiszi magáról, hogy az, mert pechjére kívülről is annak látszik, arról álmodik, hogy mégiscsak talál megoldást. Lesz béke. Bár minden pillanatban tudja, hogy a konformista haragot élete végéig cipelnie kell, ha ugyan előbb fel nem adja. A nonkonformista kapitulál, és megmarad a gögje, hogy majd a hetvenes években bepótolja azt, amit most elmulasztott. Mit csinálsz?

– Képzőgimis vagyok, és most...

– Itt! – vágott közbe Dixi, egy pillanatra sem engedve, hogy folytassam a megkezdett mondatot.

– Hallgatlak. Tudod, a Zolival megbeszéltük, hogy...

– Akkor kérj nekünk három konyakot!

– Ő még kiskorú – szólt közbe Zoltán, cinikus mosollyal Dixire nézett, és bár nem volt benne semmi bántó, nekem ki kellett ebből olvasni a viszonyszámomat.

– Elfér még az asztalon.

– Három konyakot kérünk! – kiáltott a pincérlány felé Zoltán.

– És tegye már föl azt a szalagot, az isten szerelmére! – folytatta Dixi a rendelést. Odafordult Zolihoz, gyermeki mozdulattal összegömbölyödött, majd hirtelen átnyúlt hosszú karjával Zoltán farmeréhez, és zsebéből ügyes mozdulattal kihúzott egy fésűt. Avval a mozdulattal, amivel kivette a fésűt, egyből a hajába tette, mintha meg akarna fésűlködni, de a zsíros és csombékos hajsálak nem engedték tovább a fésű fogait a feje búbjánál. Egyszerűen otthagya. Úgy nézett ki, mint egy japáni, akinek valamilyen vallási fejdísz keresztben áll a hajában.

Innentől kezdve nem is törődött vele, úgy tett, mintha mindig is így hordta volna a fésűs fejdíszet. A pincérnő hozta a konyakokat. Dixit stírolte, talán el is mosolyodott, de nem akarta, hogy partner legyen ebben a játékban, úgyhogy szótlanul otthagytott bennünket. Zoli megint a nonkonformizmusról kezdett beszélni, de hiába húzta elő a témát, Dixi már nem érdekelte. Ittünk.

Betért egy ötven körüli, barna bőrzakós férfi agyonrúzsoszt nőjével. Egymáshoz valók voltak, egyedül a kettejük közötti korkülönbség volt árulkodó. A férfi tessékelt, legyeskedett a nő előtt, miközben a legeldugottabb helyet kereste fürkész szemével, ahol össze lehet majd bújni, titokban. Dixi föl pattant a parányi puffról, és a bejárati ajtó melletti telefonhoz sietett. Miközben beszélt, a haját igazgatta. Kivette belőle a fésűt, és Zoltánhoz dobta. Én kaptam el.

– Nem érdekel a rajzom? Még meg sem nézted.

– Okvetlenül. Tudod, arra gondoltam, hogy veled együtt nézzük meg. Tud mindent, már beszéltem rólad.

– Be van piálva, vagy mindig ilyen?

– Mindig ilyen, de most egy kicsit felpörgött. Fantasztikusan tud regenerálódni. Ha már érzi, hogy túl sok van benne, hátramegy hányni, és úgy jön vissza, mintha most kelt volna föl.

– Állati.

– Az ürge zsarú – mondta félhangosan Dixi, amikor visszaült közénk, és fejével a bőrzakós felé intett. Aztán félhangosan, mindenki számára hallhatóan elkezdett beszélni, persze azt a látszatot tartva, hogy a mondandó hozzánk szól.

– Sunyin összejövünk kicsit... barna bőrzakó erről nem sűg... otthon... kabátban nem lehet simulni idebenn... titokban... reggel megvolt a manikűr... közben arról álmodik, hogy este odasimul a bőrkabáthoz... később tudja meg, kabát erről nem álmodik... mert a kabátot hordják... barna bőrzakó tökéletes... még csak története sincsen... hacsak be nem sűgja saját magát...

A túlrúzsos, dundi fiatal titkárnőféle és a bőrzakós rémulten hátranézett mifelénk. Tekintetükben ott volt a kérdés: „Ezek honnan tudják?” A férfi erős késztetést érzett, hogy erejét fitogtassa, tehát fölállt, és odajött az asztalunkhoz.

– Hozzám szolt?

– A barátaimmal beszélgetek – válaszolt Dixi nagy nyugalommal.

– Sérteget?... Rendört hívok!

– A barátom írt egy novellát, abból olvastunk fel.

– Figyelem magát. Vigyázzon! – a bőrzakós felemelte a fejét, és határozott léptekkel visszaült a helyére. Amikor már a túlrúzsos nőnél volt, csak akkor dobta oda neki Dixi: „Arra nem lesz szükség.”

– Menjünk már innen a francba!

Meleg volt a helyzet. Szerettem volna Dixivel beszélgetni, érezni valamit a titokból, amit magában hordoz. Hogy mer ilyen szemtelenül viselkedni egy fakabáttal, honnan van bátorsága cikizni, amikor tudja, hogy bármikor elvihetik. De volt benne valami megejtő, a viselkedésében, ami nekem nagyon tetszett. Furcsa boldogságérzés fogott el, talán azért, hogy veled lehetek. Zoli is feszengett, érezte, hogy ez a fickó elrontotta a hangulatunkat. Hirtelen fölszedte az asztalkáról papírba csomagolt illusztrációt, és megnézte.

– Nekem tetszik – azzal árnyújtotta a monotypiát Dixinek, aki kissé unottan vette kézbe. Úgy nézgette, mint egy távollátó, aki otthon hagyta a szemüvegét. Kinyújtott karjával hol távol tartotta a képet, hol meg közel hozta egészen az orráig. Sokáig tartott, amíg megszólalt.

– Úgy ábrázolni a nem elfutó nyulat, hogy a nyulat vesszük szemügyre, kissé direkt. Ha jól tudom, ez egy metafora, és valamikor rólam szolt. De hát maréknyi szellemesség híján csak nyúl maradtam – és lazán elengedte a képet a kezéből, amely a bejárati ajtó előtt esett le. Megijedtem. Nem is attól, hogy a monotypiának valami baja eshet, hanem a gesztustól, ettől a mindent elsöprő és végeredményben degradáló leejtéstől. Csak néztem rá meg a földön fekvő rajzlapra, nem tudtam mit csinálni, megnémultam. Úgy ültem ott, mint egy rakás szerencsétlenség, tehetetlenül, hiszen velem még soha senki nem csinált ilyet.

– Dixi, ne csináld ezt velem! – szolt rá Zoltán, és odament, hogy fölvegye. Amikor a kezembe nyomta, dühösen megjegyezte: – Nem érdemli meg.

– Menjünk a francba! – dörögte Dixi, aztán fölállt, átnézett a fejünk fölött, átnézett mindenki feje fölött, előszedett egy gyűrött tízforintost nadrágja zsebéből, és az asztalra dobta.

– Várj! – kiáltott Zoltán, és sűgva, nagyon halkán, hogy én ne halljak belőle sokat, folytatta –, menjünk föl a Járfáshoz. Bull van.

Ő is keresgélt valami pénzt a zsebében, aztán lerakta. Elfordítottam a fejem, mintha hátul a sötétben valami érdekes dolog történe, de közben számoltam. Kiitták a Drink bár italkészletét, és bedobnak harminc forintot a kasszába?

– Jössz már? – kérdezte Dixi, és elindult a kijárat felé.

– Kevés a pénz.

– Nálad nincs semmi? – kérdezte Zoltán, de már ő is Dixi nyomába eredt.

– Talán egy húszast össze tudok kaparni.

– Az már valami! A többi majd valahogy összejön.

– Csak egy konyakot ittam.

– Ne szarj be. Majd valaki bejön, és azt levágod. Csa!

Otthagytak. Remegés fogott el az izgalomtól. Percekig nem jutott eszembe semmi. Később arra gondoltam, hogy visszajönnek, és hozzák a pénzt. Az ismerős pincérnő, aki természetesen figyelt, és mindent tudott, kihozta a számlát, és lerakta elé. Négy-százhusz forintot írt a végére.

– Ennyit ittak volna? – kérdeztem vissza, mert az nyilvánvaló volt, hogy át is vághat. Azt ír oda, amit akar, ők már nem tudják megcáfolni.

– Kétkedik?

– Á, dehogya!

– Ne legyenek kétségei a számla felől, meg a haverjai felől sem. Ezt már mással is megcsinálták. Nem maga az első.

– Nincs ennyi pénzem.

– Félóra múlva zárok. Addig találjon egy mecénást, aki kiváltja.

Komolyan beszéltem, ellentmondást nem tűrően. Mit csináljak? Eszembe jutott a Záborszki, jó haver, sok pénzzel, és ráadásul itt lakik egy köpésre. Szüleivel beszéltem, nem volt otthon. De hát kit lehet felhívni, ilyenkor este, akinek van pénze és ki tud segíteni? Nem volt senki, akihez fordulhattam volna. Van még egy utolsó dobásom. Úgy éreztem, nem fogok tudni vele beszélni. Tárcsáztam. A hívott szám kicsengett. Felvették. Ő volt az. Nagy levegőt vettem.

– Apa, gyere értem.

Juhász Anikó

JÁTÉK ÉS POMPEJI

Zöld békaemberek a bunkerek,
s úgy úsznak a mozdulatlan
tájban, mint levelek a repedt
vízsugarban, maguk alá húzva
a testesebb levegőt. Ujjunkat
nyomkodjuk a mába, e visszafordult
vulkáni tufába, s csinálunk magunkból
lélegző Pompejit. Fatuskót görget egy
medve, jön az erdő is, homályba
kötözve, két lécből alákerítve
lába. Az időhöz egérfogak érnek,
a percek mint széthagyott edények
zörögnek, ha melléjük hever a
bánat. Az alkonytak nőni lesz
kedve, s úgy lendül szét – még
nappalba tekerve – akár a gyerek,
ha vénes nagyot ugrik. A fákon
az ég láncá játszik, köztük az
Isten, ki naponra átlátszik s mosolyát
gyűri a ködbe. A bunkernek templom
a háta, fehér vulkán, megszilárdult
váza: az öröklét áldozóedénye.
A léceken fölbillen a nappal, az idő
építve térből is – sorjázó agyaggal,
felszínre hozza bennünk Pompejit.
Ujjunkból, Isten, fatuskót vágatsz,
nemzhetsz is magadnak gyereket, százat:
a fákon az ég láncá játszik. Az időhöz
egérfogak érnek, a percek mint széthagyott
edények zörögnek nappal, zörögnek este is.

Oravecz Imre

SZAJLA

Verstanulmányok egy regényhez

Beszélgetések nagyapámmal

Hatodik beszélgetés

Milyen volt, mikor a negyvenkilencedikbe léptél, Steve,
 mikor fosztogatni kezdett egy könyörtelen kéz,
 és bár melegen sütött még a nap,
 hajnalonta már dér lepte be a réteket,
 hogy vetted észre, hogy meglopnak, mi hiányzott először,
 hogy fedezted fel a galádságot, melyet naponta elkövettek ellened,
 gyáva lettél, körültekintőbb, óvatos,
 ősz hajszájakat fedeztél fel a halántékodon,
 megromlott a látásod, és szemüveget írt fel az orvos,
 netán a nyakadhoz kaptál, és durvának, idegennek érezted a bőröd,
 és visszahőköltél, mint aki hullóhöz nyúlt,
 feledékennyé váltál, nem fizetted ki a havi számlákat, és összekeverted a dolgokat,
 fordítva vetted fel az ingedet, felemás zoknit húztál, és nyitva hagyta a sliccedet,
 nem tudta, mit hova tettél, milyen nap van, mi történt tegnap, tegnapelőtt,
 de annál élesebben emlékeztél arra, ami réges-régen esett,
 egyre sivárabbnak tetszett a jelen, és a múlt felé fordultál,
 úgy találtad te is, hogy valaha minden jobb volt,
 véletlenül jöttél rá, vagy jóval előbb gyanút fogtál,
 hogy valami nincsen rendben, és már figyelted magadat,
 elbizonytalanodtál, s finom remegés költözött az állkapcsodba,
 a fürdőszobában álltál a tükör előtt, és borotválkoztál,
 vagy a nappaliban ültél családod körében, és beszélgettetek,
 és hirtelen megdermesztette szívedet a magány,
 megláttál egy bankban egy hosszú combú fiatal nőt,
 és keserűen megállapítottad, hogy átnéz rajtad,
 a szeretőddel toltottad az éjszakát, és elaludtál mellette az ágyban,
 elmentél a törzskocsnádba, és már nem bírtad úgy az italt, mint régen,
 és szó nélkül túrtad, hogy a franciák megjegyzéseket tegyenek rád,
 vitatkoztál az apámmal, aki akkor még kamasz volt,
 és megdöbbenett, hogy már elszakadt tőled,
 vagy egyszerűen csak egy kihalt utcán bandukoltál egy csendes őszi estén,
 és vadludak gágogása ütötte meg a füledet,
 felnéztél az égre, és láttad, hogy délnek húznak, az Erie-tó felé,
 és elszorult a szíved, mert az idő múlása jutott eszedbe,
 ilyen volt, így szakadt rád vagy másképp,
 úgy voltál az öregedéssel, mint én vagyok,
 vagy fel se vetted, köptél rá, és élted tovább az életed?

Az erdőkről

Az erdőkkel is az történt, mint mindennel,
amire a técsz rátette a kezét,

először az őrzést szüntették meg,
szélnek eresztették a kerülőket,
elbontották a kerülőházakat,
aztán a gondozással hagytak fel,
nem *puccolták* többé az erdőt,
eltűntek a napsütötte, selyemfűvű tisztások,
elzáródtak a nyiladékok,
befellegzett a *levegőzésnek*,
és úgy elburjánzott az aljnövényzet,
hogyan lehetett a fák alatt járni,
a fiatal csemetékkel se tettek kivételt,
nem ápolták, nem *tányérozták* őket,
és a legtöbbször megfojtotta a fű,
bezárták a csemetekerteket is,
és véget vetettek a magonc-, az utánpótlás-nevelésnek,

de az igazi pusztítást a tarvágással végezték,
elsőként *Búzás-völgynek* estek neki,
és egy szálíg kiirtottak benne mindent,
ami fanemű volt,
majd *Epres-fenekkel*, *Nagyirtással*, *Deák-lápával*, *Kürttel*, *Lázzal* folytatták,
aztán *Boa-tető*, *Dojina*, *Borzsa*, *Kerekerdő*, *Lak* került sorra,
de nem kímélték az erdőközi rétek fűzfáit, fűzbokrait se,
fröcskölt a fűrészpor, repült a forgács,
recsegték-ropogtak, dőltek jobbra-balra a fák,
egymás után feküdt le, adta meg magát a tölgy, a cser, a juhar, a gyertyán,
még árnyéknakvalót se hagytak az utak szélén,
hol nyíhet találna a tűző napsütésben a vándor,

eleinte csak télen dolgoztak,
mikor álomba merült az erdő,
és csak a fagy beállta után, mint régen,
de egy idő után újítottak,
és kiterjesztették nyárra is,
mikor kizöldült minden gally, ág,
költöttek a madarak, és kicsinyeiket szoptatták a vadak,
hulltak a fészkek, törtek a tojások,
életterüktől megfosztva menekültek az őzek, a pelék, a harkályok, a siklók,
a bíborbogarak,

de nem volt kegyelem,
semmi nem számított,
kellett a munkaegység,

a fakitermelés jövedelmező tevékenységnek bizonyult,
és úgy bejöttek,
hogy önálló üzemágot alakítottak,
a terpesi *tanyán* pedig fafeldolgozó üzemet létesítettek,

így ment ez évtizedeken át,
így irtották ki fokozatosan a falu körüli szálerdőket,
és helyükre semmit se telepítettek,
csak sorsukra hagyták a megkopasztott hegyoldalakat, bérceket,
és azok vagy az erózió áldozataivá lettek,
vagy benőtte őket a bozót, a cserje,
ami kevés az egykor életet, menedéket adó rengetegből megmaradt,
azt meg elintézték a cigány tolvajok fejszéi,
akik hogy közben ne kelljen lehajolniuk,
derékmagasságban vágták át a törzseket.

Payer Imre

ŐSZI AVAR FEBRUÁRBAN

Februárban is láthatsz leveleket,
ősszel lehulltakat, olyanokat,
mint a pókhálón fennakadt
perzselt pergamen – billeg, megreked.

Sodor a forradalmár szél – nekik
még a megaláztatás joga sem
adatik; részlet, jelentéktelen,
epizód, ahogy tart pillanatig

egy panteizmus bosszús sóhaja,
a kikelet útjából hajtja a
szikár avart, mely vesztett, de nem tűnt el,

mint fog az új tavasz – változata
ez elhulyült körforgásnak a
sunyi fatörzsekkel, bíbor felhőkkel –

Tóth Krisztina

KOKÁRDAÁRUS,

mécsesárus.

A tér marad: állandó tér a térben.

Állandó még a foltos roncskocsi,
ahogy négy téglán álldogál a
hóesésben (vagy levélesésben).

Megyek a napos oldalon,
éppen jövőben. Változatlan

köröket írok, mint a metró

lépcsője jár a mocskos légkutatban.

Kérdéseket szeretnék. Szemrehányást.

Lenne a mondatoknak éle.

Tévedhetetlen kézzel nyitni be
a másik testet burkoló sötétbe.

Szárnyas ajtó,

szárnyas ajtó,

egyféle mozdulatra nyíló,

mindég ugyanaz, mindég másik.

Egyazon szavaknak ékszerét

szeretném minden ünnepen

viselni – megkopásig.

Komoróczy Géza

A BABILÓNI FOGSÁG (II)

**Egyéni és közösségi stratégiák
az identitás megőrzésére kisebbségi helyzetben**

A galutban a nevük, mint a gojoké

A zsidó nevek hozzáigazítása a nem zsidó környezetben szokásos névformákhoz jól ismert jelenség. A jeruzsálemi TALMUD ezt így mondja: A zsidóknak, akik nem az országban (*erec*) élnek, ugyanolyan nevük van, mint a nem zsidóknak (*gojim*) (PT GITTIN 1, 1). Beilleszkedés (integráció) vagy éppen asszimiláció a névhasználat is, de a lényegét alig érinti. A változtatásoknak és módosításoknak mindenütt kódja alakult ki. A

nem zsidó nevet rendszerint bizonyos minták szerint választották meg, de úgy, hogy a polgári név azért valami módon utaljon a zsidóra. Egy szimbolikus értékű példát említek. A BIBLIA két ókori zsidó fordítása: a görög fordítás egyik változata és az arámi, közös abban, hogy fordítójuk ugyanazt a nevet viseli: görögül Theodotion, arámiul pedig Jehónátán, mindkettő „Isten ajándéka”. A XIX. századi Európában, mondjuk, Magyarországon, tudni lehetett, hogy István az Jicchaq, Mór vagy Móric az Móse stb. A személynév-módosítás kulcsa többnyire a hangzás vagy a kezdőhang. A személynév permutációja jellegzetesen beilleszkedési mozzanat. (Zsidó nevüket sokan mint templomi, azaz a közösségen belüli használatra szolgáló nevet tartják meg.) A családnév módosítása, a névmagyarosítás, amerikanizálás, napjainkban Izraelben a héberesítés, a név kisebb-nagyobb hangzásbeli kiigazítása vagy lefordítása stb. eléggé általános, de ebben aligha lehet bármiféle jellegzetesen zsidó mozzanatot felismerni.

Bíróság vagy bét-dín

Még mindig a nippuri Murasú-levéltár és az ékírásos források körében maradvá, a személynevekből kibontakozó életstratégiákat részben ellenőrizhetjük más anyagon is. A levéltár okmányai hétköznapi ügyletekhez kapcsolódnak, nehéz volna belőlük még csak annyi vallomást is kipréselni, mint a személynevekből. A csaknem száz okmány azért elárul egyet s mást, legalább az élethelyzetekről, legalább a statisztikai igazság szintjén.

A babilóni dokumentumok között nincs jele annak, hogy peres ügyekben, amelyek a polgári hatóságok elé kerültek, mindkét fél zsidó lett volna. Persze, vannak zsidók is a peres felek között, de ilyen esetekben a másik fél nem zsidó. Ha a per netán többeket is érint, előfordul, hogy a peres felek között mindkét oldalon van zsidó is, nem zsidó is. A jelenség azért érdekes, mert a talmudi korban *expressis verbis* követelmény, hogy zsidók ne pereskedjenek egymás ellen világi hatóság előtt; ilyen ügyekben a zsidó közösségi öngazgatás különböző szintjei, a *bét-dín* stb. az illetékesek. A zsidó jog e ponton a babilóni fogság korának gyakorlatában gyökerezik.

Oneg sabbat, a szombat öröme

Az ékírásos szövegek kutatói abban a kedvező helyzetben vannak, hogy az i. e. 7. század utolsó évtizedeitől – az újbabilóni dinasztia korától – kezdődően szilárd kronológia van a kezükben, amely lehetővé teszi az ékírásos forrásokban szereplő dátumok meglehetősen pontos átszámítását a mi naptári rendszerünk szerint. Ez a szilárd kronológia lehetővé tette azt is, ami a zsidó naptárat illeti, hogy ezen az időhatáron belül megállapítsuk a sabbat-ciklus dátumait szinte tetszés szerinti régiségben. Egyszerűbben szólva, tudni lehet, hogy az i. e. 6. században a babilóni naptárnak melyik napjára esett szombat, avagy – egy másik galut nyelvén – *sábesz*. Azon okmányok között, amelyeknek az ügyleteiben zsidók is érintve vannak, nincs egy sem, melynek a dátuma sabbatra vagy zsidó ünnepre esnék. Akik zsidónak tartották magukat, ha – a korábbi elemzések értelmében – „rejtőzködő” vagy „alkalmazkodó” zsidók voltak is, nem mentek bíróságra vagy jegyzőhöz szombaton, zsidó unneppon. Nyilván nem is vásároltak a nem zsidóktól, ahogyan majd Nehemja tilalma kívánni fogja (vö. NEH. 10,32). A „Babilóni Névtelen” kívánsága, hogy a sabbatot mondja mindenki „öröm”-nek (*-oneg*), és ezen a napon ne üzleti ügyeit (*efec*) intézze, ne is folyton ezekről beszéljen (lásd JES. 58,13), Babilóniában, a galut zsidóságában sokaknak természetes életvitel volt.

Az ünnepekről még valamit. Szövegeinkben egy-két keltezés *tisri 2*, azaz *rós ha-sána*, az újév 2. napja, és vannak a *peszah* köztes napjain kiállított okmányok is. A zsidó ünnepi naptár történetének régi kérdése, hogy mióta vannak kétnapos ünnepek. Ha megidézhetjük tanúnak az ékírásos szövegek zsidó szereplőit: az i. e. 5. században még nem. A kétnapos ünnep, illetve a köztes ünnepnapok (*hol ha-mo-éd*) számon-tar-tása – *peszah* és *szukkot* esetén – későbbi fejlemény, jóllehet mindkét ünnep biztosan korábbi, mint a babilóni „fogság”. Részben hasonló történeti megfontolások állnak amögött, hogy ma Izrael az ünnepeknek csupán az első napját tekinti állami ünneppnek; a második napot csak a kelet-európai hagyományokhoz ragaszkodó közösségek tartják.

Oroszlán a pecsétnyomón

A személynevek révén a Murasú-levéltár agyagtábláin felismerhetjük, mely pecsétnyomókat használták a cég zsidó üzletfelei. Ez lehetővé teszi, hogy bepillantjunk a góla szimbólumainak világába.

A Pennsylvania Egyetem múzeumában az egyik pecsétnyomón (lásd L. Legrain, PBS 14, no. 916) egy emberi alak két oldalán egy-egy szárnyas bika látható: ösrégi és jellegzetes babilóni – szándékosan használom ezt a szót – díszítőmotívum.

916

Egy másik pecsétnyomón (Legrain, i. m., no. 821) egymast keresztező állatok, a viaskodás elvont ábrázolása; itt éppen két oroszlán.

821

A zsidó pecsétnyomók között nincs egyetlenegy sem, amely valamelyik babilóni istenség oltárát vagy jelképét, isten és ember közötti interakciót, imagesztust, babilóni áldozati jelenetet stb. mutatna be: olyasmit, ami egyértelműen a babilóni vallás körébe vág. Holott Mezopotámiában a pecséthengereken és pecsétnyomókon egyébként éppen ezek a témák a gyakoriak. A babilóni műveltség és motívumkincs: igen; a babilóni vallás szimbólumai és helyzetei: nem. Olyan volna, mint keresztet vetni széderestén vagy levenni a *kipát*, amikor a zsinagógába lépsz.

Az oroszlános pecsétnyomó megérdemel még egy pillanatnyi figyelmet. A zsidó szimbolikában az oroszlán: Júda (vö. GEN. 49,9). Lehetséges, hogy a zsidó férfiú a babilóni pecsételővésnök „mintakönyvé”-ből tudatosan választotta éppen ezt a motívumot, amely a szívének kedves volt. Zsidó maradt a babilóni formák között is; anélkül, hogy tuntetően mutogatta volna a zsidóságát. Egy újabb formája a „rejtőzködő” identitásnak.

A Templom, Babilóniából, látomásban

Amit a nippuri Murasú-levéltár tár elénk, körülbelül egy évszázaddal későbbi, mint az EZRA KÖNYVÉ-ben leírt események eleje: az alija stb. Nem gondolhatjuk, hogy a góla egy részének visszaköltözése az országba, és mindaz, ami időközben Jeruzsálemben történt, nem volt befolyással a helyzetre Babilóniában is. Éppen ellenkezőleg, tudnunk kell, hogy a kapcsolat, amely az ország és a galut között megvolt, nyomban Jerójákin első éveitől kezdve, mindig is tartós maradt. Meghatározó szerephez ebben a kapcsolatban, persze, hosszú időn át a babilóniai góla jutott.

Biztos jelekből látjuk, hogy a fogságban élők mindvégig felelősséget éreztek Jeruzsálem iránt. Ezékielnek látomásban (EZ. 8) a Templom jelenik meg a szeme előtt (i. e. 592), s amit látomásában lát, ti. a szentély meggyalázása idegen kultuszokkal, olyan indulatokat kavart benne, mintha módja volna befolyásolni, a Kebar folyó mellől, ami Jeruzsálemben történik. Később, már évtizedekkel a Templom felépülése után, a perzsa királyi udvar (Susán/Susa) egyik magas méltósága, elkötelezett, sőt, mereven vallásos zsidó, királyi engedéllyel évekre Jeruzsálembé megy, hogy segítsen rendbe szedni az ország ügyeit, de amikor elvégezte a dolgát, nem marad ott: vissza-, helyesebben, hazatér. Nehemjáról van szó, akinek jeruzsálemi szerepe az i. e. 440/430-as évekre esik, tehát a nippuri táblák korába.

Valójában a galut volt, a Templom pusztulása után évszázadokig, a zsidóság formálódásának színtere, a zsidóság hazája. Nem kétséges, hogy nyomban Sesbaccar megbízatása után kialakult a zsidó társadalom jellegzetes eréc és galut kettős szerkezete, vagyis az ország ismét jelentős tényezővé vált, mint ahogy nyilván az i. e. 6. században sem volt kietlen és puszta. Mindamellet a zsidó élet változásai az i. e. 6. században, és részben még az 5. században is, alapjában véve Babilóniában mentek végbe. Ezért nincs okunk arra, hogy azt a mintát, amely a Murasú-levéltár okmányaiából a zsidó identitás alakulásáról kibontakozik, pusztán kronológiai okokból a Jeruzsálemben végbement változások és események visszahatásának tudjuk be. A Nippur környéki stettekben vagy Babilónban élő zsidók társadalma, mondhatni, öntörvényűen váltott, és alakította ki fokozatosan azokat az állapotokat, amelyeket a Murasú-okmányok a fogság kezdete után másfél évszázaddal tükröznek. A Murasú-levéltár zsidókra vonatkozó anyagából elénk rajzolódó trendeket alighanem érvényesnek kell tekintenünk már az i. e. 6. századra nézve is.

Belső kohézió

A Murasú-okmányok mintegy oldalnézetből, kívülről mutatják a babilóni zsidók egyéni és közösségi stratégiáit identitásuk megőrzésére. Csak azokat az elemeket, amelyek a környező nem zsidó társadalom, a *society at large* számára is észlelhetők voltak. Sokkal bensőségesebb kép bontakozik ki előttünk – „belső”, a szónak abban az értelmében is, hogy belülről megrajzolt –, ha a fogság nagy prófétáit hallgatjuk. Ezékielt az i. e. 6.

század első harmadából (keltezett beszédei i. e. 593 és 571 közé esnek), illetve a „Babilóni Névtelen”-t a század közepéről.

Ezékiel, aki alighanem a fiatal királlyal együtt érkezett Babilóniába, a távolból tehetetlenül éli át Júda és Jeruzsálem pusztulását, topreng afölött, mi volt a végzetes események oka, gyötri magát, hogy mi van otthon, mi van a templomban (Ez. 8), és kezd látomásokban gondolkodni azon, milyennek kell lennie az új Templomnak és az új közösségnek, ha majd lehetnek, lesznek (Ez. 40–48). A jövő perspektívájából nézve, Ezékiel csak elégedetlen lehet a környezetével, véleményét intó beszédekben fogalmazza meg, Jahve nevében (lásd Ez. 24,20; 33,2 stb.).

Ezékiel, és nyilván sokan mások is, akikről név szerint nem tudunk, a fogság első évtizedeiben, az első nemzedékben a Babilóniában élő zsidóság belső kohézióját próbálták fenntartani – szolidaritását, ha minden ízében vallásos tevékenységének társadalmi vetületét nézzük. Babilóniában a zsidó vallás láthatóan nem kultuszban élt. A kultusz fenntartotta közösség helyére a galutban a *magatartás* és a *szó* (ima, beszéd, vita, magyarázat) közössége lépett. Ehhez nem kellett templom, elég volt egy helyiség, ahol összegyűlhetnek az emberek. Ez, ha „kisebb” is, mint a jeruzsálemi szentély volt, hiszen csak egyénekre vagy kis csoportokra vonatkozhat, talán mégis tágasabb. Jahve onmagáról mondja, hogy „kis szentély” (*miqdás me'at*) lesz azok számára, akik (más országokban élnek (vö. Ez. 11,16). A babilóni fogságban, javarészt a próféták és más értelmiségiek – mindenekelőtt az írások – tevékenységének eredményeképpen, a vallás mint magatartás a zsidó identitás meghatározó tényezőjévé lett.

A góla, már csak a lélekszám miatt is, nyilván nem volt homogén tömeg. Nem lehetett az vallási szempontból sem. Jósijáhu reformjai és a fogság kezdete között mindössze néhány évtized telt el: a vallási reform mind Júdában, mind pedig – s még inkább – a galutban jobbra változatlanul csupán program volt. A vallásosság különféle korábbi formái és változatai természetes módon továbbéltek a galutban. Egyiptomban, az Elephanüné szigetén élő zsidók minden különösebb aggály nélkül Jahve-templomot építettek maguknak (i. e. 500 k. [?]), s az i. e. 5. században, amíg a katonai jellegű (határőr) település állt, ez nem zavarta sem őket, sem a jeruzsálemi Templom papjait abban, hogy a szertartás – többek között az áldozatok – ügyeit illetően állandó levelezést: véleménycserét tartsanak fenn egymás között.

Magatartás-zsidóság

Kissé különösnek látszik számunkra, hogy Ezékiel a „fogság”-ban is a vallásosságnak ugyanazon jelenségei – torzulásai, elfajulásai – ellen harcol, mint az elődei, még otthon, régebben, a buzgó Jahve-vallás és a jeruzsálemi kultusz kizárólagossága szolgálatában. A zsidók, mondja Ezékiel, a „fogság”-ban is bálványszobrokat (*gillul*) tartanak a lakásukban (vö. Ez. 14,3), a magaslatokra (*báma*) járnak imádkozni (20,29), gyermeküket – tisztító szertartás – tűz fölé tartják (20,31). A régi vallásosság formái ezek, nem feltétlenül más istenek kultusza, Jósijáhu reformjai előtt némelyikük még a Jahve-valláshoz is hozzátartozott. A reformkultuszuk még nem volt érkezése végképp megszüntetni őket, és bizonyára sokan a fogságban is folytatták, amit otthon megszoktak, már csak jámborságból is, szívük ártatlanságában. Amikor Ezékiel a kultusz régi – és, persze, részben idegen – formái ellen küzdött, nem egyszerűen a Jósijáhu-féle jahvizmust propagálta. Ennél talán fontosabb, hogy a magatartás-zsidóságot akarta normává tenni. Aki a bálványszobrokhoz imádkozik, annak a zsidó néphez nem lehet semmi köze (vö. Ez. 14,8).

Ezékiel szövegéből kiolvasható, hogy a magatartás-zsidóság legfontosabb követelménye a fogságban a szombat megtartása (vö. kül. Ez. 20,12 skk.). S ezzel visszaérkezünk a Murasú-levéltár anyagához. Emlékszünk rá, a cég zsidó üzletfelei megtartották a szombatot. Nem maradhat fenn kétség aziránt, hogy az ékírásos szövegekben valóban a zsidó identitás lényeges elemei tükröződnek, s biztosak lehetünk abban is, hogy a galut társadalma az i. e. 6. század elejétől kezdődően szerves módon fejlődött. Ezékiel kortársai és a Murasú-okmányokból ismert zsidók: ugyanaz a „fogság”, ugyanaz a zsidó társadalom.

Identitás a magánszférában

A „fogság”-ban a zsidó identitás jobbra leszorult a magánélet szintjére. Ez adja meg a jelentőségét a magatartás-zsidóság programjának. A szombat megtartása és az étkezési tisztaság előírásai mellett mint harmadik eleme valószínűleg a körülmetélés is a korábbinál nagyobb jelentőséget kapott. Egyiptomtól és Elő-Ázsia nyugati térségének több népétől (Ammon, Moáb, Fönícia stb.) eltérően, Babilóniában nem volt szokásban a férfiak fitymájának eltávolítása, már zsenge csecsemőkorban, s ezért ez a megkülönböztető jel a „fogság”-ban szinte több értelmet nyert, mint amivel korábban bírt, ott-hon, az országban, ahol jóformán csak a filiszteusok szokásaihoz képest jelentett különbséget. Ezékiel szerint szörnyű sors vár a túlvilágon azokra, akik nincsenek körülmetélve (vö. Ez. 28,8–10; 31,18; 32 stb.); a fenyegetésnek a babilóniak számára nem volt értelme, csak a zsidóknak szólhatott. A körülmetélés, Ábrahám szövetségének jele (vö. GEN. 17,10–14; LEV. 12,3; NUM. 15,37–41 stb.), a „fogság”-ban a zsidó szolidaritást erősítette. A *körülmetéletlen szó (-árel)* hovatovább a „szenny”, „mocskok”, „tisztatlanság” jelentést vette fel; elterjednek az ilyen kifejezések: „körülmetéletlen fül” (JER. 6,10), „körülmetéletlen ajak” (EX. 6,12; 6,30) vagy éppen „körülmetéletlen szív” (EZ. 44,9).

Sabbat, kasrut, körülmetélés: a zsidó identitás e három megkülönböztető jelének, a dolog természete szerint, csak a magánéletben, a legszűkebb családi körben lehet érvényt szerezni. A „rejtőzködő” identitást szolgálják. Inkább megkülönböztetnek, a magunk számára, mint elkülönítenek. Inkább a család és a csoport belső kohéziójának eszközei, mint a többiekkel való szembenálláséi. A fogságban, érthetően, szinte magát a vallást jelentik.

Magánházakban, a hagyományokról

A jeruzsálemi templomi kultusz Babilónban nem folytatódhatott. Ebben a – negatív – vonatkozásban Jósijjáhu kultikus reformja tökéletes sikert ért el. Nem voltak szertartások, áldozatok, nem voltak nagy, látványos ünnepek. A zsidóság mint csoport vagy közösség Babilóniában nem tudott nagyobb tömegben összejönni. Magánházakban, amelyekről Ezékieltől tudunk, nem sokan férhettek el. Nem lévén szertartás, a csoportos együttléteknek csak az élőbeszéd adhatott tartalmat. A beszéd, egyrészt, mint Ezékiel beszédei „*Júda vénei*”-hez, prófétai, látomásos vagy oktató beszédek; másrészt pedig, szinte olyanformán, mint a – későbbi – talmudi beszélgetések: a tüzetes megvitatás, mondások és szövegek, történetek és ügyek körülményes, hosszadalmas megtárgyalása. Talán még nem csupa kész, végleges szövegé. Talán mindenki csak elmondta, amit tudott: hallott vagy tanult. De így állt össze, sokféle részletből, sok változatból, a teljes hagyomány.

Régóta tudott dolog, hogy a BIBLIÁ-ban különböző történetek állnak egymás mellett, sőt egymásba ékelődve, különbözők, olykor egymásnak ellentmondók. A hagyomány effajta felhalmozódásához az életbeli háttérrel alighanem a fogság állapotában kell keresnünk. A babilóni tudományosság közegében a gyűjtés, a változatok egyesítése magától értetődő volt. Kumulatív igazság: a történetek eltérő változatait nem összhangba kell hozni egymással, a tételek vagy vélemények ellentmondásait nem kiküszöbölni vagy feloldani, hanem éppen ellenkezőleg: egymás mellé állítani valamennyit, mert éppen együtt adnak teljes képet az igazságról. Ez volt az ókori Keleten a tudomány legfőbb módszere. Ez a módszer érvényesül a BIBLIÁ-ban is.

A hagyományok közösségmegtartó erejéről nem kell külön beszélnem. S elég, ha csak futólag utalok a minden kisebbség életében fontos sikertörténetek szerepére. „Látod, micsoda tehetség? A mienk! (*Ona nasa!*)” – súgta oda nekem csillogó szemmel leningrádi zenetanár barátnőm még a hetvenes évek elején egy hangversenyen, Haydn C-DÜR GORDONKAVERSENY-ének két tétele között, Natalja Gutmanról. Nemcsak azt értettem meg hirtelen, hogy (mindketten) zsidók; azt is, hogy bizonyos helyzetekben, s ilyen a háttérbe szorított kisebbségi lét is, a büszkeség is tényezője az identitásnak. Hasonló büszkeséget érezhettek a zsidók is Babel vizei mellett, a fűzfák alatt, ha Dániel történetét hallgatták. A diaszpóra-novella: történet egy zsidóról, legyen férfi vagy nő, aki a lehető legmagasabb pozícióba emelkedik, legalább neki sikerült, szintiszta sikertörténet.

A közösség legnagyobb közös emléke a „fogság”-ban Jeruzsálem pusztulása volt. Cijjont nem lehet feledni (vö. ZSOLT. 137,1); nem szabad! Az első pusztulás, a *hurban* emléke több, mint gyászünnep. A hagyomány addig-addig dolgozik a dátumokon, míg végül a zsidóság minden nagy katasztrófája is rendre ugyanerre a napra esik. A MISNA (TAAN. IV, 6) szerint ezek a tragikus események: az isteni közlés, hogy a kivonulás nemzedéke nem léphet be az ígéret földjére; az Első és a Második Templom pusztulása; a Bar Kosziba (Kochba) felkelés leverése; Jeruzsálem földig rombolása. Utóbb ebbe a sorba került még a zsidók kiűzetése Spanyolországból stb. Nem ironikusan mondom, inkább megnyugodva a szimbolikus gondolkodás időszerkesztő szemléletének erejében: ha a *holocaust* eseményei egyetlen naphoz volnának köthetők, évszázadnyi távolságból ez is, biztos vagyok benne, csak *tisa' be-áb* lehetne.

Fölkent és felszabadító

A zsidók éltek Babilóniában, földjük volt, házuk, esetleg rabszolgáik, többen megdagodtak közülük, ki így, ki úgy, de beépültek a babilóni társadalomba. Az a remény, amit Ezékiel még kínált a hazatérésre, csak nagyon általános ígéret volt. Két, idestova három emberöltőnyi idő múltán, az i. e. 540-es években, drámai változások mentek végbe a világpolitikában. Az ország belső meggyengülése és a feszültség kieleződése Babilón és a perzsa állam között, melynek jelei Nabú-naid (i. e. 555–539) trónra lépésének kezdetétől láthatók voltak: a válság gyakorlati lehetőséget csillantott fel.

A „Babilóni Névtelen” korában, az i. e. 540-es években Babilón világhuralmára már a perzsa birodalom árnyéka vetül. A névtelen próféta szabadulást hirdet, azt, hogy Kurosz a Jahve szándékát viszi véghez (vö. JES. 41,1–2; 44,28 stb.), szerepére – hogy az idegen hatalmat leverje – nem más: maga Jahve választotta ki („fölkente”, mint hajdan a királyokat, vö. JES. 45,1), ő lesz a *gó'él*, a felszabadító. Vigasztalja a népét, a közeli hazatérést ígéri neki, Júda újjáépítését, valóságos új világrendet (vö. JES. 51,6

skk.; 52,7 skk.). Jahve szenvedő szolgája (*-ebed*), ti. maga Izráel, számos más értelmzéssel szemben a szövegösszefüggés egyszerűen ezt sugallja: *-ebed Jahve*, a most a galutban élő zsidó nép (!) (vö. JES. 49,3), meg fog újulni, megvalósítja az igazságosságot, és ezzel más népeknek is például szolgál majd + (vö. JES. 42,1 skk.; 53,12), „világosság lesz a többi nép – ti. a nem zsidók (*gojim*) – számára” (JES. 42,6; 49,6; 51,4), „örök jelkép” (JES. 55,13). A „Babilóni Névtelen” oly erősen bízik Kuroszban, hogy később Josephus egyenesen arra gondol majd, a perzsa király eleve tudott a próféciájáról, elolvasta, átgondolta (ANT. XI, 1,2 = # 5–6), és a hatása alatt cselekedett.

Babilóni cionisták

A felkészülést a most kínálkozó lehetőség megvalósítására a fogság korának prófétái mutatják. Az i. e. 540-es években névtelen kispróféták Babilón elleni jövendölései kerültek forgalomba, részben a galutban, részben azonban talán Jeruzsálemben. Az utóbbiak is minden bizonnyal eljutottak Babilóniába (a szövegek JESÁJA, illetve JEREMIÁS KÖNYVÉ-ben maradtak fenn (vö. JES. 13; 14,1–23; JER. 50–51 stb.).

Egy igazán jelentékeny személyiség, a költőként is kiváló „Babilóni Névtelen” a legjobb költészet kardját emeli fel Babilónra: gúnyt űz az ország isteneiből, nem éppen teológiai érvekkel, inkább csak csúfolva őket: ezek az istenek állatok hátán állnak (JES. 46,1), cipelni kell őket, ti. a körmenetek alkalmából (46,2), fogságba kerülhetnek maguk is (uo.). Minden, amit mond, igaz. A mezopotámiai istenek alakja valóban – igen gyakori szobor- vagy dombormű-ábrázolás – állat hátán áll; szobraikat papok viszik a szertartási menetben; a meghódított ország isteneinek szobraikat, hogy az ellenségnek ne segíthessenek tovább, a háborúk győztese rendszerint magával vitte, zsákmányul.

A „Babilóni Névtelen” szövege a részletekben is otthon van, megnevezi „Bél” és „Nebó” isteneket, azaz Mardukot és Nabút. Ebben a korban a két istenség Babilón, illetve Barszip főistene: világos, hogy a zsidó Babilóniában vagyunk. A próféta a galuthoz szól, s ha gúnyos, támadó vagy éppen kihívóan ellenséges: azért, hogy az idegenség érzését ébressze föl, hogy elszakítsa a zsidókat a babilóni közegetől.

A babilóni lakosság nem lehetett, nem is volt ellenséges a zsidókhoz. Ha netán idegennek tekintette őket, ami négy-öt évtized együttélés után egyáltalán nem vehető biztosnak: inkább némi érdeklődést mutathatott a sajtászerűségük iránt. Énekeljeteinkünk valamit a zsidó dalokból (*siré cijjón*) (ZSOLT. 137,3). Nem és nem: ha összemegledünk a sanyargatóinkkal (!), elfelejtjük Jeruzsálemet. A diaszpora-zsidóságnak át kell alakulnia Jeruzsálembé készülő zsidósággá. Ez a program, s a folyamat, melyet kiváltott, nyugodtan nevezhető részleges – de egyre növekvő mértékű – zsidó disszimilációnak, amely végül is bizonyos körökben disz-integrációba váltott át. A feladat, amit a „Babilóni Névtelen”, és nyilván sokan mások, felismertek, az volt, hogy erősítsék a galut népében a hajdani haza emlékét. Jeruzsálemet, persze, nem felejtette el senki, de odaköltözni azért, ennyi idő után, már nem nagyon akartak. Ha a vonzás gyenge, sokkal erősebb taszításra van szükség. Jeruzsálem pusztulásának emlékéből gyűlöletet kell kikovácsolni. A csoportkohézió, ami a babilóni zsidóságban élt, most egy régi-új elemmel bővült: az újrafogalmazott ellenségképpel. Babilont gyűlölni kell. Bábel asszonyai, ártottatok nekünk. Öröm lesz számunkra a bosszú. Öröm lesz, ha ölbéli gyermekeiteket valaki majd felkapja és a sziklához csapja (ZSOLT. 137,8–9).

Az i. e. 540-es évek vége (a „Babilóni Névtelen” kora) és az i. e. 520-as évek vége (mint mindjárt látni fogjuk: Zerubbábel kora) között nagyjából két vagy két és fél év-

tized telt el. Ha eseménytörténeti és kronológiai feltevéseim nem mind merő tévedések: ez alatt az idő alatt kellett megszerveződnie Babilóniában az első – a JERUZSÁLEMI BIBLIA szóhasználatát követve – *cionisták* csoportjainak, akik majd elindulnak Jeruzsálembe, újjáépíteni a Templomot és felépíteni az új Júdát. Később mások is követni fogják őket.

Hogy a zsidók hazatérhettek Jeruzsálembe, tulajdonképpen mégiscsak Nabú-kudurri-uszur királynak köszönhető. A várost hidegvérrel – egy hónappal az ostrom után – elpusztította, a királyt, akit korábban egyébként ő ültetett a trónra, s akit a katonái menekülés közben fogtak el, ítélőszéke elé állította, és büntetésül megvakította, a lakosság színe-javát fogolyként Babilóniába vitte: de telepéseket, mint az asszírok tették Sómrónban, nem küldött a városba. Nebúkadneccar figyelmeztető jelül romokban hagyta Jeruzsálemet. Mint Elias Beckerman megjegyzi, ezúttal is a sors vagy a szerencse irányította a világtörténelem menetét. Ha babiloni telepések érkeznek Jeruzsálembe, nem lett volna lehetséges a hazatérés a „fogság”-ból, s nem lett volna sem judaizmus, sem kereszténység, sem pedig iszlám.

A nagykirály bizalmából

A babiloni cionisták eddig csak szavakkal gerjesztett vágya hirtelen valóságos lehetőséggé változott, amikor i. e. 539 őszén Kúrosz elfoglalta Babilónt. Az Achaimenid-dinasztia általános politikája volt, hogy a birodalomhoz tartozó népek viszonylag szabadon intézhetik belső ügyeiket. Maga Kúrosz is felszabadítónak tekintette – és hirdette – magát, tanúskodik erről a Babilónba való bevonulás után kiadott kiáltvány, az ún. KÜROSZ-CYLINDER akkád nyelvű felirata, melyben egyébként az isteni felhatalmazásra és a felszabadításra vonatkozó formulák egybecsengenek a „Babilóni Névtelen” szavaival, azzal a különbséggel mindössze, hogy az egyikben a végső instancia Marduk, a másikban pedig Jahve. Nyilván mindkét szöveg a babilóni papi körökben általános Nabú-naid-ellenes hangulatból merített, s a „Babilóni Névtelen” is, óhatatlanul, a kor és a környezet papi frazeológiáját használta.

Kúrosz, a királyok királya, a nagykirály, akinek Babilón elfoglalásával az egész birodalom úgyszólván az ölébe hullott, a fennhatósága alá került tartományoknak bizonyos belső autonómiát engedélyezett. Nyilván nem Júda volt az egyetlen, bár csak rá vonatkozóan van pozitív forrásunk, ti. a király leiratának arámi szövege (vö. EZRA 6,3–5), amely egy korábbi, a babilóni uralkodásának 1. évében kiadott általános rendeletét (igen laza héber parafrázisát lásd EZRA 1,2–4) újólag, és most már specifikusan Jeruzsálem vonatkozásában, megerősíti.

Kúrosz rendeletének szövege – szoros értelmezésben – csak a jeruzsálemi Templom újjáépítését engedélyezi. Inkább csak szimbolikus aktus, és nem a zsidók vagy Júda valódi felszabadítása; már csak azért sem, mert Júda a továbbiakban a babilóni birodalom helyett, természetesen, a perzsa birodalom része volt. A szimbolikus aktus azonban hagyományosan együtt járt a Templom kincseinek visszaszolgáltatásával.

Hajdan a jeruzsálemi Templomban nem volt istenszobor. Babilóni szemmel nézve, Júdában a Templom istenségének erejét a szertartási edények, eszközök, kellékek testesítették meg. Szobrok helyett ezeket vitték magukkal. A templomi theszaurothéka kincseit nem mint közönséges zsákmányt helyezték el Babilónban: a jeruzsálemi templomi kincstár mintegy fogoly volt, az istenség státusában. Nem az arany és ezüst mennyiségéről mondom, mert a BIBLIA-ban közölt számokat nincs módunk ellenőrizni, hanem a kincs egészéről: ha a babilóni szokásokat nézzük, a király győzelmei-

nek reprezentációját: amikor Babilón a perzsák kezére jutott, a jeruzsálemi Templom kincseinek feltétlenül ott kellett lenniük Marduk templomában, a kincstárban (vö. EZRA 1,7; 5,14). S ha a király elrendelte a visszaszolgáltatásukat, kézenfekvő volt, hogy a babilóni zsidó körökből a legmagasabb rangú személyt bízta meg a feladattal.

Ebben az időben Jehójakin király legkevesebb hetvenöt éves lett volna; bizonyára nem élt már. Ki más lehetett volna a legmagasabb rangú zsidó személy, ha nem a volt vendégkirály valamelyik fia? Nyilván már csak Sesbaccar – egyébként a negyedszülött fiú (vö. I. KRÓN. 3,18) – volt életben, vagy ő volt a legtekintélyesebb közülük, így esett rá a választás, Júda fejedelmére. Sesbaccar küldetését egyébként örömmel fogadta a „Babilóni Névtelen” (lásd. JES. 52,11–12).

Alija

A rendelkezésünkre álló beszámolókból némi zavar mutatkozik abban a tekintetben, hogy mikor ment el a hazatelepülők legelső csoportja, s ki vezette őket. Nem esik szó arról, mi történt utóbb Sesbaccarral, s hogyan került Zerubbábel a jeruzsálemi események középpontjába. Megbízata idején Sesbaccar már közel hatvanéves volt. Meghalt volna hamarosan? Vagy visszament Babilónba, hogy a Dávid-ház egy másik tagja, neki magának az unokaocse, legidősebb bátyjának a fia lépjen a helyére? Mindenesetre, Zerubbábel Sesbaccarnak aligha a munkatársa volt, hanem inkább az utóda, amit mutat az is, hogy mindketten a perzsa birodalmi adminisztráció helyi képviselői voltak, és ebben a minőségükben pontosan ugyanazokat a címeket viselték.

Lehetséges, hogy Zerubbábel, aki a Templom újjáépítésének élén állt, egyáltalán nem Sesbaccarral együtt ment Jeruzsálcmba, hanem csak bizonyos idővel később. Nagyobb néptömegek átköltözését a birodalom nyugati részeibe, ez esetben Babilóniából Júdába, csak a perzsák egyiptomi hadjáratai tették lehetővé (i. e. 526/5). Josephus, aki szerint Zerubbábelt Dareiosz királyhoz (i. e. 522–486) régi barátság (*palaiá philia*) fűzte (vö. ANT. XI, 3,1 = # 32), valamint a Templom újjáépítésén végzett munkálatok története, ahogyan ezt a BIBLIÁ-ból ismerjük, arra engednek következtetni, hogy Zerubbábel legkorábban az i. e. 520-as évek legvégén kezdhetette meg érdemi tevékenységét Jeruzsálemben, Jésua ben Jocadáq főpap társaságában. A kortársak, Haggaj és Zekarja próféták, minden kronológiai adatukkal a Dareiosz trónra lépte és a perzsa birodalom elleni nagy felkelések leverését követő első évek (i. e. 520 k.) mellett tanúskodnak. S végül, említettem, a zsidó irodalomban is van hagyománya annak a számításnak, hogy a babilóni fogság hatvanhat éven át tartott; ez éppen az i. e. 587/586 és i. e. 521/520 között eltelt évek száma volna.

A galutból hazatérők hosszú jegyzéke (EZRA 2,1–70 és NEH. 7,6–22) mintegy ötven ezer emberről emlékezik meg, beleértve a teljes létszám egyhetednyi részét kitevő szolgánépet is. A felsorolás főként nagycsaládokat vagy nemzetségeket (*bét-ab*) rögzít, közülük némelyik több ezer főt számlál. A számokat nem tudjuk ellenőrizni. Ennyi ember nem lehet egyetlen csoport, Sesbaccar vagy Zerubbábel csapata. A jegyzék összegezés: azok vannak benne, mégpedig egy teoretikusan kialakított rendszer szerint, akik az első – körülbelül – háromnegyed évszázad során, különböző időpontokban hazatelepültek.

Az ötvenezer ember, ha így nézzük, már nem is olyan sok. Megoszlik legalább három vagy négy alija között; ezek: Sesbaccar kis csoportja (i. e. 538 k.), a Zerubbábel vezetésével alijázó nagyobb tömeg (i. e. 520 k.), az Ezra társaságában hazatérők, köztük sok pap (i. e. 458 k.), végül azok, akiket Nehemja vitt magával (i. e. 445 k.). De

kétségen kívül voltak más csoportok is, még némely csoport vezetőinek a neve is fennmaradt (vö. EZRA 2,2; NEH. 7,7), jóllehet nem tudjuk bibliai elbeszéléshez kapcsolni őket, s ezért nem illeszthetők be a kronológiai rendbe sem.

Feltűnő, hogy az alijázók (-olim) közül egyik-másik nem tudja megmondani, melyik nemzetséghez tartozik, s akad, aki még azt sem tudja, zsidó-e egyáltalán (vö. EZRA 2,59).

Szitált finomliszt

Van egy – igaz, kései – apokrif irat, az ún. JEREMIÁS-APOKRYPHON (PARALEIPOMENA IEREMIOU), másképp: BARUCH IV. KÖNYVE, amely valóságos írói képzelőerővel, az elbeszélő szövegek életszerű szuggesztivitásával mutatja be a babilóni zsidó társadalom állapotait és érzelmeit közvetlenül az alija előtt. A fiktív történetben maga Jeremiás hívta Jeruzsálembe a fogságban élőket, mégis, a legtöbben közülük nem kelhetnek át a Jordánon: babilóni férjük vagy feleségük van. Nem az a baj, hogy nem volnának zsidók: ha nem tartanák jó zsidónak magukat, és persze a családjukat is, nem indultak volna el; a baj az, hogy „vegyes” házasságban élnek. A szöveg már Ezrának a „vegyes” házasságot (zsidó és nem zsidó házasságát) tiltó szigorú rendelkezései (vö. EZRA 10 stb.) után keletkezett, de minden anakronizmusa mellett is jelezni tudja, hogy a zsidóság az évek-évtizedek során erős gyökereket eresztett Babilóniában.

A „vegyes” házasság (*inter-marriage*) problémája a BIBLIA-ban csak a Júdában élő zsidók vonatkozásában merül fel. Ezra és Nehemja tiltó rendelkezései és könyörtelen-következetes intézkedései csak azokat érintik, akik az országban laknak. A BIBLIA elbeszélésében a fogság és az ország között éppen a „tisztaság” (*tohora*) teszi a különbséget. A galutban van „vegyes” házasság; a góla nem tiszta. Az ország tiszta, illetve tiszta kell hogy legyen, ezért nincs benne „vegyes” házasság: nem lehet. A BIBLIA leírása a „vegyes” házasságok megtiltásáról – és felbontásáról – a rossz *versus* jó duális oppozícióra épül. Más képet nyerünk a dologról a rabbinikus irodalomból.

A MISNA (QIDDUSIN IV, 1–8), és hozzá kapcsolódva mindkét TALMUD, a babilóni igen tüzetesen (BT QID. IV, 1–8=p. 69a–78b), de bizonyos részletességgel a jeruzsálemi is (PT QID. IV, 1–7) leírják, mik a szabályok, és mérlegelik – a talmudi kazuisztika vagy esetjog kumulatív, azaz egyedi esetek egymás mellé állítása révén általánosító tudományosságának módszerével –, hogy a szabályok miképpen érvényesíthetők minden lehetséges, de akár csak elképzelhető esetben. A TOSZEFTA kiegészítései (T QID. V, 1–5) babilóniai vonatkozásban nem tartalmaznak újabb elemeket.

A tiszta származásnak (*szólet neqia*, szó szerint: „szitált, tiszta finomliszt”) roppant nagy jelentősége van: a papi tisztésekre kvalifikál; a nem tiszta, „vegyes” vagy „kevert” származás (-*isza*, „kovász”) pedig kizáró ok. (A héber szakkifejezések utalásai a *maccot*tal kapcsolatos előírások nyomán érthetők meg.) A származást csak a házasságkötéskor kell vizsgálni, hogy eldönthető legyen a majdani gyermekek státusa. A MISNA (i. h.) tíz származási osztályt vagy „kaszt”-ot (*johaszim*) különböztet meg. Csak röviden ismertetem őket; ebben az összefüggésben nem az egyes osztályok pontos meghatározása a fontos, hanem a rendszer felépítése. (1) Papok (*kohanim*); (2) lévíták; (3) „izráeliek”: az eredetileg izráeli illetőségű családok leszármazottjai; (4) a diszkvalifikált papok (*halálim*): akik egy kohén státusú személynek nem a státusa szerinti házasságából származnak; (5) „jövvények” (*gérim*): akik betértek a zsidóságba, prozeliták; (6) felszabadított (zsidó) rabszolgák (*harurim*); (7) törvénytelen (zabi, bastard) származású személyek (*mamzérim*): akik tiltott kapcsolatból származnak; (8) a hajdani „gibeoniak”

(tágabb értelemben: az Első Templom korában az országban élő nem zsidó népek, szolganépek) leszármazottai (*netinim*), akiket egykor nem tekintettek teljes értékű zsidóknak, valójában alighanem a kézművesek, mesteremberek, a nagy („királyi”) műhelyek alkalmazottai; (9) a „hallgatók” (*setukim*): akik nem tudják, ki volt az apjuk (de az anyjuk, persze, zsidó volt), (10) a „talált (gyermek)ek” (*aszufim*), akiknek mind az apja, mind az anyja ismeretlen. A MISNA szövege, a pontosság kedvéért legyen mondván, mindenütt jelzős szerkezeteket használ: „papi osztály (*johész kohanim*)” stb.

A gyermek az apa státusát követi. De pap gyermeke csak akkor, ha anyja az (1)–(3) osztály valamelyikébe tartozik; a (2)–(6) osztályhoz tartozók gyermeke, ha anyja is ezen osztályok valamelyikéhez tartozik; s az (5)–(10) osztályhoz tartozók gyermeke, ugyancsak ha anyja is ezen osztályok valamelyikéhez tartozik.

Ebben az összefüggésben nem érdemes fölteni a kérdést, hogy mi realitása lehetett, mondjuk, a gibeoni származás nyilvántartásának Ezra korában s még inkább a MISNA idején. Nyilvánvaló, hogy az elnevezések, legalább a (3) és a (8) osztály esetében, csupán történeti értékkel bírtak, és nem tényleges származást jelölnek, hanem formalizált státust. Talán még azt sem érdemes megkérdeznünk, mi a konkrét célja a szabályozásnak. A MISNA korában nincsen Templom, nincs főpap sem. De lesz. A szabályozás irodalmi kerete a Második Templom közösségének felállítása, Ezra reformjai. A „lesz” a szöveg szerint erre vonatkozik. De a MISNA egyetemes érvényű – örök időkre szóló – szabályokat állít fel, mégpedig a hagyomány alapján, s ezért tudatosan követi a hagyományos terminológiát. Elvégre tudnunk kell, hogy ha *van* Templom, ki lehet főpap. S a kohanita származás jelentősége azóta is csorbíthatatlanul él a zsidóságban, minden érintett család számon tartja, sőt, aki zsidó módon él, figyelemmel van a kohén státusból adódó követelményekre: privilégiumokra (elsőség a TÓRA-olvasásban, az asztali áldás elmondása stb.) és tilalmakra (közvetlen érintkezés holttesttel stb.) vagy korlátozásokra (temetőlátogatás stb.) egyaránt.

A házassági szabályok jellege, látszólag, diszkriminatív. Közelebbről nézve azonban mondhatni, éppen ellenkezőleg, azt is, hogy a rendszer voltaképpen formális szabályokat állít fel arra nézve, hogyan válhat valaki teljes jogú tagjává a zsidó társadalomnak, mégpedig a zsidó identitás általánosan elfogadott elvei alapján, amely elvek szerint zsidó az, akinek az anyja zsidó, vagy aki az előírt módon csatlakozik a zsidósághoz, betér a zsidó közösségbe.

Elzárkózás és befogadás

A MISNA házassági osztályainak rendszere tulajdonképpen csak a papi státust védi, azzal, hogy a papok származását illetően bizonyos feltételekhez köti e státus megszerzését. Ezen túl valódi megkülönböztetést legfeljebb a mindenkori első és második generáció számára jelent, és csak a házasság elvi előnyei szempontjából. Ha a szülők mindig körültekintően jártak el a gyermekük házastársának megválasztásában, a (10) osztályba tartozó nő utódai már a harmadik nemzedékben bekerülhettek akár a legmagasabb osztályba is, a következők szerint.

Az első nemzedékben (10) nő ∞ (5) vagy (6) férfi: a gyermek (leány is) az apja státusát örökli; a második nemzedékben (5) vagy (6) nő ∞ (2) vagy (3) férfi: a gyermek (leány is) az apja státusát örökli; a harmadik nemzedékben (2) vagy (3) nő ∞ (1) férfi: s a gyermekük, aki apja státusát örökli, már az (1) osztályba tartozik, azaz *kohén*. Egy ponton maga a MISNA is regisztrálja az (alacsony) státus fölfelé való változtatásának lehetőségét (QID. III, 13). Ha fiú, a papi státust kapja; ha örökölte szülei és nagyszülei

becsvágyát, e fiúból pap lesz. A részletekről, a szavak értelmezéséről, a fogalmak meghatározásáról, persze, a TALMUD-ban, mint mindig, hosszadalmas és igen aprólékos viták folynak, de a végső konszenzus itt is – mint már a BIBLIÁ-ban (vö. DEUT. 23,9 stb.) – a harmadik nemzedék elfogadása körül alakul ki (vö. BT QID. 74b–75a; PT QID. IV, 4 stb.).

Kissé talán messzire vezet, amit mondok, de a szabályozás lényegét világossá teheti: az egész rendszer erősen hasonlít az Egyesült Államokban ahhoz az alkotmányos törvényhez, hogy elnöknek jelölni csak azt az amerikai állampolgárt lehet, aki már az országban született, de minden más közhivatalra olyan személyek is pályázhatnak, akik az állampolgárságot *naturalization* útján szerezték meg.

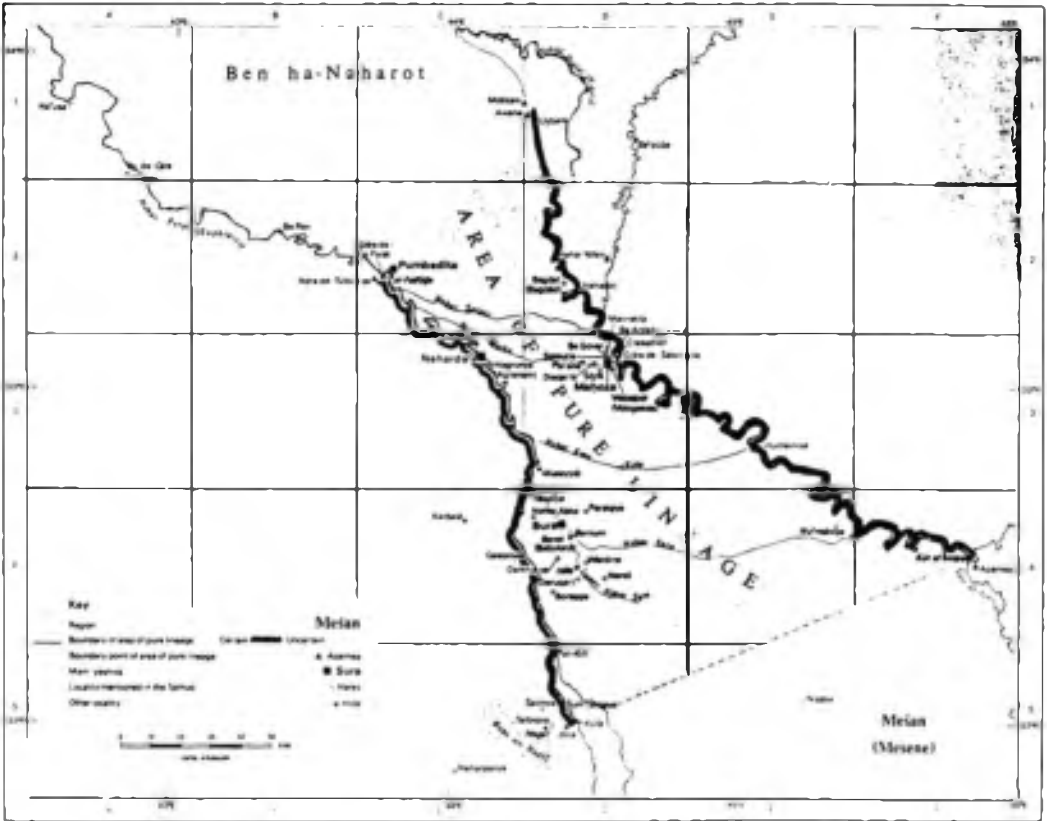
Lényeges mozzanata a MISNA szóban forgó szövegrészének, hogy mindjárt az első szavaiban Babilóniára hivatkozik: „*Akik Babelből »feljöttek«* (ti. az országba), *tíz osztályba* (tartoznak) (ti. a nők házasságának a gyermekek státusát illető kihatása szempontjából).” A továbbiak, s majd a kapcsolódó Gemárák, világossá teszik, hogy Ezráról és a babilóni „fogság”-ot követő aljáról van szó. A MISNA terminológiája is merít a hazatérők jegyzékének (EZRA 2; NEH. 7) szakkifejezéseiből; ilyen például a *netinim*, a szolgáncok osztálya.

A házassági osztályok misnai rendszeréből, ha mást nem, annyit mindenképpen komolyan kell vennünk történeti szempontból, hogy a származás nyilvántartása, a házastársak megválasztása a babilóni „fogság”-ban vált a zsidó identitás fenntartásának egyik hatékony gyakorlati eszközévé. Mindkét TALMUD, de kivált a babilóni, roppant becsüli a babilóni zsidókban, hogy rendkívül gondosan számon tartják kinek-kinek a származását. Ebben a tekintetben bízni lehet bennük. Azt mondják, hogy a zsidó lakosság minden országban „vegyes” vagy „kevert” származású (-*íszá*, „kovász”) Izráel országához (= Júda) képest, de még Izráel országa is „vegyes” vagy „kevert” Babilóniához képest (BT QID. 71a). Babilóniában a származást kifogástalannak kell tekinteni (*hezáqat bászár*) mindaddig, amíg nincs bizonyíték az ellenkezőjére (uo.). Ha valaki babilóni kiejtéssel beszél (ti. arámiul), az ember minden további nélkül feleségül adhatja hozzá a lányát (uo. 71b). Bár – mondja a GEMÁRA – újabban sok a csaló; nyilván arra gondol, hogy akadtak mindenféle szélhámosok, akik a babilóni arámi kiejtést utánózták, hogy így szerezzék meg maguknak a magasabb státusú feleséget.

A házasságra vonatkozó szabályoknak a galut-helyzet adja meg a nyomatékot. A tilalom, és megszegésének szankcionálása, illetve a befogadás – végső soron teljes befogadás – szabályozása a közösség önfenntartó stratégiája kisebbségi helyzetben: a populáció fennmaradásának és az identitás megtartásának eszköze.

Zsidó Babilónia

Viták folytak arról, mely vidékeket kell Babilóniában a származás szempontjából tisztának tekinteni. Nos, az apró részletekben igen eltérő vélemények között nincs különbség (vö. BT 71b stb.) abban a vonatkozásban, hogy a Nippur és Babilón közé eső térség szintiszta. A babilóniak „hallgatagsága” (értsd: szerénysége) jelzi, milyen előkelő a származásuk; az előkelő szerényen viselkedik (BT QID. 71b). Babilónia „koronája” a „partvidék”, ti. az Euphratész partja Barszip közelében (BT QID. 72a). A jeruzsálemi TALMUD „partvidék”-en a tenger (= Perzsa-öböl) partját érti (PT QID. IV, 1 stb.), talán tévedésből. Mezopotámia (a Folyóköznek Babilóniától észak-északnyugatra eső része, a név klasszikus jelentése szerint) ugyanolyan, mint Babilónia (PT QID. IV, 1).

A. Oppenheimer: BABYLONIA JUDAICA (Wiesbaden: Reichert, 1983), Map I

A távolibb területek, szomszédos országok már más megítélés alá esnek. Hogy csak a Babilóniával szomszédos tájegységeket említsen: Meszéné (Mesan, Nyugat-Írán) „halott”, Média „beteg”, Élam (Délnyugat-Írán) „sorvad” stb. (BT QID 71b; pT IV, 1). A TALMUD azt sugallja, hogy ha valaki biztosan tiszta zsidó feleséget akar magának, menjen Babilóniába. Mint az ősatyák, tehetem hozzá nyugodtan, Izsák és Jákob, akiknek a felesége ha nem is Babilóniából, de Mezopotámiából való.

Nem tudjuk megbecsülni, hány embert számlált a babilóni zsidó közösség az i. e. 6. század végén vagy – Ezra korában – az i. e. 5. század közepén. Nagyjából és elvben ismerjük a demográfiai tényezőket, amelyek a lélekszámot befolyásolhatták, ide értve még az asszimilációcsökkentő hatását is; de nagyon nehéz volna bármiféle megbízható kvantifikáció vagy számítás. Be kell érünk azzal, hogy tudjuk: a babilóni góla megőrizte jelentőségét mind lélekszámban, mind közösségi és szellemi erejében, a fogság vége, a folyamatos alija, a Második Templom felépülése után is. A zsidó Babilónia jelentősége, nem kétséges, az i. e. 6/5. században alapozódott meg, több mint egy ezredévre.

Nem volt tisztán zsidó a Babilón és Nippur közötti térség lakossága soha, még azokban az évszázadokban sem, amelyekben a TALMUD, mint a most idézett „korona” szó jelzi, ezt a területet tekinti a zsidóság központjának. A Murasú-okmányok nevei alap-

ján becsült néhány százalékos arány legfeljebb módosult valamelyest. Na, mondjuk, öt-hat százalékra. A babilóni zsidók mindig a többségben lévő nem zsidó lakosság között laktak. Olyasformán, mint majd az askenázi zsidók az Övezetben. Igaz, hogy a Szászánida kori nagy talmudista akadémiákon, Nehardea, Szúra, Pumbedita, és más városokban is, sok százan, a legnagyobbakon közülük pedig ezren-kétezren is tanultak egyidejűleg: de azért az utcákon még ezekben a stettekben sem csupa zsidóval találkozótál. A legtöbb településen biztosan nem ők voltak többségben. Aki akart, nem zsidó nőt is feleségül vehetett. De ha történetesen zsidót kerestél, itt biztos lehettél abban, hogy aki zsidó, annak tiszta a származása, az szintiszta liszt.

Ki megy, ki marad

Amikor a Babilóniában élő zsidók előtt megnyílt a lehetőség, hogy visszamenjenek a földre, amelyben „(6s)atyáik” sírja van (vö. NEH. 2,3), kiderül, hogy a nép, úgy általában, valószínűleg nem nagyon akart menni. Ez már a második-harmadik nemzedék; már otthon volt Babilóniában, és – látjuk – zsidó volt ott is, kényszer nélkül, a maga módján. Josephus azt mondja, hogy a gazdagok vonakodtak, mert féltették a vagyonukat (ANT. XI, 1,3 = # 8). Ennél azonban valamivel bonyolultabb a helyzet. Egyiküknek jószága van, jó pozíciója, üzlete, a másoknak helybéli felesége, a harmadiknak kiterjedt rokonsága, és ők se mennek, a negyediknek halottai, mások csak lusták vagy kényelmesek. Jóformán senki sem akarja otthagyni Babilóniát: a galutot, hogy – bár ősei földjére – egy ismeretlen országba költözzék. Éppen a „Babilóni Névtelen” fel lépte idején, DÁNIEL KÖNYVÉ-ből látjuk, a zsidók közül nem egy magas állást foglalt el a király, Nabú-naid, illetve fia, Belsőccar (Bél-sarra-uszur) udvarában (vö. DÁN. 5). Akik ilyen pozícióba kerültek, nem szívesen hagyták volna ott a bizonytalan kedvéért. A többiek meg, a népesség különböző csoportjai, amennyire megítélhetjük, politikai kérdésekben többé-kevésbé ugyanúgy gondolkodtak, mint a babilóniak. Nekik Júda mégiscsak „más” ország volt már.

Van a HOLT-TENGERI TEKERCSEK között egy arámi nyelvű szöveg, NABÚNAJ IMÁJA, amelynek narratív anyaga, hangneme, formulái egybevágnak Nebúkadneccar elmeháborodásának történetével DÁNIEL KÖNYVÉ-ben (DÁN. 4). A babilóni király mindkét szövegben bolond, visszavonul a pusztába, füvet eszik, állatok között él. Az ékírásos irodalomban hasonló támadásokat olvasunk Nabú-naid király ellen, szíriai és dél-arábiai hadjárata, a kortársak szemében indokolatlanul hosszúnak látszó ottani tartózkodása miatt. A szövegegyezések valószínűvé teszik, hogy DÁNIEL KÖNYVÉ-nek 4. fejezete, talán egy arámi nyelvű zsidó iraton át, végső soron a Nabú-naid-ellenes babilóni néphagyományból ered. A babilóni történeti monda zsidó változata, arámi nyelven, összhangban az ékírásos szövegekkel. Kell-e ennél nyomósabb bizonyíték arra, hogy a galut népe részese volt Babilón életének? Nemcsak a gazdaságnak, hanem a szellemi életnek is.

A babilóni zsidó közösség szellemi vezetői csak úgy tudták megszervezni az áttelepülést Jeruzsálembe, az aliját, hogy Jahve és a Cijjon-hegy nevével – mondhatni, morális nyomást alkalmazva – kiszakították megállapodott nyugalmából a galutban élők egy részét. A többiek maradtak. Az első alijával még nagyobb változás állt be a zsidó világban, mint korábban a „fogság”-gal: ettől kezdve már nem egy zsidó társadalom van, hanem – legalább – kettő, szoros kapcsolatban egymással, de azért függetlenül.

Galut és erec interakció

A hazatérés a babilóni fogság végét jelentette. Ez a hagyományos ítélet abból a szemléletből következik, amely, kezdve már EZRA/NEHEMJA KÖNYVÉ-vel, a zsidóság vallási, etnikai és állami kontinuitását a Jeruzsálem → Babilónia → Jeruzsálem szekvenciában látja, csak ezt az egy vonalat ismeri el legitímnek. A fogság idején a „jó fűgék”, mint Jeremiásnál olvassuk (JER. 24), azok voltak, akik Babilónba kerültek. A többi – még mindig a fűgmetaforánál vagyunk – rossz, nagyon rossz, ehetetlen. Ez a felfogás a babilóni fogság korában, az i. e. 6. században kizárólag a galutot fogadja el hiteles zsidó közösségnek, ők voltak Izráelnek a „maradék”-a, akik fenntartották Izráelt, a nép és a vallás kontinuitását. A hazatérés után – értelemszerűen – már csak az erec zsidósága hiteles. Ebből is leginkább azok, akik a galutból tértek haza: a mindvégig Júdában élő népességgel szemben a (volt) babilóni alijs. A fogság véget ért, góla nincs többé, Izráel csak Izráel földjén van, csak itt lehetséges. Az igazi zsidók azok, akik a babilóni „fogság”-ból települtek át Júdába; ők az ország vezető ereje.

A történeti elcmzés nem igazolhatja ezt az erősen ideologikus beállítást. Az i. e. 6. században már kialakult, eléggé határozott formában, a zsidó élet szerveződésének egy történelmileg új mintája, a galut és erec kettősség: a többfelé élő zsidóság interakciója.

A BABILÓNI TALMUD-ban az áll, hogy amikor Ezra megszitálta a népet, minden fajtájából – a házassági osztályokról van szó – került azok közé, akik követték Jeruzsálembe, de azok közé is, akik ott maradtak Babilóniában (BT QID. 71b). A mondást csak úgy tudom értelmezni, mint a föl- és elismerését annak, hogy a góla és az ország zsidó társadalma a lényeges vonásaik szerint egyformák.

Az aliják nem számolták fel a fogság közösségeit. Babilóniában a zsidóság az i. e. 6/5. század fordulója után is fennmaradt. Teljes – és teljes értékű – zsidó társadalom volt. S növekedett és erősödött. Folyamatosan tudott adni a Második Templom Jeruzsálemének is. Adni: embert, szervezőtehetséget, anyagi és szellemi javakat. Ami az embert illeti: az utolsó nagyobb alijs az ókorban Julianus rövid uralkodására esett, 362/363-ra, amikor a császár meghirdette a Templom újjáépítését. Nyomban ezrek költöztek Jeruzsálembe. S ami az anyagi javakat: talán már az i. e. 6. században, de legkésőbb az i. e. 5. századtól kezdve érvényesült az a rendszer, hogy a galutban élő zsidóság, kimondatlanul is mintegy az alijs megváltásaképpen, anyagi támogatást adott az eremben élőknek. A Második Templom lerombolása után a babilóni zsidóság jelentős anyagi támogatása nélkül nem maradhatott volna fenn eremben a zsidó társadalom, a talmudi tudomány stb. A góla felmutatta a példát, hogy a zsidó élet fenn tud maradni kisebbségi körülmények között is.

A galut és a jeruzsálemi zsidó közösség kapcsolatában Nehemja története csak az egyik eset; igaz, talán a legjelentősebb. A perzsa királyi udvar magas rangú méltóságát felelősségérzete indította arra, hogy Jeruzsálembe menjen, megszervezni a zsidó közösség életét (i. e. 445. k.); de évek múltán, dolgát elvégezve, visszament a „fogság”-ba, ahol magas udvari állást töltött volt be.

Es a galut egyszersmind kapott is a erectől. Kapra a biztonság tudatát, hogy van – ismét van – Izráel, van Jeruzsálem és a Templom. A perzsés sokféleséget: hogy ugyanaz a hagyomány többféleképpen, több változatban élhet, hogy egyszerre lehet ugyanaz is, más is. A mércét, amit mindig csak egy központ adhat: kánont a tan, a törvény és a szabályok, az irodalmi corpus számára.

A BIBLIA szövegének első nagy egysége, a héber kánon első része, a TÓRA, minden

jel szerint az i. e. 5. században nyerte el többé-kevésbé végleges alakját. Alighanem Jeruzsálemben, de – fontos hangsúlyozni – aligha függetlenül a babiloni fogság tapasztalataitól. Lehetséges például, hogy a József-történet (GEN. 36–50) végső változatának kidolgozásában már közrejátszott a diaszpóra-novellákban (DÁNIEL KÖNYVE, ESZTER KÖNYVE) érvényesülő szellem is: a jellegzetes galut-zsidó sikertörténeteké. Főbb vonásaiban kialakult a nagy történeti könyvek szövege, amelyeknek szemléletét meghatározó módon befolyásolta a fogság korának papi tudományossága. És megkezdődött a prófétai beszédek összegyűjtése és rendszerezése. A próféták szavainak igazi rangját most adta meg a történelem: a Templom pusztulása, a „fogság”, az új Jeruzsálem. A csak lassan kialakuló nagy prófétai gyűjtemények anyagában helyet kaptak a fogság prófétái is, igaz, néhányuk kivételével mind névtelenül, pontosabban, mások neve alatt. Amikor a kánon iránti igény a zsidó írástudókban fölmerült, Babilónból vették a mintát saját megoldásaik kidolgozásához. A BIBLIÁ-t, ahogyan a kánon később kialakult, nyugodtan állíthatjuk, alapjában véve a babiloni fogság hozta létre.

Jeruzsálem a zsidóság központja lett; de zsidóság nemcsak Jeruzsálemben volt. A zsidó világ dinamizmusa a galut és eréc tartós interakciójában gyökerezik: sokfélesége, gazdagsága, ereje. Ha mindenképpen a „központ” fogalmában akarunk gondolkodni: Jeruzsálem nem körnek, hanem egy ellipszisnek az egyik központja. A másik, a mi időnkben, Babilónia.

„No credit” a galutnak – sajnós

Bár a bibliai kánon – mint mondtam – át- és átitatódott a galut tapasztalataival, mégsem adja meg neki azt a verbális elismerést, *creditet*, amelyet megérdemelne. Az új-jászületett eréc, a Második Templom közössége nem méltányolta a galut sajtátszerűségét.

Arámi nyelven DÁNIEL KÖNYVE-től a TALMUD-ig

Mi az, amit az alija magával vitt Babilónból; ami egyszer s mindenkorra a zsidó kultúra része lett?

Akik hazamentek Jeruzsálembe vagy Júdába, babiloni kultúrárt vittek magukkal. A mindennapi életben általánossá vált az arámi nyelv használata, éppúgy, mint Babilóniában. DÁNIEL KÖNYVE az arámi részeiben az új köznyelvi állapotokat tükrözi. A héber nyelv nem szorult háttérbe, de használata némi veretes ünnepélyességet kapott. A zsidóság, története során most először, kétnyelvű néppé vált. Biztosan előnyére. Az arámit mintegy *hozzátanulta*, ti. a héberhez. Aki a „Babilóni Névtelen”-t az eredetiben olvassa, tudja, ép nyelv ez, nagyszerű, erőteljes héber. De az ünnepélyesség megvan, és megmarad.

Később, már az i. e. 2. században, talán a szabadságharc és az állami önállóság megteremtésével összefüggésben, a héber nyelv újraélesztésének jelei látszanak majd: talán ennek a nyelvújító törekvésnek egyik emléke DÁNIEL KÖNYVE-nek héber nyelvű bevezető fejezete és a könyv második, apokaliptikus fele, ugyancsak héberül. Mindamelllett, az i. e. 1. évezred második felében a zsidó világ nyelve alapjában véve az arámi volt, Elő-Ázsiában mindenhol, de a hellénizmus előtt, mint az elephantinói papyrusok mutatják, másutt is. A zsidó kultúra aramaizálódását határozottan babilóni hatásnak kell tekintenünk. Az arámi nyelv Babilóniában és (Észak-)Mezopotámiában maradt a legtovább általános használatban, gondoljunk a szír vagy mandeus nyelvre és a BABILÓNI TALMUD túlnyomórészt arámi szövegére. A babilóni arámi nyelv nélkül nem volna a talmudi irodalom, nem volna zsidó kultúra.

Jól képzett írnokok

A nyelvvel együtt az írástudók magukkal vitték a „fogság”-ból Jeruzsálembe az arámi írás Mezopotámiában elterjedt változatát is, amelyet ők maguk, a régiek, asszír írásnak neveztek, s amely döntő hatással volt a héber ábécé alakulására: a kvadratikus betűformákra. A kvadratikus betűk alakja mögött nem nehéz felismernünk az ékírásos jelek grafikus összképét. A TÓRÁ-t és más szent szövegeket hagyományosan nem szabad az „elavult” héber betűkkel írni, csak ezzel az „asszír” írással (MASSZKET SZŐFERIM I, 1).

Mezopotámia hatását a bibliai és későbbi zsidó irodalomra nem köthetjük a babilóni fogság korához, és nem is tekinthetjük hatásnak anélkül, hogy e szó jelentésében megszorításokat tennénk. Az i. e. 1. évezred közepéig mind a babilóni, mind a zsidó kultúra egy nagyobb térség közös kultúrájának egyéni változatai voltak: a kölcsönhatásnak, de az egyirányú hatásoknak is, mindkét irányban.

A fogság kora után valamelyest más helyzet alakult ki. Már többször utaltam rá: sejtethetően sok szellemi ember volt Babilóniában a galut zsidóságában: nemcsak Ezékiel és a „Babilóni Névtelen”, s mellettük Haggaj és Zekarja próféták, akik Zerubbábelrel együtt alijáztak, hanem a Babilón elleni számos kisprófécia szintén névtelen szerzői is, és még inkább azok az írástudók, „jól képzett írnok”-ok (*szófér mahír*, mint Ezráról mondják, vö. EZRA 7,6), akik a szent hagyományt – a szövegeket – fenntartották, gondozták, újabb anyaggal gazdagították. A TÓRA és a prófétai iratoknak legalább egy része biztosan eleven volt a „fogság”-ban a kezdetektől mindvégig.

Mégis, a legfontosabbnak az látszik, hogy a Babilóniában felnevelkedett új zsidó értelmiség megtanult a hagyomány szövegeivel babilóni módon bánni. Valóban teljes képzettséget szereztek, mint Dániel és társai, a káld tudományban, többek között régi szövegek gondozásában és értelmezésében.

Azt hiszem, Babilónia legértékesebb hozzájárulása a zsidó kultúra fejlődéséhez a későbbi évszázadok során is éppen ez volt: a szövegértelmezés tudománya. Ebben a vonatkozásban a BABILÓNI TALMUD, más írás, más nyelv, más alapszövegek mellett is, mintha az i. e. 2–1. évezred babilóni szövegtudomány továbbélése, egy újabb fejlődési szakasza volna. Sőt, van okunk azt hinni, hogy a babilóni szövegtudomány számos élőszóbeli módszerét egyenesen a talmudi irodalom őrizte meg számunkra. Az írnoki vagy írástudó tudományosság kifejlődése, persze, nem feltétlenül az i. e. 6. századhoz kapcsolódik, bár a kezdete biztosan ez a kor, mint a héber irodalmi kánon alakulása mutatja; a babilóni szövegtudomány több évszázad során csiszolta magához a zsidó literátusok tevékenységét, hogy maga aztán végül teljesen beleolvadjon a BABILÓNI TALMUD szövegmagyarázó eljárásaiba.

Tammúz a zsidó naptárban

A csoportos aliját mindig magasabb állású személyek készítették elő és vezették: nagyobb néptömegek mozgása akár a babilóni, akár pedig a perzsa birodalomban elképzelhetetlen a hatóságok jóváhagyása nélkül. Tudunk még az utazót a hatóságok figyelmébe ajánló iratokról, valóságos útlevélről is. A hazatérő zsidók, a vezetők, de az egyszerű nép is, magukkal vitték az államiság és a polgári élet megszervezésének számos tapasztalatát. Csak két dolgot említek ebből a körből.

Az egyik a hónapnevek: a hagyományos, még kanaáni eredetű zsidó hónapneveket a fogság után teljesen kiszorították a babilóniak; a zsidó naptár ezeket használja mindmáig, s a régiek közül nem is maradt fenn mind. Ezékiel felháborodott, amikor láto-

másban a jeruzsálemi Templom északi kapujában a Tammúzt sirató zsidó asszonyokat látta (Ez. 8, 14); tammúz hava, egyébként a mezopotámiai Dumuzi > Du'úzu > Tammúz isten sumer nevéből, mint név teljesen közömbös mindenki számára.

Ketuba és get

A másik a szerződések írásbelisége. Babilóniában az i. e. 2. évezred első harmada óta szilárd gyakorlat, hogy vagyoni vonatkozású szerződéseket írásban kell megkötni. Ennek köszönhetjük, hogy olyan gazdag a mindennapi életben előforduló ügyletek ékírásos forrásanyaga. Bizonyos típusú szerződésekre nézve Hammurapi az i. e. 18. században kinyilvánította, hogy ha nincs róluk „tábla”, semmiesek. A Murasú-levéltár okmányai bizonyítják, hogy a „fogság”-ban a zsidóság is hozzáidomult ehhez a gyakorlathoz.

A zsidó hagyomány a polgári jog számos területén megkívánja az írásbeliséget, olyan szerződéseknél is, amelyeknél ez a görög–római világban vagy akár a középkorban nem volt szokásos. Gondolok, például, a házassági szerződésre és a válólevélre. Aki valaha is *ketubát* vagy – Isten óvja meg tőle – *getet* írt, tudja meg: a babilóni hagyomány gyökerében.

Galut-tapasztalatok

S végül, itt van a galut-élmény és a galut tapasztalatai, amelyekre nem mondanám, hogy Babilón „adta” őket, de az igazság mégis az, hogy eredendően Babilónhoz kapcsolódnak. Én is a babilóni „fogság”-hoz fűzöm megjegyzéseimet.

A babilóni „fogság”-ot a zsidóság nem maga választotta, nem kereste. Nála nagyobb erők teremtették meg. De ha már „fogság”-ba került, az idegen ország, a kisebbségi helyzet: adottság lett a számára. Élethelyzet, amelyben élnie kell, amelynek változásaira figyelni és reagálnia kell. Érzékenyen, mert ettől függ a fennmaradása. Mások teremtette körülmények között, idegen közegben és eredendően kisebbségi helyzetben kell kialakítani, mindenkinek személyesen, a maga számára, de együttesen, a nagyobb közösség számára is, a stratégiát a fennmaradásra.

Babilónt nem kell szeretni. Nem akadt senki, aki szót emelt volna érte, jöllehet a végletes elítélés, mint a „Babilóni Névtelen”-é, csak az egyik szélsőség véleménye volt. Babilónban élni kell. Amit Jeremiás mond, valóban *charter*: házat építeni, kertet ültetni, gyermekeket nevelni. Megtalálni a módját, hogy a „fogság”-ban, mely kegyetlen is lehet, megmaradhass, aki vagy. Ahogyan az ország boldogul, úgy boldogulsz te is. Most már itt, a „fogság”-ban vagy otthon.

Részleges alkalmazkodás

Idegen vagy: minden szavad, minden teted megfontolt legyen. Átváltozhatsz babilónivá, talán neked magadnak is, de a fiadnak vagy fiad fiának bizonyosan sikerül. Ám ha meg akarsz maradni annak, aki vagy, alkalmazkodnod kell. A babilóni galutban tisztán látszik a részleges beilleszkedés és alkalmazkodás stratégiája. Egyfajta integráció ez is: asszimiláció, bizonyos dolgokban, bizonyos mértékig. Nyelvben, már ami az ország nyelvének megtanulását illeti. Aki több nyelvben, több kultúrában otthonos, gazdagabb: több élet sokféle lehetőségeit látja, s ezzel megnövekszik a döntési szabadsága. Egy-két egyéb dologban is, miért ne asszimilálódnál, hiszen egyszerűbb, kényelmesebb, talán tanulsz is vele. Kissé nyeglén tán, de azt mondhatom: nincsen zsidó ház

Nippurban, „zsidó” stílusú épület, pedig a város sok vályogházában, amit a régészek egy évszázad során kiástak, biztosan zsidók laktak.

Mindamellett, a beilleszkedés és alkalmazkodás csak részleges lehet, különben elveszíted magadat. Nem szabad érintenie, a kulturális antropológia nyelvén szólva, a szimbolikus szférát. Dániel példája mutatja: a zsidó vallás lényeges követelményeit, a mindennapi életnek is azokat a mozzanatait, amelyek szabályozására a vallás igényt tart; az adott esetben az étkezési tilalmakat és előírásokat, az imádság rendjét, a szombatot. A kasrut legmélyebb indítéka nem egészségügyi racionalitás, ezt csak az újkor próbálja, a rossz lelkiismerettől indítva, belemagyarázni, hanem megfontolt elhatározás, ezért a szabályokhoz ragaszkodó életrend kellően rugalmas lehet anélkül, hogy a lényegen változtatna. A körülmények kihívása, a kényszer és a kényszerűség mind az étkezés, mind a szombat tekintetében erős tudatosságra nevel: ha szüntelenül mérlegelned és választanod kell, inkább a magad ura tudsz lenni.

Részleges elzárkózás

A részleges alkalmazkodás, a másik oldalról nézve, részleges elzárkózás. Ez is része a „fogság”-beli életnek, a kisebbségi helyzetnek. Mint Dániel, a ház emeleti szobájában, vagy mint Ezékiel, a saját házában imádkozol, akár magad vagy, akár másokkal. Azt, hogy ki vagy, titkolnod nem kell, nem is érdemes, de jelezni is csak akkor, ha az, akivel közlöd, tulajdonképpen tudja maga is, hiszen ő is az. Az identitás közlésének vannak kódjai: név, viselkedés, életvitel. Meg kell fontolnod, milyen kódot választasz, mit mutatsz meg magadból, mit közölsz. Helyesebben, kinek mit mutatsz meg. Gyakran elég, ha a halat vagy a zöldséget választod; nem kell hosszasan magyaráznod is, miért. Fegyelmezetten kell élned, más vagy, mint a többiek; a fegyelmezettség azonban, mint a mérlegelés, a lehetőségeidet növeli. Az elzárkózás rituális formája a tisztaság: a rituális tisztaság megteremtésére vonatkozó előírások.

Az egyéni stratégiáknak közös eleme, hogy az élethelyzetek, melyekben érvényesülnek, mindig a másság helyzetei. Más vagy, mint a többiek. De végső soron minden ember más. A zsidó identitás egy másfajta másság, mint a többi: ez adja paradigma értékét.

Kizárni és beengedni

Része a közösségi stratégiának, s a „fogság”-ban különösen fontos, a családi kapcsolatok szabályozása. A hagyományhoz hasonló a vérségi-közösségi kötelékek rendszere is. Változnia kell, hogy egyáltalán funkcionális tudjon maradni. A talmudi házassági tilalmaknak a babilóni fogság korába visszanyúló rendszere, paradox módon, valójában egyfajta pozitív szabályozás: a befogadás útjait és állomásait jelöli ki. Az a rendeltetés, hogy fenntartsa a közösség etnikai és kulturális egységét, kijelölje ennek határait, de oly módon, hogy lehetséges maradjon az új elem befogadása. A zsidóság mint vallás, etnikum, kultúra a legnagyobb vonzerőt környezetére, a „pogány”-okra, azaz a nem zsidó társadalomra éppen abban a két korszakban gyakorolta, a babilóni „fogság” és majd a hellénizmus idején, amikor a két tárgyalat szabályozás kialakult és megszilárdult. Tanúsítják ezt mind az alijához csapódó babilóniak, mind a számos prozelita a hellénisztikus világban. Talán frivólnak hangzik, de azt állítom, hogy a pszeudepigráfikus Jesája- és Jeremiás-próféciaik vagy az akkád, egyiptomi, arábiai közegből átvett bibliai szövegrészletek kanonizálása, illetve a talált gyermekek, az *aszufim* utódainak befogadása: ugyanaz a jelenség. Az identitás megőrzésének közösségi stratégiái

arra irányulnak, hogy fenntartsák a csoport kohézióját, és szabályozzák, a csoport egésze érdekében, a másokkal való kapcsolatokat. A közösségi stratégia: sejtfal, amelynek elzárnia és átengednie kell, hogy a sejt élhessen.

A közösségi stratégiák szíve: a hagyomány

Az identitás megőrzését szolgáló közösségi stratégiák szíve a hagyomány. A hagyomány fenntartása és továbbadása. Megújítása azzal, hogy az új, egyéni tapasztalatoknak – mert minden igazán új tapasztalat egyéni eleinte – helyet ad benne, esetleg bizonyos próbák után: kanonizálja őket. A hagyomány az egyéni alkotótevékenységben nem úgy él, hogy ismét. Csak akkor tud fennmaradni, ha szüntelenül megújul. Ha mindig más, mint az előzményei voltak: mások a kérdései, az anyaga, a megoldások, a formák. A vallási hagyománynak, a közösségi hagyományoknak általában, nem ez a természete. A közösségi tudatot kell fenntartaniuk. Megteremteni és reprodukálni az összetartozás élményét. Akár úgy is, hogy metafizikai élményhez kötik a közösség életét; de még inkább, és mindenképpen, hogy az élet egyszerű dolgait tartják rendben, az új helyzetekre gyorsan reagáló szabályozással. A közösségi szolidaritás élményalapja, ami a zsidó hagyományt illeti, a közös múlt tudatának elevenen tartása. Erre szolgálnak, többek között, az ünnepek. A teremtés emlékezete (újév, *rös ha-sána*), a kivonulás története (a *peszah*), megemlékezés a Tcmplom pusztulásáról (*tis'a be-áb*) stb. Az említett ünnepeket Babilóniában rendre megtartották. Miként a *peszah* – az egyiptomi – emlékét őrizte már az erecben, úgy a „fogság”-ban nélkülözhetlenné vált az állandó emlékezés a hazára, az *erecre*. A közösségi hagyományoknak is mindig nyitottaknak kell lenniük az új helyzetekre. Ezekre keresnek választ, megoldást, de *homeosztatis* módon. Ezért látszanak, minden változásuk mellett, inkább konzervatívnak, mint az egyéni szellemi alkotás.

A deportáció: az áttelepítés és letelepítés után a babilóni társadalom, nagyjában és egészében, többé már nem volt diszkriminatív a zsidók iránt. Az idegen származás emléke nem mosódott el egészen, de ezekben az évszázadokban Babilónia lakosságának nagy hányada idegen eredetű volt, sokféle nép, mint Bérószosz írta az i. e. 3. században. Mint individuumokat nem tekintették idegennek a zsidókat. Az individuális integrációnak nem volt akadálya sem a nyelv, sem az eredet vagy etnikai identitás. Ami Babilóniában egyenest kedvezőnek mondható, az az, hogy az ország mindenki számára egyforma mértékben tette lehetővé az individuális integrációt, s ugyanakkor közömbös volt a csoportos – kollektív, korporatív stb. – szerveződések iránt. A korporatív jogok az i. e. 1. évezredi Babilóniában nem voltak egészen ismeretlenek: a városok privilégiumai és a kézművesek szerveződései lehetnek a példák. Etnikai jellegű szerveződésre a babilóni társadalomban általában nem volt igény. A zsidóság viszont éppen valami ilyesmit valósított meg, sajátos módon. A vallás, a közös eredet és az összetartozás hagyománya, a Jeruzsálemhez való kötődés, de még e kötődésnek a tevékeny diszintegratív változata, a babilóni cionizmus is: mindez együtt erős korporatív, közösségi, majdnem-„nemzeti” szolidaritást tartott fenn a babilóni zsidóságban. A fogság társadalmába való individuális integráció tartós lehetősége mindenkinek esélyt adott az egyéni boldogulásra; a korporatív szolidaritás pedig megtartott mindenkit, aki akarta, zsidónak, anélkül, hogy a zsidósága diszkriminációval járt volna együtt. Ez volt a babilóni fogság – a babilóni diaszpóra – nagy előnye.

A zsidó társadalom Babilóniában nem vált „nemzeti” – babilóniai zsidósággá. Az eréc és galut interakció – az eréc és a galut állandó kettőssége – a zsidóságot folyama-

tosan gazdagította azzal a tapasztalattal, hogy ugyanaz a kultúra, ugyanaz a hagyomány többféle változatban él; hogy az ugyanaz is lehet más, akár egyidejűleg, akár történetileg; hogy majdnem-azonos kulturális rendszerek inter-dependensek: létük kölcsönösen függ egymástól is. Ha ismét használhatom a részleges szót: a részleges azonosság, részleges másság élménye ez, nemcsak a zsidóság és környezete viszonylatában, ez a fogság mint élethelyzet, hanem a különböző helyeken élő zsidóság belső kapcsolataiban, az eréc és galut interakcióiban is. Huszonöt évszázados tapasztalat, amelyre az emberiségnek, a globális kommunikáció, globális érdekek és konfliktusok korában egyre inkább szüksége lehet.

S még egy, most már mintegy meta-tanulás a stratégiákat illetően. Mind az egyéni, mind a közösségi stratégiákban azt látjuk, hogy változnak, hol szerves fejlődéssel, hol diszkontinuus módon. Ami Júdában természetes volt – például, hogy csak a legfontosabbat mondjam, a Templom –, az nem volt folytatható Bábelben. Hasonló a helyzet a nyelvvel, a házasságok szabályozásával, a személynevekkel stb. Más dolgok viszont nagyobb jelentőséget kaptak, mint amivel korábban bírtak. A zsidóság a babilóni „fogság”-ban, kisebbségi helyzetben, tudott alkalmazkodni és/vagy visszahúzódni. Amikor pedig a körülmények lehetővé tették, a disszimiláció átváltott disz-integrációvá: megszervezték az aliját, és felépítették a Második Templomot. Az identitás fenntartásának stratégiáiban a legfontosabb mozzanat éppen ez: állandó készség a stratégiaváltásra.

*

Amiről beszéltem, nem a fogság dicsérete: az életé, mely – „fogság”-ban bár – az életünk; az egyetlen élet, amely van, s amelyben ezért, ha „idegen” is, otthonra kell találnia mindenkinek.

*

E tanulmány három – azonos tárgyú – előadásom alapján készült. Az előadásokat 1990 elején tartottam, az elsőt mint a Budapesti (akkor még Marx Károly) Közgazdasági Egyetem Széchenyi Szakkollégiuma és az MTA Judaisztikai Kutatócsoport által rendezett, ZSIDÓSÁG A MAGYAR TÖRTÉNELEMBEN című konferencia megnyitó előadását, 1990. február 10-én. A másodikat néhány nappal később Kolozsvárt, a Protestáns Teológiai Akadémia megítisztelő meghívására. A harmadikat Pécsen, az egyetem történelem szakos hallgatóinak felkérésére, az általuk szervezett egyetemi történelemnapok bevezetéséül (1990. április 12.). A három különböző helyszín és közeg, amelyekhez az előadások szóltak, jelzi: a tárgy feldolgozásán túl, szerettem volna kipróbálni, lehet-e, van-e az ilyenfajta elemzéseknek általánosabb érvénye: tanulsága, akár a történelmi kérdések szociológiai elemzése számára, akár pedig élethelyzetek megértésében.

A kézirat végleges formája, a jelzett előadások magnetofonfelvételeinek legépelte szövege alapján, a Wissenschaftskolleg Berlin munkára serkentő kényelmében (az akkor még Nyugat-)Berlinben (1990. május), illetve a Brown University (Providence, Rhode Island): Program in Judaic Studies meghívására, és részben a Soros-alapítvány (New York/Budapest) támogatásával, az Egyesült Államokban, a Brown igen jó könyvtárában és a szívélyes légkörű Intézetben (1991. február/március) készült el. Külön köszönetet szeretnék mondani a Wissenschaftskolleg Berlin könyvtárosainak, akik lehetetlennek látszó könyvkéréseket is varázslatosan tudtak teljesíteni. Az amerikai egyetemek könyvtári viszonyait nem kell külön dicsérni. Szolgáltatásaik nem is személyesek: intézményesek. A tanulmányhoz szervesen hozzátartozó szakirodalmi hi-

vatkozások minden mértéken felül megterhelnék a jelen folyóirat lapjait, s ezért majd csak könyvben fogom közölni őket. De már itt említenem kell Daniel L. Smith vitatott és vitatható, de mindenképpen fontos könyvét, mellyel csak a Brownon ismerkedtem meg (*THE RELIGION OF THE LANDLESS: THE SOCIAL CONTEXT OF THE BABYLONIAN EXILE*, 1989), s amely körülbelül az én előadásaimmal egyidejűleg jelenhetett meg (a Brown University könyvtárába is csak 1990 augusztusában érkezett be). A szerző a babilóni fogság történeti és vallástörténeti jelenségeit szociológiai elemzéseknek vetette alá, rokonszenvvel a földjükről elűdözött népcsoportok iránt, és mai társadalmi kérdések biblikus teológiai elemzésének igényével. A kettőnk felfogása között mind történeti, mind politikai kérdésekben mély különbségek vannak, s távol állnak tőlem Smith teológiája, illetve pasztorizációs politikai célkitűzései is. Minderről itt nem szükséges részletesebben beszélnem. Fontosabb az, amit a szemléletünkben rokonnak vélek. A régi szövegek elemzésének szociológiai, politológiai, etnológiai módszere, mely a történeti anyagot nem antikvárius módon kezeli, és nem egyszerűen az események, hanem inkább a struktúrák elemzésére koncentráل: egyszóval, a társadalomkritikai történetírás jó lehetőség történeti tanulmányaink és a bennünket körülvevő világ gondjainak termékeny összekapcsolására.

FIGYELŐ

K Ö N Y V M O L Y

A VOLGA MENTI LOVAS ÉS AZ ELEFÁNTCSONTTORONY

Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*
Magvető, 1991. 529 oldal, 398 Ft

Határ Győző: *Irodalomtörténet*
Tevan, 1991. 559 oldal, 445 Ft

Minden jel arra utal, hogy korszakunk nem túlságosan kedvező egy átfogó, nemzeti érdekű irodalomtörténet megírására. Míg az egyes művek, alkotók, stíluskérdések problémáinak megtárgyalása vagy akár csak szigorúan vett irodalomtechnikai részterületek (pl. Babits tárgyragjai) áttekintése továbbra sem megoldhatatlan feladat az irodalomtörténeti látásmód érvényesítésekor, addig a reprezentatív és retrospektív szemlélet csődöt mond, ha akár az irodalom, akár a történelem szempontjából teszünk fel kérdéseket a számára. Időközben kialakult már az irodalomtörténet elmélete is – nem is beszélve az irodalomtörténet irodalomtörténetéről (mely utóbbi története elvileg ismét megírható – regressus ad infinitum), mindezekről több száz oldalon olvashatunk a Szili József szerkesztette kétkötetes *AZ IRODALOMTÖRTÉNET ELMÉLETE* című kiadványban (1989), melynek átrágása után Bouvard és Pécuchet hangulatába kerülünk: „Az egyszerű testek többnyire összetettek”; valamint „a mondattan ábránd, és az egész nyelvtan csupán illúzió”. Úgy látszik, a történetfilozófiáival együtt az átfogó irodalomtörténet „nagy elbeszélésének” kora is lejárt. Marad az irodalomkritika és az interpretáció (mindkettő „gyanús”, mivel esetenként művön kívüli szempontokat is figyelembe vesz, bár ezek voltaképpeni mibenlétét meghatározni még senki nem tudta), vagy a hermeneutikus esszéizmus, mely sokszor a század elején divatos úgynevezett impresszio-

nista kritika tudományos lével feldúsított (?) változatának látszik, és amely voltaképpen művészetként próbálja szemlélni és elfogadtatni önmagát.

És mégis: Magyarországon mintha kissé más volna a helyzet. Filozófiai megfontolások itt jóval kisebb szerepet játszanak, mint a „művelt Nyugaton”; a magyar filozófia mind ez idáig egyetlen jelentős teljesítménye a hatvanas-hetvenes évek lukácsizmusa volt, maga is egyike a „nagy elbeszéléseknek”. Ennek alkonya után pedig nem virradt fel a „posztmodern” filozófia üdvöztőnek tejszó napja, jöllehet ezenközben jelentős „posztmodern” irodalom keletkezett és virul mind a mai napig. Ha a filozófia nem is, az irodalomkritika már régen tudatosította ezt a helyzetet, maga is részévé válva ezáltal az újabb magyar irodalom (elsősorban próza) „kis elbeszélésének”. E kritika legkiválóbb művelői (sokan közülük a felbomlott Lukács-iskola egykori tagjai), gondolom, tudatosan fordultak el az irodalomtörténettől (a legtörténészebb hajlamú Szegedy-Maszák Mihály **KEMÉNY ZSIGMOND**-könyve is csak látszólag irodalomtörténeti indíttatású), hogy mintegy „ellenzéki” kritikát műveljenek az újabb próza fel- és túlértékelésével – de ezért senkit nem érhet vád, abnormális, beszorított helyzetben az ilyesfajta tévedések már-már a civilkurázi és a moralitás kötelezettségeinek számítanak. Az irodalomtörténet így fokozatosan légüres térbe került, mivel az „ellenzék” az irodalomkritikába vonult, egyre inkább kétségbeesett ideologikus beszéddé vált, durvábban fogalmazva hatalmi kérdéssé alakult, erős bástya lett az irodalmi életben. Az új kritika és próza ezenközben folyamatosan átirta persze az irodalomtörténetet is. Az *Újhold* elfelejtett gárdájának előtérbe léptetése rést ütött az irodalomtörténet erős bástyáján – a Béládi-, Pomogáts-féle újabb kézikönyvek, kiegészítések stb. már ennek tudomásulvételét szentesítik. Mindezen toldozgatások azonban már nem menthették meg az átfogó irodalomtörténet lassan romhalmazzá váló épüle-

tét, hogy fölötte később az úgynevezett rendszerváltás szele susogja a végső halotti imát.

Most az átfogó irodalomtörténet kérdése újból előtérbe került (bár alig hiszem, hogy akadna valaki a közeljövőben, aki vállalkozna megírására). Szükségszerűnek tűnik ez egy olyan országban, ahol legalább ötvenévenként átkeresztelik az utcákat, vagyis nagyjából ötvenévenként végső igénnyel veszik újból birtokba saját múltjukat, történelmüket. Egy soha nyugvópontira nem jutott történelmi önszemlélet világában az irodalomtörténet kérdése nem elsősorban filozófiai vagy esztétikai, de politikai kérdésként funkcionál, mely a folytonos rendszerváltások során újból és újból megválaszolható, és – ez még fontosabb! – meg is kell felelni rá. Hogy az átfogó irodalomtörténet kérdése nagyjából háromgenerációnként feltehető – mutatója egy ország archaikus-anarchikus fejlődésének. Bármily avított kérdésnek látszik irodalomelméleti vagy filozófiai szempontból, ismét hangsúlyozni kell, hogy még az elefántcsontorony legheideggerrőlmentszettebb gadameriánus hermeneutikusa számára sem ignorálható. Mert nem lényegtelen például, hogy József Artila mint a párt idegbajos talpnyalója vagy mint a túlérzékeny modernség egyik nagy európai költőjeként ábrázolódik – hogy csak a közelmúlt egyik legkétségbeejtőbb példáját idézzem. Hogy József Atuláért egy magát demokratikusnak valló országban – bolsevik terminológiával szólva – „harcolni kell”: tragikomikus tény, ugyanakkor a magyar kultúra több évszázados történetének majdnem szükségszerű jelensége. (Józanabban gondolkodók máris felkészültek a következő hónapok legalább ennyire hajmeresztő „újraértékeléseire”.)

Átfogó irodalomtörténetet rendszerint akkor írnak, ha úgy érzik – és ezt nevezik kellő történelmi távlatnak! –, a múlt egykor alakatlan kódképei jól szemlélhető táblaképekké rendeződtek az idők során, vagyis már kéhezálló alakot öltöttek a rendszerező vizsgálódás számára. Am ez – ha termékeny is – illúzió csupán: a múlt mindig alakatlan és szétfolyó, csak a vizsgálódó ész artikulálja a történetírás aktusa által. (Ezért lehetséges többféle irodalomtörténet és tradícióvállalás egyidejűleg, így keletkezhetnek az „apokrif iratok”, mint például a Weöres-féle HÁROM VE-

RÉB HAT SZEMMEL a „bevett” HÉT ÉVSZÁZAD mellett.) Mégsem tisztán véletlen, hogy mikor érzik az irodalomtörténet-írás termékeny pillanatának eljöttét. Ha „hivatalos”, az éppen aktuális társadalmi-ideológiai-politikai elvárásoknak megfelelő irodalomtörténetről van szó (mondjuk Pintér Jenő, „spenót”), e pillanatban a társadalom (vagy annak uralkodó rétege) mintegy az örökkévalóságra berendezkedettnek érzelmi önmagát, és ezért elég erősnek arra, hogy véglegesen birtokba vegye és monumentálisra formálja múltját. Ekkor egy véglegesnek és változtathatatlanak tételezett (vagyis halott) világ nyújt csontkezet az emez aktus által véglegesen halottnak nyilvánított korábbiak: az efféle irodalomtörténet-írásban kísértetek randevúját szemlélhetjük. Az irodalomtörténet ekkor időrendbe szedett nekrológok kolosszális méretű gyűjteménye. Tette most pusztán annyi, hogy csinosan ápolt parcellákká szervezi a korábban elhanyagolt, kesze-kusza tömegsirokat. Így a korábban az erő jeleként regisztrált szellemi aktus gyengeségként, védekező gesztusként, az élők felől fenyegető veszélyérzet elhárításaként lepleződik le, hiszen a mumifikálás kiiktat minden veszélyesen elevent a múltból, amikor berendezi a szellem e pompásan feldíszített nekropoliszát. Az irodalom e melankolikus szoborkertje – bár szándéka szerint a múlt diadalain érzett átlelkesültségre, a mintapéldák követésének dicshimnuszát zengő entuziazmusára csábít – végül szellemi benuáltságba és teljes esztétikai depresszióba kergeti a benne sétálgató utódokat. Akár a nietzschei monumentális történelemszemléletben, a jelszó itt is ez: „Az eleveneket temessék el a halottak.”

Ezzel szemben lép fel a másik jelszó: „Az élők támasszák fel a halottakat!” Céhen belüli, írói irodalomtörténetek felkiáltása ez (például Benedek Marcell: DÉLSZIGET; Szerb Antal). A poliúka, az ideológia mellőzésével a dolog szakmai üggyé válik, és éppen ez az elkülönülés teremti meg az ilyesfajta irodalomtörténetek megírásának a lehetőségét. Az örökkévalóságra berendezkedés itt is alapérzet, csak hogy egészen szellemi jellegű: a halhatatlanság fogalmában találja meg spirituális terepnumát. A cél most a megelevenítés; az irodalomtörténet írója mintegy új Megváltóként kelti életre a szoborpark kővé der-

medt lakóit. Ekkor a hagyomány vállalása magabizó pátozzsá erősödik, a régi, az újra-élesztett halott (vagyis ezáltal halhatatlanná tett) és az éppen aktuális mai (vagyis a reménybeli halhatatlan) kézfogóját szentesítik egy leendő literatúra továbbépitésének reményében. Ez az aktus látszólag gyengesség, a veszélyeztetettség jele, hiszen a támasz- és társkeresés jegyében fogant, valamiféle öszszebúvás a szellem nélküli kor ellenében – és valóban ennek átélése hívja életre ezt a szellemi öszszeesküvést. E naiv konspiráció mégis erőt szül: a múlt nagyjai ekkor családtagokként, mintegy patriarchális-genealogikusan ábrázolódnak, így az újabb utód nem véletlen egyednek, de egy kórus részének, valami szelld familiaritás részének tudhatja magát, mely létének önigazolása, vagyis erős öntudatra nevel. Nem a „fajhoz” vagy a nemzethez való kötődés, de az irodalom világ fölötti, határok nélküli köztársaságához való csatlakozás válik ekkor főszólamhá. Még inkább igaz ez, ha az egész magyar irodalom gyökerét kulcsolják egy még nagyobb, még törzsközebb családhához, az európai irodalomhához. Így cselekszik Szerb Antal – és ezzel frásunk egyik főszereplőjének felléptetéséhez érkezünk.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET, melynek kilencedik, de a háború utáni első csonkítatlan kiadását most veheti kezébe az olvasó, az Európához való kapcsolódás gondolatát választja módszertani, tárgyalási alapkérdésnek, ebben látja az egységes szempontot, mely irodalmunk bemutatásának modern, nem egyoldalúan népnemzeti elemzését lehetővé teszi: „...a magyar irodalom az európai irodalom miniatúr mása. A magyar értékek európai értékek: az európeér-magyarának nemcsak hogy nem kell magyar voltától elfordulnia, hanem ellenkezőleg, az irodalomtörténet megtanítja arra a legnagyobb magyar hagyományra, hogy nálunk mindig a leginkább európaiak voltak a leginkább magyarok.” (20. o.) Ez a gondolat – az Európa-ház már-már tragikomikusan vágyott közhangulatának korszakában – különösen aktuálisnak látszik. Jóllehet nagyon is vitatható. Mert hogy értelmes-érvényes legyen, ahhoz legalább egy absztrakció szükségeltetik: el kell tekinteni a német, francia, olasz stb. külön „bánatoktól”, radikálisan meg kell szüntetni minden nemzeti specifikumot (és így végül a

magyart is), tételezni kell egy egységes – valójában soha nem létezett – európai homogen gondolati-művészi fővonulatot, mintegy fesztiválzenekart, melyben a magyar megszólalásnak is jelentős szerepe lehet. Európa így valamiféle vágyképzetként, az örök magyar testvértelenséget feloldó, kibékítő és magához emelő fantomként funkcionál – Szerb szándéka ellenére. És ekkor a korábban tisztán szakmai ügyként jellemzett Irodalomtörténet mégis ideologikussá válik, és lepleződik kiuttalan árvasága, először mint a Beóthy–Pintér-féle, monumentálisnak nevezett, Szerb Antal által oppozíciósának hívott irodalomfelfogás ellentételezése, másodsor – és az elsővel szoros összefüggésben – a már virágba borult, kikristályosodott Nyugat írói mozgalmának szellemi öskerése, tudományos önigazolása, győzedelmes múltteremtése, háttérépítése. Látták ezt már a kortársak is. „O a Nyugat Toldy Ferenc” – írta recenziójában Kerecsényi Dezső; és Schöpflin, a folyóirat vezető kritikusa: „Irodalmi múltunkkal szemben való alitüidünk, íme Szerb Antalnál rendszerezve, kiegészítve, itt-ott ki is mélyítve belezott a tudományos irodalomtörténetbe.” (Az idézetek lelőhelye Poszler György alapvető, de sajnos mára szinte megszerzethetetlen Szerbmonográfiája, Akadémiai Kiadó, 1973.) És e két szempont, a szépséges európai fantomképhez való igazodás és a Nyugat irodalomképhez alkalmazkodó megfelelés okozza az oly sokszor felemlegetett torzításokat: Petőfi mint a biedermeier szerelmi költészet szerepjátszón félszeg lírikusa; az ironikus szeretettel bemutatott Kazinczy mint Babits európai programjának (és puha irodalmi diktatúrájának) előfutára – és még sorolhatnánk; az érdeklődő olvasó mindezt részletesebben dokumentálva találhatja meg Poszler említett könyvében. Mindez persze mélyebb, eredetibb, tüneményesen előadott és összehasonlíthatatlanul elevenebb a népnemzeti iskola „opozíciós” irodalomtörténeténél. De voltaképpen nem is ők, Beóthy Zsolt, Pintér Jenő és társaik Szerb és a Nyugat valódi ellenfelei. A nagy vetélytárs – jóllehet jelöletlenül – természetesen Németh László. Az általa írt nagyon elismerő recenzióban még csak vékony hangszerelésben indul meg a küzdelem. Szerb és a Nyugat kiutasítása vagy legalább perifériára szorítása (lehígmagyarozása

később) itt még csak jelzésszerűen ábrázolódik, és egybekapcsolódik egy másik, volta-képpen irracionális, de nagyon is érthetőnek nevezhető mozzanattal: „*A magyar irodalomért szorongani kell, együtt szorongani azokkal, akik egykor szorongtak érte. Hinni lehet benne vagy mosolyogni rajt, s a hit, amelyen mosolyogni is lehet: szenvedély. A magyar irodalom szenvedélye neveli az embert, s akit ez a szenvedély el nem kapott, az aligha állt a közepében. Szerb Antal sem állt ott.*” (KÉT NEMZEDÉK. Bp., 1970. 495. o.) Hogy a magyar irodalom pusztá léteben is van már valami abszurd elem, hogy hit-kérdés, szorongás-tárgy és nem a tiszta ráció napsütötte vidéke, ez az érzet még az olyan felvilágosodott ironikusoknál is kimutatható, mint Örkeny, aki szürrealista egyperces lexikonában a magyar irodalmat „*fixa ideaként*” határozta meg. Egy irodalmi mozgalom csúcspontján azonban szükségképpen enyhül a szorongás érzése, Szerb irodalomtörténete éppen ezt a derűs irodalmi pillanatot volt képes megörökíteni, a természetakarítás pillanatát. Németh számonkérése tehát jogosulatlan e tekintetben. További elemzésében azonban már felvillantja egy másik, később megírandó nagykoncepció lehetőségét: „*Szerb könyve »kocsány-irodalomtörténet«, arra vigyáz, hogy az európai irodalom fájáról le ne szakadjunk.*” (I. m. 496. o.) Ugyanakkor Némethet az érdekelné, hogyan lett Byronból a BOLOND ISTÓK, a Pope-versből a Csokonai-vers, tehát a sajátosan magyar, a mással össze nem téveszthető; együtt vizsgálva az európai hatásokat és azok – ahogy ő mondja – „*félreértését*”. Értékelését Szerb Antaltól ma is elfogadhatjuk: „*A legjobb magyar irodalomtörténetet ő írta, de ez a legjobb nem tette fölöslegessé a következőt.*” Ez a következő kétségkívül a Németh Lászlóé lesz, a KISEBBSÉGBEN nagyszabású „*híg-magyar, jött-magyar, mély-magyar*” elmélete, valamiféle harmadik út, mely egyként áll szemben a népnemzeti, „*oppozíciós*” és a Szerb-féle nyugatos irodalomszemlélettel, anélkül hogy képes lenne új, valóban releváns irodalomtörténet megalkotására, és így vég-eredményében látomásos politikai pamfletté alakul.

Németh és Szerb Antal vitáját azért kellett részletesebben nyomon követnünk, mert lezáratlan diskurzusukban mintha a ma irodalomszemléletének ellentétes nézetei is ott rej-

lenének. Vitájuk aktuális; megtárgyalása előtt most tegyünk egy rövid, de tárgyunkhoz tartozó kitérőt.

A Szerb Antaléval majdnem egy időben megjelent, rajztábla nagyságú Határ Győző-kötet is IRODALOMTÖRTÉNET-nek nevezi önmagát, de ez a meghatározás még akkor is túlzás volna, ha egy korlátozó és a tárgyat pontosabban körülhatároló alcím szerepelne alatta, például ilyenformán: Az 1945 utáni magyar irodalom története. Határ vagy a kötetet összeállító Lakatos István illúziója az lehetett, hogy kritikák betürendbe szedett halmozából, ha számosságuk megfelelő nagyságrendű, kitevődik egy tagolt, valamiféle egységes látásmódot sugalló, irányzatok, írói életművek közt megfelelő arányokat megállapító irodalomtörténet. Ez azonban jó szándékú tévedés volt, még akkor is, ha az egységes szempontot egy rendkívüli műveltségű, minden megnyilatkozásában abszolút eredeti, jelentős írószemélyiség képviseli. Ennek a kimunkált személyiségnek az összetéveszthetetlenül egyedi hangja, modalitása önmagában mégsem elegendő egy ilyen nagyralátó cím ígéretének beteljesítéséhez. A kritikák Határnak a Szabad Európa hullámhosszain előadott recenziói (a teljes anyagnak mintegy egyharmada) – és akik egyszer is meghallgatták e káprázatos szónoki képességekkel rendelkező, szellemes és körmönfont logikájú mondatéptésű író szózuhatagait, nos, azoknak bizonyára csalódás lesz mindezen szóáradat holt betűvé dermedt formában. Éppen Határ nagy erényei sikkadnak el így, előbukkan logikájának sebezhetősége, az egész magyar irodalmat érintő koncepciójának vékonysága és szűkösége, a provincializmust üldöző és folyton kárhözható tirádáinak fordított provincializmusa, nyűgösködése és végül igazságtalansága. Határ Nyugat felé kacsingató „*összehasonlító sérelemtanát*” Balassa Péter már méltányosan és kőkeményen bírálta (vö. HIÁBA: VALÓSÁG. Pécs, 1989. 52–63. o.) – így most ennek elemzésétől eltekinthetünk. Irodalomtörténeti módszerről, bármiféle szelekciós szemponttól könyve kapcsán beszélni lehetetlen, az így összehordott anyagban van valami véletlenszerű; saját bevallása szerint a bírálatra kiválasztott művek tekintetében egyetlen zsinórmértéke volt: „*Csak arról a szerzőről írtam, aki könyvét megküldte. Aki nem küldte*

meg, arról a könyvről jó ideig azt se sejtettem, hogy létezik..." (537. o.) Lehet e merőben formális szempont alapja egy irodalomtörténetnek szánt szelekciónak? A kérdés még akkor is kötelező, ha belegondolunk, hogy az efféle könyvküldés bizonyos korszakban az önfeljelentés mazochista formájaként is értékelhető. Komolyan vállalható egy 1945 utáni irodalomtörténet, amelyben Balassa, Esterházy, Nádas, Petri, Spiró, Tandori neve csak elvétve fordul elő, amelyben Bodor Ádám, Kornis vagy Kertész Imre meg sem említődik, amelyben Bélédi Miklós, Berkes Erzsébet és Pomogáts Béla is a korszak mértékadó kritikusai? (A névmutató maga a katasztrófa ebben az egyébként is rosszul szerkesztett-szedett kötetben: csodaszámba megy, ha valóban megtaláljuk a keresett nevet a megadott oldalszámon.) Így aztán Határ műve csak amolyan roppant méretű causerie-gyűjtemény, élvezhetjük remek humorát, mindig ugrásra kész műveltségét, nyelverteremtő erejét (megrázónak és érthetőnek, ugyanakkor mégis indokolatlannak érzem panasztát, miszerint őt – éppen őt! – már-már a nyelvhalál fenyegetné a messzi idegenben). Ekkor beenyugodhatunk: ha a Schöpfung által vágyott jó frivol író nem is, de a frivol kritikus már megszületett minálunk Határ személyében.

Van azonban Határ könyvében egy többször is hangoztatott gondolat, mely szorosan kapcsolódik tárgyunkhoz, magyar irodalom és európai irodalom összefüggéseire, és amely megadja a lehetőséget, hogy most visszatérjünk Németh László és Szerb Antal korábban aktuálisnak nevezett vitájához. „Hol sikkad el a magyar ihlet európaisága, egyetemessége? Alkalmassint a Mozart-rajongó Csokonai után, valahol a XIX. század első harmadában.” Így szól Határ tétele (433. o.), és talán ő maga sem tudja, hogy ezzel bizony Németh László teorémájához kapcsolódik: „Az készült itt, e fénykornak kiküldött évtizedekben [ti. a reformkorban – B. Z. A.], amit másutt híg-magyarságnak nevezünk el.” (KISEBBSÉGBEN, in: SORSKÉRDÉSEK Bp., 1989. 417. o.) Ami tehát Szerb Antalnál európaiságunk dicsorszaka, az a hanyatlás kezdete a másik két szerzőnél. Ezután kétféle megszólalás jellemzi irodalmunkat – így Határ –, „az egyik az eszképzizmus, a másik az ezópuszi nyelv”. Vagyis menekülés „valami elől, ami fáj”, és az allegorikus oda-

mondogatás, a Tompa Mihály-i beszéd, ad *spectatores*. Az utóbbi vélekedés cáfolatára Petőfi, Ady és Petri hazájában nem érdemes túl sok szót pazarolni. Ami lényeges: Határ így végzetesen leszűkíti irodalmunk lehetőségeit, mindössze egy lehetséges válasznak tekinti a primátust élvező politika kérdéseire, vagyis voltaképpen ő az, aki végletesen átpolitizálja a literatúrát, ő, aki a „közélet” tekinti irodalmunk legfőbb betegségének. Szerb és Németh László vitája tehát még egy végletesen apolitikusnak tartott író eszmerendszerében is kimutatható.

És ezzel elérkeztünk a mába. Feltételezzük, hogy átfogó nemzeti irodalomtörténet megírása nem lesz a közeljövő eredménye, ugyanakkor az úgynevezett rendszerváltás után jól tudjuk, hogy a múlt birtokbavétele, átértékelése már évek óta megkezdődött. Az irodalomtörténet újragondolása mindenki kötelező feladata. Hiszen még a legközelebbi közelmúlt komoly elemzése is várat magára: nem dolgoztuk fel valóban átfogóan az ötvenes évek irodalomtörténetét, és a később megvalósult, értékes és mélyen problematikus írói pályák analízise sem elodázható. Hiszen van Sarkadi-probléma, van Sánta Ferenc-kérdés – hogy csak a legszembeötlőbb és legmegválaszolatlanabb kérdésekre utaljak.

„Az ósidők homályából egy lovas ember alakja bontakozik ki szemünk előtt, amint a Volga-melléki pusztán nyugodtan áll és figyel... Nyugodt, nem fél és nem képzelődik... lesi az ellenséget. Ha csak egy páran lesznek, szembeszáll velük; ha csapatostul jönnek, hirt vész a többieknek. Várja a jövődőt, és érzi, tudja, hogy a közös ügynek az ő erejére is szükség van. Mindnyájunkban van egy csepp a Volga menti lovas véréből.” Ime, Beöthy Zsolt nagyszabású víziója irodalomtörténetünk főalakjáról. (A MAGYAR IRODALOM KIS-TÜKRE. 7. kiad. Bp., 1930. 15., ill. 222. o.) A nyugodt erő e később oly végzetesen eltévedt lovasa, úgy tűnik, mára ismét megtalálta helyét a magyar kultúra hivatalos panoptikumában. Vele szemben az Újhold és a Nyugat immár ki tudja hányadik nemzedékének újraépített elefántcsonttornya állítható fel szimbólumként. Talán akkor lesz béke a magyar irodalomban, ha – Thomas Mann Marx–Hölderlin találkozásának mintájára – Szerb Antal kezét fog Németh Lászlóval. Illúzió? Talán igen, de talán éppen ez lenne az a „férfimunka”, mely-

ről Vörösmartyról szólva Szerb Antal oly beleérző pátozzsal beszél. De ehhez legalább az utódok saruját megoldani méltó szellemek szükségeltetnek – mindkét oldalon.

Bán Zoltán András

„AZ OKOS FŐ ZABOLÁZZA A TŰZES IFJÚI SZÍVET!”

Kármán József: *Fanni hagyományai*
Unikornis Kiadó, 1991, 88 oldal, 145 Ft

„...kevés telkekben lakik annyi tiszta érzékenység, hogy csupa test és vér felett felemelkedhetne.”

(Kármán József)

„Forróan köszönöm, hogy ti is Fannimat kedveltétek... hogy az Urániátokba befogadtátok, s így fenntartottátok emlékeztél...” E sorok kíséretében adta közre T-ai Józsi elhunyt kedvesének hagyományait 1794-ben. S ha látná, nyilván hasonlóképpen köszönné meg az Unikornis-könyvek szerkesztőinek e takaros, 1991-es kiadást.

Miután nyilvánvalóvá vált, hogy a FANNI HAGYOMÁNYAI nem valamelyik korabeli német mű silány másolata, az irodalomtörténészeket már „csak” Kosztolányi kérdésének megválaszolása nyugtalaníthatta: „Honnan [Kármánnál] ...ez a tündökletes világosság, ez az európai szigor, mely érellebb főtől is meglepőbb volna?” (Pesti Hírlap, 1935.) A gordiuszi csomót Bíró Ferenc vágta át 1975-ben megjelent tanulmányában. (Irodalomtörténet-írásunk azóta is ezt az interpretációt tekinti hivatalosnak.) Bíró elismerte Kármán alkotói egyéniségét, de Fannit az érzékenység filozófiailag értelmezett archetípusának tekintve a XVIII. század végén általános növényember-felfogás jellemző példájává fokozta le. Szerinte a regény egy végtelenen szenzibilis lány elhervadásáról szóló *passziv* leírás. E vélekedés mintha ellentmondana Kármán írói célkitűzésének: „Nem viszketetség vételi fel velem a tollat: azzal a szándékkal [...] ülök le, hogy – »job-

bitsak!»” (A NEMZET CSINOSODÁSA.) Az Urániát is e szavakkal engedte útjára: „Légy »hasznos« társalkodónéja hazánk szerelmes leányainak...”

Az idézett elvek alapján, úgy vélem, lehetőség nyílik arra, hogy ne kizárólag szentimentális szórakoztató regényként olvassuk a FANNI HAGYOMÁNYAI-t, hanem olyan alkotás-ként, mely a jobbítás szándékával készült. Az ilyen nézőpontú olvasat szükségképpen eltér a hivatalos interpretációtól, így alternatív jellegű, s nyilván vitára inspiráló. Ám mindez talán nem válik kárára.

Kármán ismerni vélte a boldogság elérésének módját, s arra törekedett, hogy a boldoguláshoz vezető utat megmutassa olvasóinak. Szerinte a kiegyensúlyozott életvitel megvalósításához (a nála egymással szoros összefüggésben álló) vallás és erkölcs normatívának elfogadása szükséges. Erre pedig csak az képes, aki megfelelő racionalitással, vágyai és tettei felett józan eszének folyamatos ellenőrzésével él.

Kármán munkásságának java részét az erkölcsstelenség ellen vívott küzdelem töltötte ki. Urániáját a Magyar Hírmondóban ajánlva az alábbi témákat említette első helyen: „I. Erköltsi tudomány. Rövid és könnyű Elmélkedések erköltsi Tárgyakról. Erköltsi levelek.”

A vallásos életvitel kérdéseivel is több írásában foglalkozott. Az EGY ÚJ HÁZAS LEVELEI című művében például kiemelte: „Tanulhatnának [Júliától a gyerekei] tiszta és munkás vallást, emberszeretetet, nyájasságot...” A SZÜZESSÉG című allegóriájának kündulópontján a „Mértékletesség és a Vallás” biztosítja a harmóniát.

Kármán műveinek emberi kapcsolatait e szabályok betartása, illetve be nem tartása szerint minősítette célravezetőnek vagy céltelvestettnek. FEJVESZTETTSÉG című töredékében tökéletes a kapcsolat Szentandrásy Menyhért és Fruzina között, mert szerelmük mentes az „alacsony bujálkodás”-tól, s a fiú képes megfelelő ponton határt szabni Fruzina iránti rajongásának: „...a leányka nem volt imádozott bálvány vagy istenasszony...” Pozitív értelemben példaértékű A KINCÁSÓ Rozáliájának és Hildenburgjának szerelme is, akik noha esténként találkoznak („...jelen volt a csalogató alkalmatosság, melyet a hely és az idő adtak...”), mégsem tettek próbát egymás erkölcsén, s „a szent határlíneán által nem hágtak”. Nem mondhatók el a fentiek A SZÜZESSÉG cí-

mű allegória „csudálkozó leányká”-járól, aki enged a „*relentő Siren*” (a testi gyönyörűség) csábításának, ezért el is hagyja őt a Becsület és az ég. Felmerül a kérdés: vajon melyik csoportba sorolható a FANNI HAGYOMÁNYAI? Tekintve, hogy ez Kármán legpontosabban megszerkesztett műve, találhatunk benne egy értékes és egy elítélendő kapcsolatot is. E szembeállított kapcsolatok szolgálnak a Fanni naplójából és leveleiből megismerhető történet két alappilléreül. Nézzük meg, hogyan!

Fanni, a tizenhat éves leány magányosnak érzi magát, és szeretetre vágyik. A harmonikus emberi kapcsolat akkor valósul meg számára, mikor megismerkedik Báró L-nével. Az idősebb barátné elbeszélései átalakítják vágyait. Báró L-né sokat mesél annak a szerelemnek a szépségéről, mely nemrég elhunyt férjével kötötte őket egymáshoz. Fanni most már a szerelemre vágyik, mely érzést T-ai Józsival találkozáskor egy bálon éli meg. Ám más szempontból is kiemelt figura Báró L-né. Az előbb említett kármáni alapeszmék egyikét képviseli, mikor így intü Fannit: „*Szeressen! de a természet és a józan ész törvényei szerént; a szerelem jó! de a vak szerelem veszedelmes.*” Fanni képtelen ennek a tanácsnak megfelelően közeledni T-ai Józsihoz: „*Ó, lelkeim barátném, hol vegyem én azt az erőt ezen indulatok szelvéseben, amelyben vergődöm.*” A szerelem Fanni kizárólagos élettető elemévé válik. Így mikor apja elszakítja T-ai Józsitól, összetörve ezzel a szerelmet, Fanni életképtelenül esik ágyának. Halála a regény végén nem meglepő, mindazonáltal aligha lehet kizárólag az apa tettével megindokolni különös körülményét és módját.

Mint láttuk, Kármán gondolkodásmódja szerint súlyos hiba, hogy Fanni nem tudja „*a józan okosság és virtus ítélőszéke elejébe*” (SZERETET ÉS HÁZASSÁG) vinni szerelmi felindulását. Ebből logikusan adódik a kérdés: hogyan képes akkor az erkölcsösség és a vallásosság kívánalmainak megfelelni? A válaszadás összekapcsolódik a Fanni halálát megelőző és kísérő események, jelenségek bemutatásával.

Fannit már szerelmi boldogságának tetőfokán kiközösíti környezete. „*Erkölcstelenség*”-gel vádolják. Láthattuk, milyen súllyal esik latba Kármánnál ez a szó, így aligha lehet komolyan venni, hogy az erkölcstelenség bélye-

gét néhány tánc és flört miatt sűtik Fannira. Később még jobban kirekeszti a társaság, úgy kerülük, mintha „*dögletes nyuvajában kínlódná*”. Magára hagyja legközevlebbi barátnéja, Báró L-né is, aki pedig nemrég visszanyert egzisztenciáját köszönheti a lány segítségének. Miért hát ez a szokatlan diszkrimináció?

Fanni és T-ai Józsi esténcént találkoznak a lány szobájában. Fanni csábítóbb a kelletténél: „*Hálóruhámban a kanapéra heveredtem.*” Következő vallomása már így hangzik: „*Összeroskad ez a test a lélek édes erőszakja alatt...*” (tudjuk, hogy lélekben milyen leküzdhetetlen vágyat érez Fanni T-ai Józsi iránt), s a találkáról szóló beszámolóját így zárja: „*magunkról elfelejtkezünk...*” (most Fanni teszi ki a mondat végére a sokat sejtető három pontot!). Nem nehéz levonni a következtetést: a két szerelmes elmerült a testi gyönyörök élvezetében.

A házasságon kívüli testi kapcsolat, a „*két lélek sympathizáló egységét baromi testiségre lealázó*” viszony (SZERETET ÉS HÁZASSÁG) Kármán szemében világraszóló erkölcstelenséget jelentett. Ilyen értelemben Fanni tettét bűnnek kell tekintenünk. Ez az oka annak a hátrányos megkülönböztetésnek is, mellyel környezete a lányt sújtja.

Fanni halálának módját azok a naplórészletek magyarázzák, melyek a testi kapcsolatot beismerő levél után következnek. Fanni annak tudatában kezd egyre hevesebb öngazolásba, hogy bűnt követett el. E folyamat pszichológiáját nagyon jól ismerte Kármán: „*Amit sokszor hallunk, a szokás végre elhületi velünk, és a habituált hazug végre önnön fillentésél is elhiszi.*” (A NEMZET CSINOSODÁSA.) Eszerint a XLIV. szakaszt, melyben Fanni az Úr színe előtt állítja szerelméről, hogy az „*üres minden salakjaitól a testiségnek*”, úgy kell értenünk, mint Isten félrevezetésére tett kísérletet. A lányt elkövetett bűne egyre mélyebbre húzza, végül az LIII. részben elvitatja Isten megkérdőjelezhetetlen helyét: „*Bocsáss meg, számakozó Isten! midőn téged imádluk [...] akkor is közelélp az ő [T-ai Józsi] ábrázataja...*” Ez pedig már bálványimádó istentagadás (ellenpéldaként emlékezzünk Szentandrásy Menyhért szerelmére!), az elkövetett bűnök legsúlyosabbika.

A bemutatott erkölcsi és vallási vétkeknek megfelelően Kármán e két területről válogatta Fanni haldoklásának elemeit. A lány elmű-

lásának módja egyrészt párhuzamot tart egy korabeli toposszal. A XVIII. század vallás-erkölcsei irataiban úgy olvashatunk a testi gyönyörűségről, mint amely „...el-rontya a testet és egészséget; mert az olly bűn, a mely a testet meg-erőtleníti, és különbféle nyavajáknak hajlékvá teszi [...] az halált is sieteti” (ERKÖLTSI PRÉDIKÁTOROK. Kassa, 1792.) Másrészt emblemikus kapcsolatok érhetők tetten Fanni elsovadásának módja és Mózes második könyvében a „Ne legyenek neked idegen isteneid én előttem” parancsolat ellen vétőkre kiszabott büntetés között. „És ha megszegitek rendeléseimet [...] bizony azt cselekszem én veletek, hogy tetleneességet bocsátok reátok: a »szárazbetegséget« és a »forrólázt«, melyek »szemeket« égetnek és lelkeket epestenek.” (3MÓZ 26,16) Fanni így hal meg: „»Százazak szemeim« [...] mondják, hogy egész éjjel a »forró-hideg« kinzott...”

Fanni és T-ai Józsi szerelme negatív példa. A Fanni-Báró L-né barátság a kármáni életművet tekintve A KINCÁSÓ boldogan révbé érő szerelmespárjának ellenpontja. Fanni történetének tanulsága, hogy bizonyos korlátok (józan ész, erkölcsösség, vallás) át lépésével a szerelem felkeltette szabadságérzetet bűnös és büntetendő hevületté válhat. Kármán József figyelemre inü hölgyolvasóit: ne kövessétek el Fanni bűneit, mert „...a szerencsétlen asszonyi nem fel nem kelhet többé, ha egyszer elesik. A szánakozás gyászolhat ill, de helyre nem hozhatja, ami elveszett. Nincs engesztelő áldozat hibáidért!” (A SZÜZESSÉG.)

Tanner Gábor

EGY ELRAGADTATOTT VERSESKÖTET

Rákos Sándor: Csörte
Szépirodalmi, 1991. 108 oldal, 120 Ft

Az Újhold nemzedéke már az ötvenes évekbeli elhallgattatás előtt az elhallgatás törvényeinek hatálya alá került. A háború talán utolsó parancsát adta ki, amikor megszólalt bennük: „légy néma, ne tudj rólam beszélni!” – és felvette a szorongás álruháját, hogy elrej-

tőzzék a béke éveit. Ennek a belső parancsnak ellenében írta le Rákos Sándor is minden szavát. A némaság – amely a múlt idő hangszekrényében felerősödött, mintha csak zaj lenne – Nemes Nagy Ágnesnél és Pilinszky Jánosnál roppant távolságokká tolta szét a szó- és sorközöket, és így a vers valódi tartalmává vált, a némaság Rákos Sándornál a vers virtuális tartalma maradt, mintegy mögéje került, a takarásába. Az, hogy a némaságot mivel takarjuk el, mindig esetleges. Esetlegessé lettek Rákos Sándor versei is, annak ellenére, hogy a költői alapállás egyszeri és meghatározott volt.

Minden új kötet új fordulatot jelzett a kritika számára, amely jóindulatú tanácsalansággal érzett minőségi emelkedést az éppen soron következő változat láttán. A megelégedés azonban – kimondva, kimondatlanul – soha nem volt teljes. Nehezen volt megfejtethető, hogy egy lehetőségeiben látszatra pazar költői alkat miért nem éri el a számára rendelt teljességet. Úgy tűnik számomra, hogy Rákos Sándor volt a háború utáni magyar költészet Midasz királya. A téma, ami után nyúlt, arannyá változott. Ugyanakkor nyúlhatott bármi után, az csak és kizárólag arany lett. A korlátlan hanghordozásbeli szabadságnak az alján ott feszültek a feloldhatatlan némaság görcsei, amelyekről egyik legnagyobb versében a RASZ SAMRA TORZÓI-ban számot is adott.

A kritikai hagyománnyal megegyezően Rákos Sándor új kötetét, a CSÖRTÉ-t a meg nem értettség mitikus kódéba takart életmű fordulópontjának érzem. Rákos Sándor költészetének erényei e kései kiteljesedés megvilágításában tisztán láthatók.

A kötet legizisztábban megcsendülő darabjai azok a négysoros strófájú, néha szonett alakú, puritán versek, amelyekkel Rákos Sándor egy új verstípust teremtett, a komor dalét, és amelyeket úgy is olvashatunk, mint válaszokat egy végsőkéig leüszult szituációban, ahol a halál teszi fel monoton kérdéseit. A halálról való gondolkodás általában szerep, amit a halál előtt játszunk. Ezekben a szerepeken Rákos Sándor már túl van, mert majdnem túl van a halálon. Túl lenni a halálon csak a meghalással lehet, de védetté válni vele szemben lehet akkor is, ha a halandót betöltő a teljes védtelenség tudata – legutolsó

halandó porcikájáig. Ez visszahátrálás a létezés teljességébe, aminek szabott ára van: az életről való lemondás. Mondjuk, ez a „kis halál”, amit mint költői egzisztenciát legkövetkezetesebben Weöres Sándor valósított meg a magyar irodalomban. Ő pontosan érezte és legyőzte azt a szédülést, azt a tériszonyt, amely e költői alapállás két véglete között szikraként ácsap – a világgal való eggyé válás monumentális énje és a porszennél is kisebbként létezés értelensége között. A két pont közötti mozdulatlan zuhanást (innen oda és egyszerre onnan ide) élte meg Rákos Sándor is. Azonban legélesebben és legkövetkezetesebben csak ebben a kötetében tisztázta saját helyzetét. Megtalálta a bűnhődés értelmét, amely az életről való lemondás miatt mértett rá, vagy egyszerűen azért, mert a kétfajta végtelenség közé zárt létezést a legvégő tudásként fogadta el.

*„két végtelen közé szorult
ármányknál is vékonyabb létezésem
előttem bonthatatlan végtelenség
mögöttem bonthatatlan végtelenség*

*léttelen lélegzettelen
nem-élő voltam időtlen időkiig
léttelen lélegzettelen
nem-élő leszek időtlen időkiig*

*e tudás bére életem
bűnhődni minden perccel azért kell
nem szenved a kö nem tud az időről
nem szenved a por nem tud a halálról*

*rebben ama Szem és előbb
semhogy pillája megrezdülne máris
tört szalmaszál csavart pályán lebegve
hullok alá a semmibe halandó”*

(KÉT TÖREDÉK
EGY ÖNÉLETRAJBÓL, 2)

Érdekes párhuzam, hogy Weöres Sándornál is pályája utolsó szakaszában erősödik fel a hasonló okokból eredeztethető büntudat, amely szinte elemeire bontja a költői működést.

Nem hiszem, hogy Rákos Sándor líráját éppen a büntudat emelte volna fel, mégis, valami felszabadította. A kötet legutolsó darabja (AZ ELRAGADTÁSÓRÓL) Illés próféta el-

ragadtatásáról szól. Elfeusz, a tanítvány, hiába próbálja ellesni Illés „valódi” titkát, a végző elragadtatást. Hiába tud csodákat tenni, csak egy részét birtokolja mestere tudásának. Rákos Sándor költészetének e virágba bomlása is megfejthetetlen, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy „elragadtatott”. Az elragadtatottság, a felszabadultság jól érezhető jelenléte teszi, még ha a témák súlyosak is, dalszerűvé verseit; az érzések szintjén egyértelművé.

A „főszerepről”, a halálán túli szerepről már esett szó. Am vannak mellékszerepek is. Ezek lefordításai a főszerepnek – amely a legtisztább absztrakcióban, a létezésben nem tud megjelenni – egy-egy konkrét képre. Valódi élethelyzetet teremtenek a „mellékszereplés” köré. De minél jobban belegondolunk a főszerep lefordíthatatlanságába, ezek az élethelyzetek annál méltatlanabbak – mert mellékesek. Ilyen méltatlan „helyzetben” van a páston az a védekező alak, aki a kötetcímet adó versben, a CSÖRTÉ-ben megjelenik.

A méltatlanság a születéssel kezdődik, és az élet a teremtés legmegalázóbb helyével, a pokollal azonosul (AKI DUDÁS), amelynek szűkülő körei a szűkülő életlehetőségeket jelentik. A legsős kör a betegségek, az öregség köre. Itt az örök paradox módon Isten. Első arcát bármelyik életkorban megláthatjuk: a mindenütt jelenvalót. Őt megnevezve tulajdonképpen a világ legtitkosabb és legszenyebb nevét mondanánk ki (A HITETLEN IMÁJA). Ha ez valaha is sikerülne, az örök életet kapnánk jutalmul vagy büntetésül. Második arca rút és degenerált, amit meglátni a szűkség kényszerít. Semmi másért nincs, csak hogy megkönnyítse a szenvedéseket. Ennek az arcnak csak a sejtelve vonul át Rákos Sándor versein (KÖNYÖRGÉS JÓ HALÁLÉRT; KIS RÉST HA NYITNÁL). Az őhozzá szóló invokáció kérések felsorolása, amelyek hajánál fogva húzzák elő a mindennapok fekete leveséből. Ez az isten az öregek istene.

Bármelyik arcát látjuk is, egyenrangú beszélgetőtársa lesz a lírai megszólaló, nem úgy, mint a halálnak, akivel nem lehet szót érteni. A lírai megszólaló „kinézetre” maga is hasonlít a mindenhatóra. Kicsit olyan, mint Füst Milán „szikár, horgas elnéző agg”-ja, méltósága nem sokkal kevesebb, mint beszélgetőtársáé. Mivel végigélte az emberi életet, kezdetről és végről való tudása teljes. Emlékei közé tartoz-

zik a világ teremtése és a végítélet (NÉGY APOKRIF), ugyanazzal a személytelenséggel tud róla számot adni, mint a teremtő. Erre mintegy „ráadásul kapta” személyes emlékeit – Füst Milán tárgyairól, Szabó Lőrincsel való csatangolásairól, egy megfejthetetlen értelmű találkozásról Jékely Zoltánnal a megáradt Duna partján és egy görög költővel, talán Riiszossal közösen elköltött ebédről, amelyről már senki nem döntheti el megelőzően kívül, hogy közben egy jelképes értelemmel bíró metakommunikáció zajlott-e, avagy egy párbeszéd akadt-e el a nyelvi nehézségeken.

A teljes méltóságában megjelenő öregembert groteszk vonások egészítik ki. Elég tükörbe néznie, hogy meglássa az öregség természetes függelékét, az elaggott emberi testet, amellyel nem lehet távolságtartás nélkül azonosulnia (AMELYBEN AZON TÖPRENG HOGYAN SZABADULJON MEG A VÉNEMBERTŐL AKI SZEMBE NÉZ VELE).

A pátosszal átítatott költészetet művelő Rákos Sándor időről időre vonzódik a disszonáns megszólaláshoz. Ezek a groteszkül megformált darabok mintha ellenpontozni kívánják a „komoly” verseket. A szerző mély formakultúrája miatt nem sikerületlenek, de nem alkotnak költészetében egy mást, a fősodorral értékben megegyező sorozatot. Így van ez ebben a kötetben is. A KANCSALRÍM ciklus és egy-két más vers kísérletében tetten érhető a mozdulat, amellyel a felnőtt guggol le a gyerekek közé, hogy részt vegyen játékaikban, amiket nem tud komolyan venni.

Az utolsó ciklus, AZ ELRAGADTATÁSRÓL történetmondó három darabja az ősköltészet nyelvén szólal meg, amely az asszír–akkád fordítások idején épült be Rákos Sándor széles spektrumú költészetébe. Ennek a fajta dikciónak a hitelességét a szavak elrendezésében érezhető statikusság adja. Minden szó olyan mozdíthatatlannak tűnik a szövegben, mintha a világ kezdetével együtt születtek volna a helyükre, ahol később az énekmondó rájuk talált. De statikus maga a gondolatritmus is, amely durva tömbökből építi fel a szövegeket. E három történet súlyos és lomha igazságai mintha saját magukat világítanák csak be. Az első és az utolsó szó közötti zárt térben szórják szét sugaraikat – a lírai darabok revelációszerű összevillanásai után.

Rákos Sándor a „nagy szent” költészet utolsó hívői közül való, akik még kóstolták az égből hullt szavakat. Ha később elkésesült is a szájjuk, azért nyelvük még emlékszik az eredetiség, a pontosság, az érdekesség és a hagyomány első ízére.

Kun Árpád

KICSODA EDICSKA, ÉS MIÉRT OLYAN, AMILYEN?

Ha az ember az orosz irodalom alkotóinak vagy olvasóinak békés társalgásába némi élénkséget akar vinni (a nemrég még Szovjetuniónak nevezett földrajzi egységen belül vagy azon kívül), elég bedobnia a társalgásba Eduard Limonov nevét. A Molotov-koktél nem robban úgy, mint ez: a ma Párizsban élő *Edicska*, vagy ahogy legújabban nevezi magát, *Edward*, világszerte irritál, szélsőséges dühöt, tiltakozást, rajongást, feltétel nélküli odaadást vált ki a viselkedésével és a könyveivel is. Beleértve azokat, akik leteszik a fősüt, hogy még életükben egy sort sem olvastak tőle, és még annál is kevésbé fognak a jövőben.

Hát igen, hozzá kell szoknunk, hogy a hozzánk végre elérkező *szabad orosz irodalom*, amelyet a Szovjetunióból az elmúlt húsz évben kiengedett háromszázszáz emigráció, „a harmadik hullám” hozott létre, *más*. Többek között azért más, mert Limonov is a része, aki ÉN VAGYOK AZ, EDICSKA című amerikai-szovjet–orosz–ukrán–baloldali csavargóregényében* angyali szemérmelenséggel és nyomasztó részletességgel, tárgyyszerűen beszámol a véletlenszerűen útjába került, ismeretlen és piszkos néger csavargókkal átélt szenvedélyes homoszexuális kalandjairól. Igaz,

* A regény első fejezetét a *Halmi* 1990/4. számában közöltük. A tapintatos recenziens nem húzza az orunkra, így magunk tesszük meg: tájékoztatlan-ságból nem az orosz eredetiből, hanem angol fordításából készítettük a fordítást. A könyvet időközben M. Nagy Miklós lefordította, várhatólag az Interart Kiadónál fog megjelenni.

tündérszép felesége (ma már egy olasz herceg hitvese) minden porcikájáról és kóros kielégíthetlenségéről is a – szintén mindkét nemmel folytatott – szerelmi kapcsolatokban.

Limonov extravaganciája mindig politikai megnyilvánulásaiban volt a leginkább gyomorfelkavaró: még amikor az Egyesült Államokban élt, többször hitet tett Kadhafi iránti olthatatlan rokonszenvéről, New York utcáin tüntetést szervezett az akkor gorkiji száműzetésében kínlódó Szaharov ellen, 1989 nyarán pedig a Whitland-alapítvány budapesti konferenciáján a száznál is több Nobel-díjas és egyéb notabilitás jelenlétében rezzenéstelen arccal, a helyéről a szónok szavaiba bekiabálva „védté meg” a Ribbentrop–Molotov-paktumot, azzal érvelve, hogy azt mégiscsak megelőzte München... (Igaz, amikor az orosz szekció ülésén később az észt Paul-Erik Rummo ezt azzal utasította vissza, hogy „az egyik disznóság nem menti a másikat”, Limonov nyomban igazat adott neki.)

Az elmúlt két évben, mióta visszatérhet hazájába, *Limonov író* (ez szintén gyakori önmeghatározása, így, harmadik személyben) minden alkalmat felhasznál, hogy dicsérje a KGB-t és a rendszer erőszak szervezeteit. A moszkvai lapokban, a televízióban és a rádióban uszít a nyugati értékek ellen, élénk színekben az éhínség szélén álló honfitársai elé festvén a kapitalizmus borzalmait. Előadásokat tart továbbá a peresztrojka káráról és a *Litjeraturnaja Gazetában*, a moszkvai *Esben*, már hónapokkal az augusztusi puccs előtt követele a katonai hatalomátvételt...

Ezen a ponton alighanem minden ép erkölcsi érzékű olvasóban felvetődik, hogy mi az ördögnek szót ejteni egy ilyen féregről. A válasz egyszerű: mert akiről nem beszélünk, az nincs. Limonov pedig *van*, él, *hat*, provokál, felháborít. És ráadásul, *mindennek ellenére, gyakran varázslatosan tehetséges prózát ír.*

A most ötvenedik életéve körül járó, ám fiús külsejét féltő gonddal őrző Limonov egy harkovi KGB-tiszt fia, aki tizenéves korában Moszkvába szökött. Noha szülővárosában is tagja volt egy ezoterikus, amatőr irodalmi körnek, igazából a fővárosban került be a nonkonformista művészek, elsősorban festők társaságába. Sokáig nem tekintették annak, aminek a legjobban szeretett volna látszani: költőnek. Viszont kifejezetten komoly hír-

névre tett szert a magasértelmiség kedvenc nadrágszabójaként – Moszkvában ma is rangot jelent Edicska varrta nadrágban feszíteni –, s tudták róla, hogy meghitt kapcsolat fűzi Vlagyimir Majakovszkij egykori kedveséhez, a nagyanyjának beillő Lilja Brikhez.

Limonov Moszkvában ismerkedett meg Jelena Scsapova költőnővel és manökennel, aki a felesége lett. A két bohém fiatal, kihasználva az 1970-es évek elején elindult zsidó emigrációs hullámot – noha a zsidósághoz az égvilágon semmi közük sem volt –, egy szabadabb, kalandosabb élet reményében, ám a megteremtéséhez szükséges elszántság és cél-tudatosság nélkül, könnyedén távozott a Szovjetunióból.

Az ifjú pár New Yorkban telepedett le, ahol Limonov egy ideig a *Novoje Russzkoje Szlovo* című orosz nyelvű napilapnál dolgozott. Miután innen távoznia kellett, és Jelena is elhagyta, a fiatal orosz emigráns az amerikai társadalom peremére került. Ekkor született és erről szól az *ÉN VAGYOK AZ, EDICSKA*: a munkanélküliség, az első homoszexuális élmények, a narkómánia, az alkalmi munkák, a politikai deviancia, a zseni- és egyben gazemberségtudat számtalan megnyilvánulása az igazi főszereplője.

Az *ÉN VAGYOK AZ, EDICSKA* kulcsregény. A szinte minden fejezetében emlegetett *Russzkoje Gyelo- (Orosz ügy-)* botrány, példának okáért, a *Novoje Russzkoje Szlovo*-ban esett meg. Borodatih főszerkesztőt, aki Limonovot kirúgta, igazából Szedihnek hívják, s 1989-ig ő jegyezte az USA-ban legrégebben megjelenő, meglehetősen primitív orosz nyelvű napilapot. Minthogy a regénybeli szereplő neve Szakállast, életbeli prototípusáé pedig Oszt jelent, az amerikai orosz emigráció alkotta ma már százezres olvasóközönség számára nem okozhat nehézséget, hogy felismerje, kiroi van szó.

A felismerés nem fokozta Edicska népszerűségét. Ugyanilyen „transzparens” a regényben Eraszt Provozvesztnij szobrász emlegetése is, a világhírű Ernszt Nyjezvesztnijé, aki a Hruscsov-korszak heves értelmiségellenes, főleg pedig művészellenes kampányának egyik áldozata volt. Hruscsov személyesen is támadta, a család kérésére később mégis éppen ő állította fel a bukott politikusként meghalt Hruscsov síremlékét. Limonov szá-

mára azonban Nyeizvesztinij nem nagy művész és még csak nem is az az orosz ember, aki az emigránsok közül legelőször ajánlotta fel egykori hazájának, hogy ingyen hatalmas emlékművet tervez Kolimán a sztálinizmus még mindig – sőt egyre inkább – ismeretlen számú áldozatainak. Edicska ábrázolásában Provozvesztinij egyszerűen részeges és szeretőt gyakran váltogató moszkvai duhaj.

Limonov regényének azonban az egyetlen fontos szereplője imádott önmaga, a kifinomult zseni, aki nem győzi hangsúlyozni, mennyire érzékeny, mennyire a világ felett áll. Különösen olyankor tolul fel benne ez a kevély gondolat, amikor éppen mocskos és büdös fekete csavargók teszik magukévá egy sikátorban, vagy neje szeretőjének holmija között turkál. A zseni azonban máshol éppoly megkapó őszinteséggel mondja magáról: „Tudom, hogy torzszülött vagyok.”

És civilizált polgári társadalmunk értékrendje szerint Limonov valóban torzszülött. Ennek semmi köze a szovjet rendszerhez meg az egypártú diktatúra személyiségtorzító hatásaihoz, sőt még a KGB-tiszt apához sem. Limonov minden rendszerben a társadalom peremén vagy még inkább a társadalmon kívül élő ember lett volna. Nem azért, mert oda szorult, hanem mert ott érzi jól magát. A manhattani éjszaka fekete bűnözői azért jelentik természetes közegét, mert tizenöt éves korától maga is a harkovi alvilág tagja volt, rablásokban, lopásokban vett részt, jó néhány cimboráját köztörvényesként halálra ítélték és kivégezték.

Limonov és a hozzá hasonló emberek az emigrációtól, Amerikától a szabadság édes érzését várták. Tapasztalatuk azonban azt mutatja, hogy az emberi társadalmakat működtető toleranciahatárokat nem csak a politikai tűrőképesség pontjai jelölik ki. Amerikának megvannak a nagyon is kemény feltételei az alkalmazkodásra, s ha valaki nem tesz maradéktalanul eleget ezeknek, akkor nem is álmodhat a működő társadalom biztosította kényelemeiről. Edicskának esze ágában sem volt kívülről rákényszerített elvárások szerint élni. Következésképpen Edicska csalódott Amerikában. „...Csak addig volt szükségük ránk ezeknek a demagógoknak, amíg odaát voltunk. Itt aztán mindenkinek befogják a poszóját a szociális

segéllyel, aztán kész, tovább nem szarakodnak velünk. Nyomás, Vászja, élvezd a szabadságot.

A hidegvérű amerikaiak átkozottul okos faszik. Azt javasolják a magunkfajtának, hogy váltsunk szakmát. Csak azt nem értem, nekik miért nem akaródzik szakmát változtatni. Az üzletember, aki elvesztette fél vagyonát, inkább leugrik irodaházának negyvenötödik emeletéről, de nem megy el éjjeliórnek. Megtörni a Szovjetunióban is megtörhettem volna, hát akkor mi a fasznak kellett idejőnnöm? A szovjethatalom is csak azt kívánta tőlem, hogy változtassak szakmát.

No persze mi is megérjük a pénzünket – töprengek tovább –, a miénk a legkönnyelműbb emigráció. Általában csak az éhezéstől vagy a haláltól való rettegés kényszeríti az embereket, hogy felkerekedjenek és elhagyják a hazájukat, ha tudják, hogy talán soha többet nem térhetnek haza. Egy jugoszláv, aki elmegy Amerikába pénzt keresni, visszatérhet a hazájába, mi viszont sohasem. Én, Edicska, nem izgulok; jól tudom, hogy soha többé nem láthatom az apámat és az anyámat.

A szovjet rendszerrel a mi saját bajkeverőink fordítottak szembe bennünket – Szaharov és Solzsenyicin utak és a hasonzorúek –, akik sohasem látták szemtől szembe a nyugati világot. A konkrét okok mellett – az értelmiség részt követte az ország vezetéséből, az őt megillető szerepet követte – a becsvágy vezérelte őket, mindenáron ki akartak tűnni. S ahogy Oroszországban lenni szokott, nem tartottak mértéket. Lehel, hogy a szándékaik becsületesek voltak, csak ők is lépre mentek, de becsaptak bennünket is. Így vagy úgy, de ők voltak a „szellemi vezéreink”. Az értelmiség olyan hevesen fordult szembe saját hazájával és annak társadalmi rendjével, hogy a legerősebbek [természetesen Edicska Limonovról van szó – G. Á.] sem tudtak szembeszegülni ezzel a mozgalommal, őket is elragadta a hev. Így aztán mindannyian rohantunk Nyugatra, amint alkalom adódott. Jöttünk, mint a veszetek, s amikor láttuk, hogy milyen út az élet, sokan, talán mindannyian szaladtunk volna haza, de nem lehel. Rossz emberek ülnek a szovjet kormányban, rosszak...

Az átkozottul okos amerikaiak azt javasolják az olyan embereknek, mint én és Aljosa, hogy keressünk új szakmát. De hova tegyem a gondolataimat, az érzéseimet, tíz évet az életemből, a verseskötetéimet, és hova tegyem önmagamat, a finom lelkű Edicskát? Rejtssem az egészet pincéregyneruha alá? Megpróbáltam ezt is, basszátok meg. De már nem

tudok egyszerű ember lenni. Én már orokre el vagyok rontva. Már csak a sír javíthat meg.

Az amerikai biztonsági szervek majd még vesződhetnek velünk. Hiszen nem törünk meg mánnnyian. Néhány év múlva a terroristák között, a különböző felszabadítási frontokban keressétek majd az oroszokat. Én figyelmeztetek benneteket.” (M. Nagy Miklós fordítása.)

Az önkínzóan és öntetszelgően őszinte ÉN VAGYOK AZ, EDICSKA – amelyre a vérig sértett feleség ÉN VAGYOK AZ, JELENA című akciófilm-albumával válaszolt – Limonov számára meghozta a nemzetközi elismerést. A sikeren felkelkedett fiatal író jó érzékkel folytatta a munkát, visszafelé az időben: SZAVENKO, A KAMASZ című regényének a harkovi tinédzser bűnözők és prostituáltak kérélelhetetlen törvényeken nyugvó világa a tárgya, központi motívuma azonban egészen más: az ártatlanság elvesztése. Limonov költővé válásának és első házasságának története A FIATAL GAZEMBER; ez a regény azzal zárul, hogy szerzőnk felgyújt egy házat, mert neki ehhez joga van.

Limonov emigránskorszakáról egy másik kulcsregényt is írt a HÖHÉR címen. A biszexualitás mellett ennek már a szadomazochizmus is fontos eleme: egy Ludwig nevű lengyel ellenzéki emigráns a löszereplője, aki mint afféle huszadik század végi Szépfűtű, hatalmas pénzért szadomazochizmusórákat ad egy milliomos amerikainak, ám vallási tébolyban szenvedő filozófus honfitársa megöli őt, mielőtt házassága révén beépülhetne a felső tízezer életébe. Az író apjáról és anyjáról szóló NEKÜNK IS VOLT NAGY KORSZAKUNK – a sztálini korszak idealizálásával és még enyhe peresztrojkaellenes élel – pedig megjelent a Znamja című moszkvai folyóiratban. Ezzel Edicska Limonov visszatért a reményei szerint új Oroszországba.

1990-ben pedig az önnön szemében Edwarddáv avanszált Edicska egy francia kiadó felkérésére regényes formában megírta élményeit, amelyek 1989 decemberében, az emigráció óta legelső szovjetunióbeli útján érték. Az orosz irodalom tehát eleven valóságában, tematikájában és művekben is visszatérőben van eredeti közegébe, az orosz valóságba. Ennek a történetnek csupán ennyi a happy endje.

Gereben Ágnes

A KRÓNIKAIÁRÁS BOROTVAÉLE

Ungváry Rudolf: Utána néma csönd
A miskolci egyetem 1956-os diákkarparlamentjének története

Történelmi Igazságtétel Bizottság–1956-os Intézet,
1991. 243 oldal, 170 Ft

Ha valakinek a kezébe akadt Ungváry 1991 októberében napvilágot látott dokumentumkötönyve, és – mondjuk annak kapcsán, hogy ebben a szerző úgy választja szét magát írói-narrátori, kérdezői és interjúalanyi szerepekre, ahogyan A GÉPFEGYVER SZÁLKERESZTJE (Holnap Kiadó, 1991) című prózakötetében is több elbeszélőt állított saját maga helyére – ebben az olvasóban kíváncsiság ébredt volna e rejtélyes alak iránt, akkor valamelyik téli estén szerencséje lehetett megpillantani őt a képernyőn. Azt, ahogy Gazdag Gyula filmjének egyik portréfigurájaként kilép kertjének kapuján egy ruganyos mozgású, karcsú, szőkeből őszülő, fess férfi, aki egy jó tízest letagadhat, hisz negyven-egynéhány évesnek ha látszik, és okosan, komolyan, kissé talányosan magyaráz a kamerának, miközben a villamosmegálló felé tart, majd besétál a várbeli Széchényi Könyvtárba, leül az éppen szóban forgó kutatómunkán halk duruzsolással dolgozó számítógép elé, aztán felénk fordul, és beszélni kezd az 1956-os miskolci forradalomról. A szikáran érzelmes szavak, a higadtra visszafogott gesztusok is jezik, hogy a beszélő felkavaróan érintett tárgyában, amelyet talán elmúlt szerelmeinél is hevesebb érzésekkel tud ma is a magáénak, hiába ölt fel a szakkutató szerepét s ül be annak kellekei közé.

Ha az olvasó aztán visszatért a forgatás óta már elkészült kötethez, ugyanerre ismerhetett rá: A magára a krónikások önfegyelmét kiszabó Ungváry dokumentum-forगतókönyve mögött mintha sokréttű és erős szenvedélyek izzának. Noha megfogalmazott mondatokként ritkán s talán csak akaratlanul hagy nyomot a könyv lapjain, indulat, szégyen, düh és valami aszketikus, fojtott pátosz érződik e munkában. Indulatok – azokkal az életekkel és évtizedekkel szemben, amelyeket ez az alkura képtelen szemtanú szinte csak a

hátracsavart karok cselekvésképtelenségét, a betömött szájak némaságát és a fenyegetéssel kimosott agyak amnéziáját sűrítő szimbolika tartós beteljesülésének láthatott. Kortársinemzedéki düh és szégyen a páratlanul hosszú, mély elfojtás miatt, negyedfél évtizedes emlékek beépülése a zsigerekig, s a szárazon pergő szavakban is némi hősköltevényi emelkedettség és szemérmes megindultság – ez az, ami nem megírva, csak éreztetve van.

A forradalomhoz fűződő, legszemélyesebb szenvedélyek a teljesítendő kötelesség tudatosításává, a történetek megírásának vállalásává, a feladatra predesztinált krónikás munkájának alázatává szublimálódtak – Ungváry 1988-ban dolgozni kezdett a miskolci Nehézipari Egyetem '56-os diákparlamentjének történetén. S ha az – amint a könyv első mondatában áll – a felnőtté válás és megaláztatás története, akkor e könyv 32–35 évvel későbbi megírása a felnőttét öntudatának emancipációjában az utolsó lépés megkésétt, de mellőzhetetlen aktsza.

A hűség és a feladatra való lelki készenlét értelmében persze Ungváryban e munka belső feltételei már sokkal régebben megérlelődhetnek – ténylegesen hozzákezdenie azonban (noha a miskolci forradalmi eseményekben neki magának is nem jelentéktelen szerepe volt) korábban nem lett volna sok értelme, mégpedig két okból. Eltekintve attól, hogy ha ő '56-ról bármit ír, annak nyilván csak a számszavakban lett volna helye, ahhoz a számára igazán vonzó feladathoz, amit könyve vitáján önironikusan bevallott, hogy ugyanis szíve szerint '56 HÁBORÚ ÉS BÉKÉ-jét írná meg – nélkülözhetetlennek bizonyult volna a feltárt eseménytörténet, amely (Miskolcra és az országra nézve is) köztudottan a „tollak és fegyverek” fehér könyveinek alakjában állította csak magáról, hogy létezze. (S mivel Ungvárynak rá kellett jönnie, hogy helyette a miskolci egyetem forradalmi napjainak történéseit senki nem állítja össze – így módosult az alkotói vágy azzá a konkrét, de ebben a formában mégsem megvalósított tervvé, hogy két párhuzamos „könyv” íródna: egy tárgyyszerű kronológia és egy szubjektív, belső történet rekonstrukciója.)

Amiért másrészt, ez utóbbi munkaprogramjával sem juthatott volna a szerző 1988

előtt sokra – ennek oka a „téma” jellegében és forrásainak sajátosságaiban keresendő. Talán egyetlen modern kori múltat kutatónak nincs olyan nehéz dolga, mint annak, akinek az '56-os forradalom egy-egy metszetéről kell pontos, történetileg helytálló képet adnia, talán egyetlen korszak forrásai nem süllyednek olyan mélyre, nem „sérültek” és semmisültek meg annyira, mint '56-éi. Páratlan volt a megtorlás, a bűn, a bűnvád, a büntetés és a büntudat, majd az elfojtás és a tabu (kíneknek melyikhez volt köze, s miben volt része) – a hatalmon lévőknek így mindazt, ami erre emlékeztethetett, legalább olyan mély irattári trezorokba kellett elrejtetniük, mint amilyen mélyre bepréselték parancsukat a túlélők tudatába: felejtsek el a felejtettetlent is. A megtorlás végrehajtói elpusztították vagy megtörték a történelem számos cselekvő és megfigyelő koronatanúját, dokumentumokat tüntettek el, és állítottak elő helyettük hamisakat; az üldözöttek viszont iratokat, fényképeket, hangszalagokat semmisítettek meg, és sokszor még az emlékezetükben is szelektáltak, a memóriájukat is átprogramozták. A forradalmat kutatók előtt még a nyolcvanas évek végére is csak alig nyíltak meg a levéltárak (amibe pedig mégis volt mód belenézni, annak talán a papírja is belepirult, hogy a valóság hűnek és az eltorzítottnak, az igaznak és az erőszakkal kicsikartnak ilyen keverékét kell dokumentálnia) – s ekkor még a túlélők emlékei is csak lassan merültek fel a tudatalatti mélyéből.

Ungvárynak tehát nem volt szerencséje témájában komplett vagy legalábbis gazdag dokumentumanyaghoz jutni, amelynek feldolgozása során csak kiegészítésül kellett volna interjúkra támaszkodnia. Ellenkezőleg – előlről, saját magával és hajdani diákparlamentári társaival kellett kezdenie a visszaemlékezést: Mikor és hogyan indult el az ő forradalmuk, amikor az egyetemisták órák alatt váltak „óriásokká”, az események pedig napok alatt úgy torlódtak fel és zúdultak rá a városra, hogy azt a résztvevőknek hol euforikusan, hol pedig rémülten kellett hihetlenné minősíteniük, noha minden a szemük láttára történt?

A kutatómunka során a visszaemlékezéseket két módon gyűjtötték össze, s ezek tökéletesen kiegészítették egymást – a módszer

magá pedig meglehetősen szokatlan a dokumentumműfajban. Készültek egyrészt egyenkénti interjúk a forradalmi események részeseivel (ebben Molnár Adrienn volt a szerző segítségével), másrészt azonban az így összeállított, vázlatos eseménytörténet újabb és újabb változatait – amint az a kéziratról rendezett vita jegyzőkönyvéből kiderül – az egybehívott visszaemlékezők több fordulóban, közösen vitatták meg és pontosították tovább. A kollektív memóriából így sorakoztak elő és álltak a szerző számítógépének kronológiája révén sorba a keresztbe-kausz ellenőrzött, s ily módon *ténnyé* szilárduló emlékmozaikok. Ezekből a visszaemlékezésekből (valamint a forrásirodalomból) származó, szándékosan szárazon-tömören újrafogalmazott és időrendbe állított tényleírásokból áll Ungváry könyvének törzse. Eszünkbe juthat egy másik példa, ahol az egyes interjúkat közösen kommentálták: a Gulyás fivéreké, akik a TÖRVÉNYÉRTÉS NÉLKÜL című filmjükben éltek ezzel a módszerrel, ott azonban a nyilatkozatokkal-nyilatkozókkal való szembesülés lélektani folyamata, a reagálás módja volt érdekes, Ungváryt viszont – egy-egy harmuncót évvel későbbi rácsodálkozásban is (például „Na! Hát akkor te voltál velem”) – elsősorban az események aprólékos osszerakása érdekli. Az általa szervezett találkozóknak nem a dramaturgiája-csoportdinamikája a fontos, hanem mindenképp a kronológiapontosítás. Ezért a közös szեánszok hangfelvételeinek szövegéből alig ad valamit közre, csak néhány interjúrészleten látszik, hogy azok többszemélyes, valaha élő beszélgetések darabkái – s csupán sejthetjük, hogy az illetén krónikási aszkézis révén veszít valamit az olvasó.

A felhasznált további források is számos izgalmas momentumot tartalmaznak. Egy-egy hajdani forradalmár a megsemmisítések ellenére is megőrzött rendkívüli dokumentumokat – például a diáksparlament és az egyetemi munkástanács eredetileg páratlanul gazdag iratanyagának egy-egy feljegyzését, de olyan forrásokat is, amelyek az ilyesfajta dokumentumszociográfiában műfajukat illetően is egyedülállók: a gyűlések hangfelvételeinek részleteit, a rádiós hírszolgálat egyes üzeneteit vagy a Borsodi Rádió adásait. Támaszkodhatott Ungváry továbbá a korabeli helyi sajtóra, egy-egy napló- és jelentésrészletre, a megtorlás időszakának egyetemi fegyelmi el-

járási aktáira, a letartóztatottak perirataira és a rendőri eljárások dokumentumaira, valamint az elmúlt évtizedekben a helyi „történészek” által prezentált anyagokra – különös tekintettel Kun Lászlónak, a miskolci egyetem marxizmus-leninizmus tanszéke vezetőjének munkásságára. Az írott forrásokból vett, apró betűvel közölt idézetek jelentik e munka harmadik komponensét. Nem meglepő, hogy nem maradtak fenn idevágó fényképek – mindössze két fotót közöl a könyv: „békebeli” csoportképek az egyetemistákról, a háttérben az egyetem épületével.

A források felderítésének, összegyűjtésének fáradságot nem ismerő, alapos munkájáról, maguknak a visszaemlékezéseknek és dokumentumoknak a fontosságáról és izgalmaságáról, valamint a szerző szövegválogatásának és eseményleírásainak tényhűségéről csak messzemenő elismeréssel lehet szólni. De a krónikásnak nemcsak a kutatást-feldolgozást illető munkabírás és feladatteljesítés próbáját kellett kiállnia, hanem a heroikus és véres-sáros múlttal való szembenézést is. Mert ez a könyv azt kísérli meg, hogy a miskolci forradalom napjainak és a bukás utáni heteknek, hónapoknak a történelét rekonstruálja, s ez a program nem téveszthető össze az olyan fölszabadító gesztussal, hogy most egyöntetűen mindenki, akinek eddig üldözöttség, megbélyegzés volt az osztályrésze '56 miatt, emelje föl a fejét, s legyen rehabilitáltan tisztelendő, büszke hős. A több évtizedes kollektív és egyéni önbecsülési traumák feloldásához elmulaszthatatlanul fontos az elnyomatás ellen hajdan így vagy úgy harcolók közös feloldozása és morális kitüntetése. De a történetírásnak – még ha az, mint Ungváryé, nem klasszikus műfajú is – más a dolga, ott ez az előjelváltó aktus önmagában csak újfajta sematizmust (tendenciózusan új szelekciót) jelentene, amelytől a szerző oly szigorúan ódzkodik, ahogyan az előző sematizálást viszont gyűlölte. Tudja, hogy igen kényes históriát tár fel, amely deheroizáló mozzanatokban is bővelkedik – ezért választja a kommentári minősítéstől tartózkodó kronológia forgatókönyvszerű krónikájának műfaját.

Ungváry mindenről, ami kiderült – tényszerűen próbál meg beszámolni. Listában sorolja fel a visszaemlékezők nevét, a színpadi instrukciók modorában, tömören vázolja a színhelyet, az egyetemet és a várost, pár ol-

dalon dokumentálja, hogy a miskolci egyetemen mi jelentette '56 előzményét, aztán pedig nekivág az események sorának, naponkénti, sőt néha napszakonkénti tagolásban. Maga a forradalmi történet a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szövetsége (MEFESZ) szegedi megalakulásának (október 16.) és a miskolci „diáksparlamentum” gyűlés előkészítésének híreivel kezdődik, s október 22-én délután pördül fel szédületes sebességre, amikor a nagygyűlés által elfogadott tizenegy követelés közt már a Varsói Szerződésből való kilépés is szerepel – és csak másnap lesz a pesti forradalom.

Annak példázatául, hogy a krónikás milyen borotvaélen képes a határozott szembenézés biztonságával haladni – a következő napok eseménytörténete (a könyv első fele) szolgálhat. Arról a veszélyről van szó, hogy a forradalmi utca megmozdulásai túlnőhetnek azon, amit a kezdeményezés tekintélyével bíró diáksparlament a kezében tarthat – amely félelem az egyetemen már 23-án, a „tüntetni vagy nem tüntetni” dilemmájában fölmerül. Másnap, 24-én azonban a gyárakból kivonuló tüntetők sikertelenül próbálják az egyetemistákat csatlakozásra bírni, 25-én pedig a diákok még bravúros szervezői manőverrel terelik a diósgyőriek-miskolciak pattanásig feszült hangulatú, hatalmas tömegét a véres összeütközés veszélyével fenyegető városközpont helyett az egyetemhez, szabadtéri nagygyűlésre. „Ezt mi levezényeljük” – idézi a szerző a fejezetekben a diáksparlamentiek önbizalmát, de az alcím – „a félelem és a felismerés napjai” – már sejteti a másnapot. Október 26-án délelőtt a tüntetők a rendőrség és ÁVH épülete előtt a foglyok szabadon bocsátását követelik, s noha a karhatalom ennek eleget tesz, a tömeg nem tágit, hiába próbálják az egyetemisták megnyugtanni. Az ávéhások pedig ahelyett, hogy kitárnák a kapukat, „védeni” kezdik az épületet, és belelőnek a tüntetőkbe. Több mint húsz ember meghal, elszabadul a pokol, pánik támad, s a feldühödött tömeg hat ávéhást és rendőrt (valamint, tévedésből, egy budapesti gombügynököt) felkoncol. A közvetíteni próbáló – s a rendőrökhöz hasonlóan ugyancsak a kapitányságról menekülő – egyetemisták visszaemlékezésükben ezt mondják: „Eltűnt nekünk nem lett volna szabad életben maradnunk.”

A 96. oldalon Ungváry két emléktábláról ír: az első a meggyilkolt tisztek és nyomozók emlékét hirdette – „a sortűz áldozatai mintha nem is léteztek volna” –, az ezt harmincnégy év múlva felváltó másik pedig közös listában sorolja fel a sortűzben elesettek nevét és azokét, akik az ávósokat agyonverték. „Mintha a lincselés áldozatai nem is léteztek volna.” Érezni, hogy ezektől a soroktól a szerző bármerre forduló bármely új kurzus körülményei közepette sem tágitana – s ez a konok következetesség teszi végképp igazzá az általa a dokumentatív valóság-hűség kereteiben is felmutatott forradalmi heroizmus példáját.

A történelmi napok eseményeivel való szembenézés feladata tehát, bármennyire nehéz is, Ungváryt soha nem ijeszt meg – e vonatkozásban élményünk maradéktalan lehet a további fejezetek, például a *Tulajdonképpen mi lesz ebből? Jól csináljuk mi ezt?, a Nincs értelme, hagyjátok abba!* címűek vagy a deportálástól és a megtorlástól szólók olvasása közben is. Az a forma azonban, ahogy a szerző feldolgozta, dokumentumkönyvvé írta meg összegyűlt anyagát – mégis előidéz hiányérzetet és elégedetlenséget. Itt a műről van már szó csupán, amelynek történetesen a miskolci forradalom a témája, a könyvről, amelynek megírásában (nem úgy, mint a szerző történelemszemléletében) kompromisszumok és megoldatlanságok fedezhetőek fel.

Egyrészt – nyilván időhiány miatt, ugyanazért, amiért a párhuzamos „szubjektív történet” sem készült el – az egyes fejezeteket egyetlen színvonalon sikerült csak kidolgozni (feltűnően vázlatos például a megtorlás pereinek bemutatása), s némi bizonytalanság mutatkozik meg abban, hogy a „témák” közül mi is tartozzék erre a könyvre a város vagy a gyári munkástanácsok forradalmi eseményeiből, szereplőinek történetéből, vagy mennyire szorítkozzék a krónika csak az egyetemre és a diáksparlamentre. De a legtöbb problémája abból fakad, hogy ez a bizonyos krónikási önmegtartóztatás Ungváryn mégiscsak egy muszájszerep, olyan maga által magára kötözött gúzs, amellyel önmagát korlátozza ott is, ahol nem kéne. Azért kénytelen megkülönböztetően többszörözni a saját alakját és funkcióit, mert úgy érzi, tartózkodnia kell attól, hogy igazi énjét zúdítsa

olvasóinak nyakába. Ezért vonul krónikásként anonymsi háttérbe, miközben GESTA HUNGARORUM-ának van egy Ungváry nevű mellékszereplője, gyűjtéseinek pedig egy ugyanilyen nevű kuratárszervezője. Ez a krónika azért lett ilyen montázsokból építkező dokumentum-forgatókönyv (amelynek szikársága nem mindig sugározza a tények drámai erejét, hanem néhol redundánsan túl aprólékossá és túldokumentálttá válik) – mert a szerző tudatosan (és önfrusztrálóan) fosztja meg magát az írás szabadságától. Elhatározza, hogy krónikási szolgálatot fog ellátni, holott alkata szerint kiteljesedni csak szabadon tudna. Ezért szorítkozik a *Bevezető és összegzés* alig két – remek – oldalára az az írói hang, amelynek felbukkanását a továbbiakban sajnos már hiába várjuk (noha a szerkezeti elkönyvítés és műfaji tagolás montázstechnikája ezt minden további nélkül megengedné), miközben a szerző nem képes folyton és következetesen önmegtartóztató krónikás sem lenni. Mivel nem nyitott önálló csatornát szubjektív, írói reflexióinak, gyakran abból a kronologikus, száraz tényleírásból szól ki, amiből nem volna szabad – például az 53–54. oldalon a sztálinizmus visszatéréséről és a jövőről (?) ír, amely „... úgy fog hasonlítani a saját kezdetéhez, ahogy felnőtt hasonlít a megtermékenyített petesejtéhez, amelyből lett”, a 62. oldalon a diákrparlamentüek „... úgy érezlek később, hogy jelentéktelen volt és talán tévedés, ami velük ezekben a napokban történt”, a hallgatóknak pedig „... több mint harminc év múlva alig lesz kedvük visszaemlékezni arra, ami valójában történt... maguk is egyetértenek már a némaságukkal, mert nincs mire emlékezniük” (189. o.).

Annak a megjegyzésnek, hogy sajnálatos e munka során Ungváry íróként való ki nem bontakozása – látszólag ellentmond az a további kifogás, hogy bizony ebben a könyvben éppen az írói „szakmunka” az (a stílus, a megfogalmazás, de még a mű belső ívének felrajzolása, szerkesztésének, tagolásának megkomponálása is), ami kívánnivalót hagy maga után. De talán mégis remélhető és elképzelhető lett volna, hogy az írói kiteljesedés szabadságfeltételének teljesülése esetén a megformálás pontosságával szembeni alázat is úgy kapott volna szerepet abban a személyes, belső történetet is feltáró, lehetséges könyvben, ahogy ebben a tárgyyszerűen-kronologikusan megírtban viszont nem kapott. Ráadá-

sul úgy látszik, hogy (talán megint csak idő-, illetve pénzhiány miatt) nem jutott a kézirat szerkesztő, szöveggondozó vagy korrektor kezébe, s emiatt számos nyelvhelyességi, helyesírási hiba, lejegyzési pontatlanság vagy következetlenség és sok-sok sajtóhiba tarkítja a könyvet.

Mindennek ellenére az utóbbi években rendkívül kiszélesedett '56-os irodalom hosszú listáján Ungváry munkájának a legizgalmasabbaknak és legértékesebbeknek kijáró, előkelő helye van. Elképzelhetjük, milyen helye volna, ha az *UTÁNA NÉMA CSÖND* megírása közben a szerző számára némely belső és külső feltétel szerencsésebben alakul. De a helyretolása annak, ami a felnőtté válással egy időben kizökkent – ebben a műben mégis megteremt, s a hőst és az alkotót a heves szenvedélyek úgy fűthetik tovább, hogy görcsük már bizvást kiengedhet. Ki tudja, hogy Ungváry Rudolf, amikor abban a dokumentumfilmben befejezte a kertlocsolást, nem írni ült-e le dolgozószobájában?

Závada Pál

„...KIJUTNI A SZEGÉNYSÉGBŐL” – A SZABADSÁGBA

*Kemény István: Közelről és távolból. Műhely 2.
Gondolat, 1991. 190 oldal 198 Ft*

A KÖZELRŐL ÉS TÁVOLBÓL írója nehezen besorolható, különleges alakja a mai magyar szellemi életnek. Szorosan vett szakmája a szociológia; már egyetemistaként (1946–47-ben) ezzel kezdte, s utóbb, mikor ez a szakma Magyarországon ismét gyakorolható lett, a hatvanas évek elejétől újra e területen dolgozott. Neve és tevékenysége kezdettől összeforrt az intézményesülő új magyar szociológiával. Tehetsége, képzettsége s problémaérzékenysége messze átlag fölötti, így a szakmának érthetően hamar egyik tekintélye lett, akit – bár egyetemen nem dolgozhatott – tanítványok sora vett körül. Munkája során azonban akarva-akaratlan a kvázipolitikai szerepet is betöltő szociológiának első számú

hazai tabudöntőgetőjévé lett, s a „hatalommal” sorozatosan összeütközött. Ez kettős következménnyel járt; legendája alakult ki, s szerepe túlnőtt a szakma körein, de egyúttal – jöllehet csak úgynevezett ellenzékiként, marginális pozícióban – maga is politikai-ideológiai aktor lett. A szakember, a kutató teljesítményénél így nagyobb figyelmet kellett politikai attitűdjé – barátai s politikai „megszabályozói” körében egyaránt. Ezzel párhuzamosan pedig mind lehetetlenebbé vált számára a szaktudományos munka; 1977 januárjában – többévi huzavona után, itthon végleg s egzisztenciálisan is ellehetetlenülve – emigrálni kényszerült. Attól kezdve, több mint egy évtizeden keresztül, ha nem is francia, de párizsi kutatónak tekinthetjük, akit azonban múltja, tapasztalatai és érdeklődése változatlanul magyar problémákhoz kötöttek. Ma, a nagy változások után, immár újra itthon él, bár idejének egy részét még Párizsban tölti. Am, bár a társadalomtudományi közéletnek magas posztjára került (a Szociológiai Társaság elnöke), s féllásban régi munkahelyén szociológusként dolgozik, munkaköre elsődlegesen immár nem szaktudományos, hanem politikai jellegű: a budapesti polgármesteri szakértői tanács vezetője.

Szaktudományos és elvi (ideológusi) megközelítés így jó ideje sajátos ötvözetként van jelen tanulmányaiban. Új kötete, mely Párizsban írt cikkeiből ad – szigorúan rostált – válogatást, ezt az alapvető s immár szétválaszthatatlan kettősséget mutatja. E tizenkét ívnyi szöveg egyrészt rangos szakmai teljesítmény; nagy és lényeges összefüggések sűrűsödnek össze benne, az egyes írások egy jelentős és sokoldalú társadalomtudós fölismerésekben gazdag életművét villantják föl. Másrészt viszont teljesen nyilvánvaló, hogy ezek az írások nem részletezettségükkel és dokumentáltságukkal hatnak; az olvasó óhatatlanul elsősorban a belőlük kirajzolódó ideologikumra figyel. Arra, hogy a szerző mit lát meg, s főleg mit lát lényegesnek a magyar társadalomfejlődésből, s ezek az egy-egy tanulmányt alkotó jelenségértelmezések végül milyen politikai filozófiává állnak össze.

Érdekes, s a véletlennél mindenképpen robb, hogy politikai filozófiája kifejtésére igen különböző, jelentős részben történeti témák szolgáltatóknak alkalmat. S írásai jelentős része – ha nem is a XIX. századi alanyi költők

módján – valamiképpen személyes is; saját maga is megjelenik bennük, az egyes írások az ő útkereséseinek is egy-egy oldalát vagy fázisát alkotják. Ezt, szögezzük le mindjárt, mint jellegzetességet s nem mint gyarlóságot említjük; a történeti meghatározottságok is, a személyes életet körülvevő politikai viszonyok is lényeges meghatározottságai valamennyi magyar társadalomkutatónak.

Orosz Istvánnak adott – kötetébe is fölvetett – levélinterjújában nyíltan is szólt szociológusi „ars politikájáról”: *„Társadalomkutatónak leginkább két lennivalója lehet – írta –; föltárni egy társadalmi problémát olyankor, amikor azt még mások nem észlelték, és megoldást keresni a már észlelt problémákra. Ez utóbbiba beleétem a megoldáshoz szükséges tények, okok, körülmények tüzetes tanulmányozását, a rossz diagnózisok és megoldások kiküszöbölését és a viszonylag jó megoldások hátrányos következményeinek tisztázását.”* (86. o.) Ez a vallomás alighanem mélyről fakadt, Kemény István pályáját mindenestre sok vonatkozásban magyarázza. Nyilvánvaló, hogy számára ez a „föltárandó probléma” elsődlegesen a szegénység. Kétszeresen is. Amikor pályája indult, már ez volt a nagy gond Magyarországon. *„...világképem a negyvenes évek elején kezdett kialakulni – vallotta meg a már idézett interjúban. – Ebben az időben már nagyon közömbösnek kellett annak lennie, aki ne tudta volna, hogy a magyar társadalom egyik legsúlyosabb problémája a szegények sokmilliós tömegének türehtelen helyzete. Magától értetődő volt, hogy az egyik legfőbb gond: kijutni a szegénységből.”* (87. o.) Így, érthetően, jelentős részben olyanok hatottak rá, akik valamiképpen reflektáltak e problémára. (Elsődleges mestere a történeti szociológia magyarországi úttörője s talán leginspiratívabb alakja, Hajnal István volt; önmagát kezdettől Hajnal-követőként határozza meg.) De a szegénység utóbb egy másik nézőpontból is aktuális kérdés lett számára. Gyakorló kutatóként – a szegénység tényét elfedni igyekvő hivatalos vélekedések ellenére – újra szembe találta magát vele. Aligha véletlen, hogy az újraéledő magyar szociológia első szegénykutatása jelentős részben az ő nevéhez fűződik, s a problémát – a politikai tiltások és retorziók ellenére – az ő kutatásai tudatosították újra. A szegénykutatás és Kemény István „azonosítása” mégis féltrevezető (nem véletlen, hogy ebben a könyvében a szegénységről csak közvetve, mintegy áttéte-

leken keresztül vagy következményei révén van szó; konkrét kutatásaira itt csak hivatkozunk, de nem mutatja be). Kemény Istvánt ugyanis a szegényprobléma „környezete”, a szegénységből való kijutás feltételei, elvei és következményei is érdeklik, s a szegénységből való kijutás igénye nála teljesen összefonódott egy mély és elementáris szabadságigénnyel. Sőt tulajdonképpen „témái” igazában mindig a szabadság és szegénység kettősségében adhatók meg.

A szegényprobléma persze Kemény István szempontjából több mint egyszerű társadalmi anomália. Jelzőszerepe van: „*egy társadalmi rendszer megüléseinek legmegbízhatóbb kritériuma a legszegényebbek állapota*”. (87. o.) De az is bizonyos, Kemény nem akárhogy akar változtatni, elveti a szegénységből való kijutás etatista, szociálprotekcionista megoldási kísérleteit. Számára a mód is fontos, sőt egyenértékű. A szociális folyamatba értelmező elvként mindenkor beépíti a szabadság mozzanatát, s ezt a gazdaság területén is, sőt elsődlegesen ott tartja megvalósítandónak: „*A nagyobb gazdasági szabadság nemcsak anyagilag előnyös mindenkinek (erőseknek is, gyengéknek is). Hanem azért is, mert a gazdasági szabadság az egész szabadság elválaszthatatlan része és feltétele. Amikor gazdasági szabadságot mondom, gondolok a szegénységből való kijutásra, a kijutásnak egyetlen lehetséges módjára is. De még inkább gondolok annak az állapotnak a megteremtésére, amelyben egyének és csoportok képesek magukat ellátni (és nem szorulnak másokra); gyarapítani tudják javukat, ki tudják látgítani életük kereteit saját erejükből; nem egyeznek bele abba, hogy életük útját mások szabják meg, hanem maguk keresik boldogulásukat saját elgondolásuk szerint; meg is vannak az eszközeik ahhoz, hogy elhárítsák a kívülről jövő beavatkozást életük folyásába, amelyben ezek az egyének és csoportok a civil társadalom többi tagjával együtt maguk rendezik közös ügyeiket.*” (92–93. o.) Ez a gondolati pozíció természetesen nem új, ez lényegében egy hosszú eszmetörténeti folyamat eredménye, s jól köthető Henry George és követői törekvésehez. (Erről Kemény István nyíltan is szól, tételesen emlegetve egy számára fontos vonulatot Pikler J. Gyulától Sós Aladárig.) De ezt az indítást gyümölcsözően hasznosította, s e beállítódásból (is) következik, hogy – Szalai Júlia jellemzését kölcsönvéve – „*a szegénységkérdésben so-*

hasem egyszerűen elosztási kérdést látott, hanem – ami egy paraszti tradíciójú társadalomban különösen lényeges – a megélhetési formák, köztük a földtulajdonlásából származó sajátos kisajátítási viszonyok következményét”. S ez a george-izmushoz való erős kötődése megmagyarázza a szegényproblémán túli érdeklődését is, érthetővé teszi, hogy új könyvében miért oly erőteljes a szabadságprobléma, miért oly hangsúlyosan foglalkozik ezzel a – látszólag – nem szociális kérdéskörrel. Sőt, nyugodtan mondhatjuk, ez az elvi alapállás magyarázza, hogy Keménynél minden téma, legyen az eszmetörténeti vázlat, várospolitikai terv vagy személyes élményeket (is) elbeszélő interjú, voltaképpen a szabadságprobléma egy-egy oldala, összefüggése vagy adaléka. Ezért érvel úgy, ahogy érvel, a társadalomtudományok kelet-közép-európai esélyeit mérlegelve; ezért vázolja föl több tanulmányban Bibó István, Szabó Zoltán, a magyar george-isták (főleg: Sós Aladár) pályáját; ezért szemlézi Tocqueville magyar kiadását, ezért foglalkozik az '56-os munkástanácsokkal, s ezért (s így) vázolja a „*Hanyatló évtized*” sajátosságait is.

Az egycs írásokban azonban sajátos benső feszültség lappang. A george-izmus, akárhogy nézzük, normatív fogalomrendszer, követelmény, s mint ilyen, van bizonyos utópikus jellege. Tiszta formájában olyan élesen túlmutat az európai (s nemcsak a közép-kelet-európai!) társadalomfejlődés napi gyakorlatán, s olyan mértékben opponálja azt, hogy inkább csak követendő (de el nem érhető) normának tekinthetjük, semmint a napi praxisban használható, közvetlenül lebontható közgazdasági és társadalomszervezési elvnek. Márpedig, jól érzékelhetően, Kemény István politikai eszménye a „*radikális realizmus*”. Amit e „*Berzeviczyvel kezdődő, Széchenyiben, Eötvösben, Jásziban, Bibóban folytatódó*” s Szabó Zoltánban még egyszer magasra törő „*magyar politikai filozófiai hagyományról*” mond, azt magára is kötelezőnek gondolja. Ez ugyanis radikális, „*mert a társadalmi bojok gyökerenig akar leásni*” s realista, mert „*nem kész elméleteket alkalmaz föltérképezetlen társadalomra, hanem a társadalom állapotrajzából akar konkrét reformtervekhez jutni*”. (31. o.)

Ez a feszültség, úgy érzem, föloldatlan, sőt föloldhatatlan, de termékenyítő feszültség. Egy olyan szilárd gondolati pozíciót ad,

amely lehetővé teszi a legkülönfélébb jelenségek kritikus végiggondolását, egységes nézőpontú értelmezését. Kemény István mérceje így meglehetősen magasan van, s ez a mérce bizony nincs tekintettel korábbi érdemekre, barátságokra, személyes vonzalmakra. (Jellemző e vonatkozásban, hogy határozottan bírálta még Konrád György és Szelényi Iván nevezetes könyvét [AZ ÉRTELMISÉG ÚTJA AZ OSZTÁLYHATALOMHOZ] is, amely pedig a maga nemében igen jelentős munka.) Hogy kritikai megnyilatkozásaiban mindenkor igaz van-e, másodlagos – bár természetesen nem lényegtelen – kérdés; fontosabb, hogy ezzel a valóságos tekintélyek bírálhatóságát „bevezető” gyakorlattal, a valóságról folytatandó – egyedül eükus s végső soron egyedül célravezető – intellektuális dialógus jogát állította vissza. S hár ennek a magatartásnak óhatatlanul bizonyos személyes-esetleges politikai vonzatai is keletkeznek, nem ez a lényeges. A döntő az, hogy a társadalomtudós számára ez a gondolati pozíció értelmezési keretet teremt, s lehetővé teszi számára, hogy a jelenségek egy meglehetősen széles körére reagálni tudjon, folismerni, értelmezni, bírálni tudja azokat.

Innen nézve válik érthetővé, hogy a szociológus **Kemény István** még eszmetörténeti jellegű, nem túlzottan hosszú és részletező pályaképvázlataiban is tud érdekes és fontos szempontokat érvényesíteni, elindítva ezzel egy-egy lehetséges értelmezési irányt. Elmondható ez többek között a **BIBÓ ISTVÁN EMLÉKEZETE**, a **SZABÓ ZOLTÁN ÚTJA** vagy az ugyancsak Szabóról szóló **KORSZAKVÁLTÁS ÉS FORRADALOM** című írásairól is, amelyek leginkább illenek e sorok írójának érdeklődésébe. Észrevételei, jól megválasztott, fontos és jellemző idézetei természetesen itt nem vehetők számba – el kell olvasni a könyvet. De két sajátosságuk nem hagyható itt sem említetlenül. I. Jelenségkiválasztásaival, de még idézeteivel is önmagukban is fontosat nyújt; a pusztán „választással” egyszerre jellemzi írása tárgyát, például Bibót vagy mondjuk, Szabó Zoltánt, s ugyanakkor általuk a magyar társadalomfejlődés valamely lényeges mozzanatát is. Egy példa erre. Idézi Szabó Zoltánnak a középosztályról adott bírálatát – 1938-ból, a magyar történelem egy már érezhető s közelen be is következő traumáját anticipálva: „E középosztály éppen azért veszedelme az állami

rendnek nehéz időben, amiért támasza jó időben... gyöngye bástya nehéz időben, mert nincs osztálytudata, csak hivataltudata...” Majd folytatásként saját szavaival interpretálja Szabót ugyanerről a középosztályról: „Az udvaronc szamatával élteti a véleménye szerinti trónöröklést már akkor is, amikor még nem halt meg a király... S hogy a réteg mennyire nem erős, mennyire nem egészséges és mennyire nem osztály, az a jelek szerint a jövőben féltelmes világossággal fog megmutatkozni. [...] Csak két politikai célt lát maga előtt: szolgálni a jelenlegi urat, de egyben szolgálni azt is, aki a jövőben ura lehet.” (33. o.) Nem lehet kétséges, itt az 1944-es nagy kataklizma egyik lényeges, további folyamatokat generáló és magyarázó eleme idéződik föl, egyszerre jellemezve Szabó Zoltán élelétét s a magyar társadalom egyik súlyos zavarát. 2. Ugyanakkor ezek a történeti vázlatok kicsit illusztratívak is, saját vélekedéseinek bizonyító adalékai; jellemzéseit némely – szélső – esetben önmagához stilizálja. Egy jellemző példa erre is. Kemény István vitatja Szabó Zoltán irányzati besorolását, szerinte Szabó nem volt népi író, csupán társadalomkutató, „reformok sürgetője, aki egyetlen történelmi pillanatban – 1937-ben – a népi írőkkel lépett szövetségre a Márciusi Frontban. E mozgalom felbomlása után útja elvált a népi írőkétől, azokétól is, akik jobbra, azokétól is, akik balra sodródtak. Kívülálló volt. Nem tartozott sem a népiekhez, sem az urbánusokhoz, nem tudta osztani sem előítéleteiket, sem elfogultságukat”. (36. o.) Hogy ez a jellemzés, minden részgazsága és inspiratív ereje ellenére, csak félig-meddig igaz (Szabó igenis a népi mozgalomban formálódott ki), most mellékesnek tekinthető, s részben a filológiai kutatások hiányával is magyarázható. De azt nem lehet nem észrevenni, hogy Kemény István it, a jellemzést a kiemelt mondatokba kifuttatva, kicsit önarcképet is rajzolt. Itt bizony önmaga különállását is jelzi (Tegyük azonban hozzá, ez az önarckép szimpatikus arcélt villant föl.)

Igazi területe nem is ez a történeti jellegű eszmetörténeti vázlat, hanem az egyidejű folyamatokra reflektáló, azokat átvilágítani és magyarázni igyekvő szociológiai folyamat-elemzés. Ilyen értelemben a könyv legfontosabb vagy legalábbis a szerzőre leginkább való írása a **HANYATLÓ ÉVTIZED** című rész tanulmányai, közülük is különösen a **KÖZPONTOSÍTOTT GAZDASÁG ÉS A CIVIL TÁRSADALOM**, a **POLGÁROSODÁS POLGÁRJOGOK NÉLKÜL** s a

PROGRAMOK ÉS ELLENTMONDÁSOK. S a legfrissebb, a VAGYONGAZDÁLKODÁS, VÁROSREHABILITÁCIÓ ÉS LAKÁSPOLITIKA De sajátos módon ma már ezek a zömében a nyolcvanas években írott elemzések is történelvi színezetűekké váltak. Amiről szólnak, az ugyanis már történetünk (igaz, mai dolgainkat még erősen befolyásoló közvetlen előtörténetünk) része. Am, s ez nagyon fontos: Kemény István révén immár értelmezett folyamatokról van szó. Írásainak aktualitása – a fölszínen mozgó s a hatalmi harcok logikájától deformált mai politikai analízisek többségével ellentétben – ebből, a distanciát teremtő értelmezettségéből fakad. Kemény István ugyanis az egyidejű folyamatokra is úgy volt képes reagálni, hogy – bár a folyamatokban valamiképpen maga is benne volt – kiemelte a folyamatokat a maguk nyers-kaotikus természetességéből, s egy lehetséges, de mindenképpen távlatos értelmezés kereteibe állította azokat. Ez pedig nagyon nagy szó. Azt jelzi, hogy a mai részletek szakadó, kis területekre szorítkozó szakszociológiai kutatásokkal, illetve az ezektől függetlenedő, politikai teóriákba átváltó értelmiségi politizálásokkal szemben megmaradt az egységes társadalomértelmezés lehetősége.

Kiemelkedően fontos teljesítménye Kemény Istvánnak a magyar gazdaság s ebből fakadóan a magyar társadalom bizonyos funkcionális kettősségének leírása. Az ennek alapjául szolgáló fölismerés ugyan ősförmájában, az 1944 előtti magyar társadalomra vonatkozóan, Erdei Ferenc-től származik, s egyik legismertebb „újabb kori” fölüjtője s új viszonyokra alkalmazója Zsille Zoltán volt – de az a mód, ahogyan a fölismerést kibontja, s mint átfogó társadalmiszerveződési elvet fölmutatja, már az ő érdeme. Originalitása e téren is egyértelmű s termékenyítő. Az persze ma már közhely, hogy meg lehet különböztetni „egy bürokratikus struktúrájú rendi társadalmat” s „az annak alárendelt polgári társadalmat” (114. o.). S az is közhely, hogy „a felső szerkezet gazdasági szerepe [...] a gazdaság parancsnoklása: a gazdaságpolitika” (uo.). De az már mindenképpen Kemény István finoman elemző analitikus képességeit dicséri, amikor e kettős funkció konkrét réteg meghatározó szerepéről (s eredményéről) szól. „Az egyes rétegek helyzetének és viselkedésének magyarázatát – írja – abban lehetjük meg, hogy milyen mértékben, mi-

lyen eséllyel és milyen szereppel kapcsolódhatnak az egymás mellett és egymás fölött épülő struktúrákhoz. A szociológiai státusok többfélesége alapvetően abból a furcsa helyzetből ered, hogy társadalmunk egyrészt a gazdaság, a munka és a kultúra heterogén és decentralizált világának – egy mélytársadalomnak –, másrészt a rátelepülő, centralizáló, egységes civilizációs technológia, a politikát, igazgatást és ideológiát magában foglaló hivatalos vagy magas társadalom dichotóm rendszere.” (115. o.) Ezt a leírást Kemény István 1986-ban adta, s nyilvánvalóan elsősorban az akkori helyzetet jellemzi. Úgy vélem azonban, más belső arányokkal, „kifejeletlenül” már korábban, 1944 előtt is létezett ez az alapképlet, s – mutatis mutandis – ma is érvényes még. Sőt talán nem túlzás azt állítani, ma éppen e dichotóm rendszer fölszámolása, „nyitottá tétele” vagy – más „hivatalos” szereplőkkel, más politikai szándékokkal történő – enyhített formájú reprodukálása látszik az alapkérdésnek. E jellemzésnek mindenesetre nagy a magyarázóértéke.

Kemény István jól írt, pontos, tárgyias érvelése meglehetősen informatív. Szövege roppant részletgazdag s tömör, egy-egy bekezdésben, néha még félmondatban is képes nagyon lényeges összefüggéseket megfogalmazni. Némelyik ítélete persze vitatható, pontatlan vagy túláltalánosított (Gyanítom azonban, hogy ezek a hibák sem egyszerű intellektuális botlások, inkább koncepciója kényszerítő logikájából következnek.) Magam nem értek mindenben egyet vele, s nyilván a szakmának is lesznek ellenvéleményei. Mindez azonban mellékes s nem változtat azon, hogy Kemény István széleskörűen tájékozott, problémaérzékeny és konzekvens elme. Könyve, bár önálló tanulmányok laza füzére, egységes értelmezési keretet kínál a XX. századi magyar társadalomtörténet tanulmányozásához. Legyen bár más az alapállásunk, inspiratív erőteréből nem vonhatjuk ki könnyen magunkat. A kutatás számára még sokáig kihívás, szembenezésre kényszerítő értelmezési stratégia marad. S elkövetkező éveinket minősíteni fogja, hogy fölhasználjuk-e ezeket az értelmezéseket, az életmű egészének indíttatásait, vagy eltemetjük.

De ez már nem Kemény Istvánon múlik.

Lengyel András

A ZENE BÚVÖLETÉBEN

Varró Margit: *Két világrész tanára*
Szerkesztette és közreadja Ábrahám Mariann.
Munkatársak: Berlász Melinda, Eckhardt Mária,
Vikárius László
Bp., 1991. 586 oldal, 599 Ft

A vastag kötet Varró Margit (1881–1979), a kiváló zenetudós és zongoratanár tanulmányait tartalmazza majd' hatszáz oldalon, sok érdekes képpel. A tanulmányok, amelyeknek több mint nyolcvan százaléka eddig ismeretlen volt nálunk, mert szerzőjük 1938 óta Chicagóban élt, különféle egyetemeken tartott kurzusok vagy kongresszusi előadások anyagát nyújtják, beleértve több olyan szöveget, amelynek könyv alakban történő kiadása valamilyen okból megghiúsult. Varró Margit nevezetes zongoramódszertana – DER LEBENDIGE KLAVIERUNTERRICHT – 1929-ben jelent meg a Simrock Verlagnál, s a németországi zongoraoktatásnak azóta is alaptankönyve, de magyar kiadására 1984-ig kellett várni. Ez a hatvan év a nálunk szokásos késői megdicsőüléshez képest is szokatlanul hosszú idő, de Varró Margit munkássága még ekkora késéssel is ébresztő hatást fejtett ki. Egy lelkes zenetanár, Ábrahám Mariann annyira fontosnak és rég vártnak érezte ezt a művet, hogy minden érdeklődése Varró Margit felé fordult. Hihetetlen energiával, leleményes direktívmunkával kinyomozta az amerikai kéziratok hollétét, a Soros-alapítvány segítségével bejárta számos nehezen elérhető könyvtárt és kéziratárt, lefordította az idegen nyelvű írásokat, majd gondos jegyzetekkel látta el, és a Weiner Leó–Soros György-alapítványok támogatásával megjelentette őket. Az eladott példányok vételárából Varró Margit-alapítványt létesített, amelynek kamatai fiatal zenepedagógusok támogatására szolgálnak.

Ez a kötet számos határterületet érint, és olyan tág világot tár elénk, ami mindenkit érdekelhet, elsősorban Varró Margit kevés, még élő barátját. Ezek közül én vagyok az egyetlen nem muzsikus. Fájdalmasnak érzem azt az érthető jelenséget, hogy Varró Margit mára szinte teljesen feledésbe merült, és kérdés, hogy ez a szakmai kérdésekkel telített

kötet tud-e majd szélesebb körben is érdeklődést kelteni. Mint hozzá közel álló, megpróbálom egyéniségét kissé megvilágítani. Távol áll tőlem, hogy e kötethez érdemben hozzászóljak, újból emlitem, nem vagyok muzsikus, csak zenekedvelő, Varró Margit barátja és híve, aki sokat volt együtt vele, és számos tekintetben közel állt hozzá. Talán a továbbiakban adhatok néhány olyan megfigyelést és emléket, ami nemcsak egy majdani Varró Margit-monográfia megírásához lehet hasznos, hanem a mai olvasót is érdekli.

Nem emlékszem pontosan, melyik évben mentem először Varróékhoz, azaz Varró Margit és férje, dr. Varró István Sziget utcai lakásába. Valószínűleg 1931–32-ben lehetett, amikor Grete – mindenki így szólította – már betöltötte ötvenedik évét, én vagy húsz évvel voltam fiatalabb. Máthé Miklósné Kéry Klára, kedves barátnóm vitt el hozzá, aki tanítványa, meghitt barátja és főleg zenei kérdésekben valamiféle mindenese volt. Nem volt nap, hogy legalább telefonon hosszan ne beszéltek volna, együtt muzsikáltak, vagy elmentek valami zenei rendezvényre. Grete ekkortájt zenetörténéi és zeneelméleti kurzusokat tartott lakásán zenekedvelőknek vagy profioknak, természetesen szétválasztva a hallgatóságot. (A tudományosabb vagy szakmaibb kurzusokon csak kis létszámot engedélyezett.) Ezek a kurzusok távozásáig, azaz 1938-ig folytak, és én csak azokon vettem hallgatóként részt, amelyek nem szakembereknek szóltak. A pontos és teljes tematikára sajnos már nem emlékszem. Volt olyan tanfolyam, amely egyetlen nagy mester műveivel vagy azok egy csoportjával foglalkozott, volt, ami egy-egy korszakot tárgyalt, vagy a legfontosabb zenei formákat ismertette. Akkortájt ez a zenei ismeretterjesztés eléggé ritka volt, főleg abban a gazdag formában, ahogyan Grete művelte. A lényeg mindig a zene volt, amit az ő könnyed és szinte mellékes zongorajátéka közvetített hallgatóihoz; mindent kívülről, az előadásait is fejből tartotta, volt, amikor illusztrációként énekelt vagy dúdolt, vagy szólamaira bontotta a kompozíciót; a szöveg, mindig szabadon előadva, csak a legfontosabb közlendőket tartalmazta. Olykor egy-egy lemezt is feltett, hogy kora középkori vokális zenét mutasson, vagy korhű hangszereket szólaltasson meg. Mindez

ma már természetes, de akkor még újdonság és szokatlan volt, a lemezeket is csak külföldi útjain tudta megszerezni. Nagy tudásra, széles körű nyitottságra, páradan memóriára volt szükség, hogy mindez színesen és mégis komolyan és zökkenőmentesen történjék.

Azt hiszem, nem túlzás az a véleményem, hogy Varró Margit egyike volt a legműveltebb és legtehetségesebb embereknek. Ránk, nőkre nézve sértő, ha azt mondom: férifeje volt, de mindig ezt gondoltam. Logikus, fegyelmezett, racionális volt az észjárása, pontos felépítésű minden kis részletében. Ha erről beszéltünk, azt mondta, annak köszöni, hogy fiúk között nevelkedett. Akkor még nem volt lánygimnázium, fiúgimnáziumba járt, latint és görögöt is tanult, és később is sokkal jobban tudott, mint mi, tanítványai. Két fiútestvére volt, úgynevezett normális és az üzleti életben sikeres férfiak. Grete sajnálta őket, hogy ilyen múltó dologgal foglalkoznak, hiszen a pénz nem nyújt tartós örömet.

Nemcsak az iskoláztatás formálta ezt a rendkívüli koponyát, amit magáénak vallhatott. Nyelvteljesége is kiváló volt. Magyaron kívül olaszul, franciául, németül és angolul beszélt és írt. Ez tette lehetővé, hogy jelentékeny európai kongresszusokon és különféle tudományos rendezvényeken mint fontos szereplő aktívan részt vegyen. Mindig szeretett utazni, igényelte a változatosságot: ez is oka volt, hogy oly sokfelé szerepelt. (Ezek az európai előadások alkotják a most megjelent kötet jobbára a szakemberek előtt is ismeretlen részét.) Alaposan ismerte a hazai és az európai irodalmat és történelmet. Barátai és beszélgetőpartnerei – muzsikuskon kívül – számos kulturális és tudományos területet képviseltek. Így például közeli barátja volt Ferenczi Sándor és tanítványa, Sz. Kovács Vilma – és általuk a pszichológusok széles köre. Férje – Varró István – mint a Kereskedelmi Kamara könyvtárosa és a *Századunk* szerkesztője – közgazdászokkal, szociológusokkal és politológusokkal tartott barátságot. Sorából Csécsy Imre neve merül fel emlékezetemben, mert ő ekkor a *Századunk* főszerkesztője volt. De a *Nyugat* első generációjának több tagja is baráti körükhöz tartozott, első sorban Füst Milán, a festők közül pedig Berény Róbert, aki egyébként muzsikusként is érdekes volt. Grete mellszobrát – mindig ott

állt egyik zongoráján – Zadkine készítette, akinek menekülőútja Magyarországon át vezetett, és itt Varróék pártfogolták. (Sajnos nem tudom, hová került ez a fontos fiatalkori mű.)

Ez a nagy befogadókészség és sokoldalú felkészültség volt az alapja Grete kiváló előadó-képességének. Mindent élvezetessé és könnyűvé akart és tudott tenni: a zene öröm és élvezet legyen, persze maximális és megemésztett tudás birtokában. Borzongott, ha valakiről azt hallotta, hogy naponta hatnyolc-tíz órát gyakorol (ami talán nem is volt igaz), mert véleménye szerint bizonyos fokon túl már csak az egyéni adottság dönti el, hogy mennyi gyakorlásra van szükség. Az az erős igény, ami Gretében a külső és belső szabadság iránt élt, e tekintetben is megszabta véleményét. Talán ez is oka volt annak, hogy tartós állást, hivatalos lekööttséget sem idehaza, sem Amerikában nemigen fogadott el. Fiatalkorában vagy két évig az akkor igen jó hírű Fodor-féle magán-zeneiskolában tanított, majd a Tanácsköztársaság alatt a Zeneakadémián, de több állandó állása nem volt. Időnként valahogy méltatlannak érezte ezt – főleg a Zeneakadémiától való távolmaradását –, de ő is tudta, hogy igényli ezt a függetlenséget. Ez persze azzal járt, hogy szerény anyagi körülmények közt éltek, noha ő is, férje is alapjában kívánták és szerették volna a kissé lazább és szebb keretek közti életvitelt.

Ez a függetlenség iránti igénye okozhatta, hogy ha Grete úgy érezte, indiszponált, és nem tud százszázalékosat nyújtani, elküldte az órára érkező növendéket, vagy elment vele sétálni a Margitszigetre (később pótolva az órát). Ezt kötött állásban nem tehetné volna meg. Ha ilyesmi szóba került, azt felelte: zenével csak teljes külső és belső diszpozícióval szabad foglalkozni. Ha ennek bármilyen kicsiny toredéke hiányzik, az egész nem ér semmit.

Ehhez a magatartáshoz nemcsak önmaga iránti magas igény és kritika szükséges, hanem erős öntudat és önmagába vetett hit is. Életét a zene érdekében kifejtett küldetésnek érezte, mindent e szerint végzett vagy ítelt meg. Természetesnek tartotta, hogy egy kiváló szakember megélhetését is megtalálja abban a munkában, amit teljesít, de nem volt megsértve azoktól a zökkenőktől, amelyek az

útjába kerültek. Nagyon sok fricskát és pont kapott, de alapjában mindez csak a felületet érintette, szinte lerázta magáról. A hivatás iránti elkötelezettség és az onmagába vetett rendíthetetlen hit páratlan megtestesítője volt. Olyan példa, amit nem felejteth el, aki közel került hozzá.

Nem látszott rajta, hogy a tanítás vagy az előadás bármiféle megerőltetést jelentett volna számára, és megfigyeltem – amikor már bejáratos voltam a Varró-lakásba –, hogy egy-egy előadás után képtelen is lett volna ott-hon maradni és pihenni. Megvárta, amíg az idegen hallgatók szétszéledtek, majd felszólította híveinek kis csapatát: menjünk valahová. Ilyenkor Weiner Leó és Kentner Lajos, Kabos Ilonka, egy-egy itt vendégszereplő művészbarrátal (pl. Reiner Frigyes, Szigeti József stb.) meg egy-két művelt és zenekedvelő alkalmi hallgatóval – többnyire orvosokkal-analitikusokkal – felkerelkedtünk, és Varróéknak a Sziget utca és a rakpart sarkán fekvő lakásától elsétáltunk az akkori Lipót körút valamelyik kávéházába. Útközben is folyt a vita vagy beszélgetés, de a lassú mozgás meg a friss levegő oldotta a főleg Gretét betöltő feszültséget. A kávéházban egy-két kisasztal köré telepedtünk le, és kávé vagy tea, lágy tojás vagy rántotta mellett (más efféle szerény fogyasztás is előfordult) még órákig eltartott a beszélgetés vagy az egy-egy sajátos probléma, aktuális zenei esemény körüli vita.

Amikor már barátoknak számítottam, és kisdíakos magatartásomat úgy ahogyan levertettem (Grete mellett nemcsak én éreztem ilyennek magamat), nemcsak hosszabb sétákra és kirándulásokra mentünk együtt, többnyire kettesben, hanem rövid üdülésekre is. Valahol a Dunakanyarban – azt hiszem, Leányfalun – volt egy barátnői nyaraló, ahová szinte bármikor elmehettünk, főleg hétvégeken. Ilyenkor hosszú sétákat tettünk, soha nem hallgattunk zenét, hanem nagy beszélgetésekbe bonyolódunk. Azt hiszem, Gretének szüksége volt olyan megértő, de mégis másfajta világból jött partnerre, aki vitatkozik is, meg elfogad is, előmozdítva Grete épp aktuális problémájának megoldását. Sajnos már nem emlékszem, mi mindenről beszélgettünk vagy tanakodtunk, de néhány olyan témát, amiről többször beszélünk, és így megrogzódott bennem, megemlétek.

1. Zeneművész-csodagyerek

A tízes és húszas években Európa-szerte feltűntek a tíz év körüli gyermekművészek, akik „felnőtteket” megszegyenítő fokon – ahogy a sajtó közölte – koncerteztek mindenfelé. Pártos István, Nyíregyházi Ervin, Károlyi Gyula nevére emlékszem, a lányok közül Erica Morinire, akivel felnőtt korában jó barátságba kerültem. A felsoroltak közül Károlyi Grete növedéke volt, nem meglepő, ha a kérdés foglalkoztatta. (Még 1938-ban is tartott erről előadást külföldön.) Általában nem helyeselte a csodagyerektátust, mert túl nagy terhelést jelent, és gátolhatja a gyerek normális fejlődését. A szükségképp rapszodikus életmód megnehezíti – ha nem gátolja – a normális folyamatok kialakulását. Másrészt már ekkor is koztudott volt, hogy hatéves kortól kezdve is előfordulnak rendkívül erős és gyorsan fejlődő tehetségek, nagy a kísértés, hogy a siker és a kereset kínálókozó lehetőségeit a szülők és menedzserek kihasználják. Grete – noha Károlyiút sokat és szívesen foglalkozott – inkább ellenezte, semmint helyeselte a korán fellépő tehetség kifejlődésének erőltetését. Nemcsak a gyerekkor eltorzulásától tartott, de a későbbi fejlődés veszélyeitől is. Sok esetben a pubertás után semmi vagy alig valami mutatkozott a korábbi nagy tehetségből, és ezt a megrázkódtatást kevés ember viseli el. Pártos tizenhét évesen meghalt, a másik kettő sem maradt tartósan pódiumművész. Morini sem igen tudta gyerekkori káprázatos sikereit felülmúlni. Azt hiszem, ma már általában kerülnek a „csodagyerek” pódiumra kerülését, a modern zenepedagógia igazolta Grete véleményét.

2. Drukkolás – pódiumfrász

Vannak kiváló készütségű művészek, akiknek keze-lába-feje megbénul, mihelyt a telt teremben pódiumra lépnek. Kínos helyzet mindenki számára. Grete nagyon sokoldalúan igyekezett megközelíteni ezt a kérdést, és többnyire sikerrel. Meg kell tanulni uralkodni saját erején és koncentrálóképeségén. Egyensúlyban kell tartani a produkció zenei és technikai részét, végül belátni azt a tanulságot – és ez a legnehezebb minden nyilvánosan szereplő számára –, hogy a sikertelenség vagy bukás nem olyan katasztrófa, ami megrengeti a világot, hanem hiba vagy balsiker, amit ki lehet és ki kell küszöbölni.

Az ilyen esetek elhárítására sok és változatos szereplésre van szükség, aránylag már korai stádiumban is. Grete számos ilyen koncertet rendezett a maga lakásán, hogy tanítványait idegenek előtti szerepléshez szoktassa, egyúttal nevüket ismertté tegye. De megnyerte ilyen házi hangversenyek rendezésére olyan barátait is, akik megfelelő lakással és zongorával rendelkeztek (Kovács Vilma, Hoffman Béla nevére emlékszem). Ma már – hála a kidolgozott lélektani és pedagógiai módszereknek – súlyos és akadályozó formában ez a „frász” alig fordul elő.

3. A kéz ideggyörcse, izomfájdalma

Vannak zongoristák, akiknél alkati adottságból vagy valaminő helytelen beidegzésből, megfeszítésből olyan kézfájdalom lép fel, hogy mozdítani is alig tudják a kezüket, nem hogy zongorázni tudnának. Ilyenkor alig gyógyítható ideggyulladás is felléphet, így ez réme volt a zongoraművészeknek. Ez akkor tájt, amikor sok helyütt elég merev kézzel, felhúzott ujjakkal zongoráztak, egyáltalán nem volt ritka. Emlékezetem szerint Grete saját tanítványainál leküzdötte ezt a veszélyt. A teljes test, főleg a hát és a váll vegyen részt a billentésben, minden lazán és természetesen történjen, még ha a legerősebb forte van is soron. Hiszen ő mindig és minden tekintetben küzdött a görcösség ellen, hogyne tette volna a számára oly fontos zongorázással kapcsolatban. De ne feledjük, ez akkor korántsem volt általános és hivatalos magatartás. Még én is találkoztam olyan fiatallal, aki kis kézzel született, és mestere egy-egy lapos gyufásdobozt ragasztott az ujjai közé, hogy így zongorázva táguljon a keze. Nem kell mondanom, hogy ez az eljárás nemcsak embertelen, de eredménytelen is. Ma már komikusnak hat, csak emlékeztetek rá. Gretét azért mosolyogták meg, mert azt tanácsolta, hogy a zongoraművész-jelölt sportoljon, eddze a kezét is.

4. Memóriazavar

Emlékezetem szerint már a húszas években – sőt korábban is – általános volt az, hogy a koncentráló művész kotta nélkül, azaz fejből játsszon. Úgy tűnik, hogy az oktatás még nem tudta ennek szilárd előfeltételeit minden művész számára megteremteni. Ha egy művész hangverseny közben akár csak kis mértékben emlékezetkiesést tapasztalt ma-

gán, ennek rossz emléke miatt bénultság vagy emlékezetkihagyás lépett fel nála. Az idősebb és beérkezett virtuózok – Emil Sauer jut eszembe, mint jellegzetes példa – könnyen túltették magukat, improvizáltak. A közönség kritikusabb (vájtt fülű) tagjai egymással versenyeztek annak megállapításában, hogy mikor veszítette el a fonalat a művész, és hogyan talált vissza a hiteles kottaszöveghez. A modern zenepedagógia azonban pontos tolmácsolást kíván, az írott anyag teljesen hű visszaadását, amitől csak értelmezésben, dinamikában stb. szabad eltérni. Ma ez természetesen, akkor nem volt az. Sokféle módon küzdöttek a művész-oktatók ez ellen a nagyon zavaró lehetőség ellen, zenélélektani és pedagógiai módszerekkel igyekeztek kiküszöbölni a bajt. Grete mindenféle eszközzel és módszerrel harcolt tanítványainál a memóriazavar ellen, és azok, akik viszonylag korai éveikben kerültek hozzá, nem is szenvedtek ettől a bajtól. De ha valakinél mégis fellépett ilyesmi, akkor Grete azt javasolta: játsszon kottából. Nagyobb baj, ha szorongása bénítja a zenei előadást, mint az a „hűsági” csorba, hogy kottából játszik.

Még sok minden zongorázással kapcsolatos kérdés merült fel beszélgetéseink során, de ezekre sajnos pontosan nem emlékszem, így nem említek többet. Nyilván ilyenkor jelentkezik az a tény, hogy nem vagyok muzsikus.

Grete 1938-ban elhagyta Magyarországot, és Chicagóban telepedett le, ahová férje rövidesen követte. Itt töltött negyven éve alatt írta azokat a tanulmányokat, amelyeket a most megjelent kötet tartalmaz. Közben zeneakadémiákon és főleg odahaza zongorát is tanított, részt vett a Moholy Nagy által szervezett Új Bauhaus tevékenységében. Mindezek ellenére anyagi szempontból ez a korszak sem bizonyult valami ragyogónak, de Grete optimizmusa és önfeláldozása most is hihetetlen volt. Így Dél-Amerikából átköltöztette fiát és annak családját New Yorkba, mert ottani anyagi létük felborult. Természetesen az első hónapokban teljesen az idős Varró házaspár gondoskodott erről a családról is. Később férje is betegeskedni kezdett, nem folytathatta könyvrestaurálói és könyvkötészei tevékenységét, így teljesen Grete keresetére voltak utalva. Mindez nem ag-

gasztotta. Sajnos nem maradt meg az a néhány levele, amit ekkortájt írt nekem, sűrűbb levelezésben Máthé Klárral állt. Több adat van férje hozzám intézett hosszú leveleiben, ezek néhányát – ami megmaradt – az MTA kéziratárának adtam. Grete számára az a munka, amit végzett, oly fontos és mondhatni boldogító volt, hogy sohasem panaszkodott.

Az élete felét jelentő amerikai tartózkodása alatt háromszor találkozhattam vele. Először a hatvanas években a Lago Maggiore felletti családi villában, ahol milánói sógornője vendégeként több napot töltött, én meg útban voltam Vicenzába, ahol a Palladio központban adtam elő. Ebből a rövid együttlétünkben csak két mozzanatot emelek ki. Amikor elindultunk a környék műemlékeinek megtekintésére, az útvonalat mindig Grete határozta meg, és amint a kívánt helyre értünk, ő volt az, aki tudta, mit kell megnézni, nemcsak az épületeket, de a tárgyakat és festményeket is betéve ismerte. Majd amikor kiderült, hogy előadásom kézírata velem van, rám parancsolt – nem tudok más szót használni –, hogy reggelente olvassam fel neki a szöveget. Minduntalan megállított, hogy a hangsúlyozást vagy a kiejtést javítsa, ügyelt arra, hogy bejelölöm-e szövegembe a kiigazításokat. Három egymás utáni reggelen folyt ez a munka, megdicsért, ha javultam, szidott, ha nem volt megelégedve, s mindezt a legnagyobb koncentrációval folytatta. Nemcsak finom hallását és fejlett nyelvérzékét bizonyította ez, hanem a benne mindig élő „furor pedagogicust” is. Általában szigorúan bírálta, véleményét kertilés nélkül megmondta. Mégsem volt sértő vagy akár bántó. Azt hiszem, azért nem, mert Grete olyan világosan fogalmazta meg a kivetnivalót, hogy az, akire vonatkozott, mindjárt felismerte a hiba forrását és egyúttal a javítás módját. Ráadásul, és talán ez volt a legjellegzetesebb, a bírálat mindig humorba torkollott, és a megbírált többnyire együtt nevetett tanárával. Igazi mester volt.

A következő találkozás a hetvenes évekre esik, amikor, azt hiszem, két hetet töltött a

Margitszigeten. Pesten élő hívei, főleg Máthé Klári és én, naponta kapcsolatban voltunk vele, vagy elkísértük oda, ahová menni kívánt, ez a pesti tartózkodás mégsem sikerült jól. Valami kisebb, de zavaró betegség támadta meg, és elrontotta közérzetét és persze hangulatát is. Mégis, amikor utazása előtti délután felkerestem a Szigeten, hogy elköszönjek tőle, láttam, hogy ott van nála Molnár Antal is, és mint utólag hallottam, még órákig beszélgettek mindazokról a témákról, amelyek mindkettejüket érdekelték – nem volt beteg vagy fáradt.

Utóljára 1976-ban találkoztunk, tehát három évvel halála előtt. Több hónapos ösztöndíjjal kutattam Dumbarton Oaksban, onnan mentem Chicagóba, hogy még láthassam Gretét. Ekkor már néhány hete egy szeretetthonban lakott, alig látott, tolokocsival közlekedett. Így is szinte a régi volt. Amikor átadtam neki a kívánt *New Yorker* friss számát, belenézett, és örömmel tapasztalta, hogy benne van az előző számban megkezdett portré egy számára érdekes muzsikusról: tehát tudott valamit olvasni. Majd ott tartózkodó fia elvitt egykori lakásába, így még láthatam az utolsó évek színhelyét. Nagyon hangulatos volt a nappali szoba a nagy zongorával, a falakon fényképek és mindenféle olyan műsor vagy hirdetés, ami munkájával volt kapcsolatos. Sajnos nem tudom, hová került mindez, én csak futó pillantást vettem rájuk. De mire visszaérkeztem Gretéhez, már „munkában” találtam. Egy talán húsz évvel fiatalabb orvosprofesszor, volt tanítványa, azt a módszert eszelte ki Grete foglalkoztatására, hogy saját zenélését hangszalagra vette, és lejátszotta neki. Grete, meg-megszakítva, szigorúan bírálta, és a további csiszoláshoz pontos tanácsokat adott. Ezt a munkát még elég soká tudta folytatni.

Ma már sok minden, amit mint nehézséget említettem, fel sem merül, hiszen a zene-pedagógia óriási fejlődésen esett át. De hogy Magyarországon ilyen magas a zongoraoktatás átlagszintje, abban Gretének és tanítványainak nem kis része van.

Zádor Anna

CHOPIN KEZDŐKNEK, HIBÁKTÓL HEMZSEGŐ KIADÁSBAN

A „Kezdők zongoramuzsikája” sorozat
Chopin-kötete
Editio Musica, 1989. 28 oldal, 158 Ft

Kritikám tárgya nem Chopin művészete, hanem egy – ezzel disszonáns viszonyban álló – kottakiadvány. Az írás folyamán szeretnék nemcsak felvetni, hanem feltenni néhány kérdést a kiadói jogról, a szerzői jogról és az árakról. De várhatok-e, vagy éleesebben: várok-e valahonnan választ? Bevallom, hogy e kérdések hivatali szakértőitől talán kevésbé... És a Kiadótól? Ha elnézést kérnének, ne nekem címezzék, ha pedig mentegetőznének...

Konkrétumok? Igen, felkérhetem mindazokat, akik rendelkeznek a fenti kottakiadvány egy példányával: vegyenek elő ceruzát a húsz-egynéhány oldalas füzetben talált tucatnyi zenei szöveghiba javításának bejegyzésére! A többi kedves olvasó pedig tekintse amolyan vásárlói levélnek ezt az írást! „Szakértő” magam is csupán az amatőr házimuzsikus szintjén vagyok, és – ahogy ilyenkor mondani szokták – leírásom kövérese nem igényel speciális zenei ismereteket. A kiadás dátumához megjegyzem, hogy a kotta 1992 közepén (talán jelzés nélkül újranyomva) nagy tömegben tornyosul a pultokon. Más szakmákból, akár az oktatásban használt művek javított kiadásainak tapasztalatából állítom, hogy sokkal nehezebb a már megjelölt munka javíthatása, mint egy kéziraté. Rendszerint a régi hibák helyének környékén ütök fel a fejüket az újabb hibák.

Kritikám következő szakaszaiban végigkísérem a kottapéldány útját a zeneműboltól a zongora kottatartójáig:

1. megpillantás; 2. lapozgatás; 3. lejátszás

1. Fel tűnik a kotta borítója: KEZDŐK ZONGORAMUZSIKÁJA

Ez együttal egy sorozat címe. Tíz-egynéhány hasonló kiállítású füzetben ugyanezt olvashatjuk. Nyilván eredendő gyűjtőszennvedélyünkre gondolt a Kiadó a szerzők szaporításánál. Mert bizony Chopin egyáltalán nem írt darabokat kezdőknek. Nem úgy, mint Bach,

Schumann, Bartók stb. A sorozat névsorában mondhatnánk még hiányzókat Purcelltól Satie-ig. (Chopin technikailag egyszerű PRELÚD-jének – Op. 28. N°. 4. – interpretációs nehézsége szinte didaktikus módon jelentkezik Ingmar Bergman ŐSZI SZONÁTA című filmjében. Profi szinten zongorázó anyja és leánya közötti intellektuális összecsapás zajlik, és ennek szerves részeként mindketten előadják a darabot.)

Chopin neve alatt a címlapon elsőként ez áll: LEICHTE MEISTERWERKE FÜR KLAVIER. Mintha ennek az elfogadható címnek lenne hibás fordítása a KEZDŐK ZONGORAMUZSIKÁJA. Lehet, hogy az Egyszerű darabok, vagy Könnyű művek címszó már korábban lekötött márkanévei a Kiadónak?

Ha még nem nyitottam ki a kottát, újabb részletekre leszek figyelmes: egész alakos, talán a gyerekeknek szólnak bohócos ligura tölts ki a címlap felét. A többi kiadványt is átnevezve feltűnik az „egység”: Bach, Haydn és Chopin ugyanabban az öltözékben áll, mit sem törődve a százhusz évet átívelő korkülönbséggel: harisnyanadrág fölél felkapott félhosszú utazókabát, falfirka stílusú arc. Lehet, hogy rosszul tekintek a dologra, és valójában a kotta csak illusztrációja a Kass János által alkotott, korlátozott példányban sokszorosított grafikának? A műélvezetet mindenesetre zavarja a rosszul felkasírozott celofánszerű borítás gyűrődöttsége.

2. Felületes átlapozás

Ebbe tartozik az ár, a tartalomjegyzék, a kommentár, a források megjelölése és az első találgozás a válogató és közreadó stílusával és szerepével.

Az árat a hátsó borítóra ragasztva találjuk meg. Hogy az abszolút értéket felmérjem, és erről most említést tudjak tenni, három viszonyítási alap kínálkozik a napi árufolyamon számítva. Először: az oldalakra számított ár megfelel a környezetben található egyéb kiadványok árának. Támogatottságról tehát nincs szó. Másodsor: ezen ár harmadáért fénymásolatot készíthetek azonos méretben. De álljunk meg itt egy pillanatra! Szabad ezt tennem? Illendő-e egyáltalán szóba hozni ezt a kérdést? Az én, értelemszerűen felületes értesüléseim szerint egyes jogdíjak, például egy zenei felvétel kazettája, sőt már egy üres ka-

zetta esetén az árakban figyelembe veszik a hozzátétőlegesen számított jogtalan másolatokból származó károkat. És harmadszor: viszonyíthatók a külföldi katalógusok áraihoz. Itt az aránytalanság megdöbbentő: például éppen Chopin műveit, a Paderewski-kiadás hű másolatában – Dover Kiadó, N. Y. – a mai itthoni ár egyötödéért megrendelhetem! A postaköltség még a tengerentúlról sem több, mint egy kotta (vagy könyv) ára, tehát összegezve: a felénél olcsóbban juthatok klaszszikus kiadványokhoz.

Nézzük a tartalomjegyzéket! Azt most röviden elárulhatom, hogy kommentár és a források megjelölése teljesen hiányzik. (Pedig nagy fehér papírfelület maradt az egyébként szokás szerint használatos belső borítón!)

Először hat MAZURKA szerepel, ezen belül két helyen található indokolatlan sorrendcserre. A feltűnőbb az Op. 68.-on belül az eredetiben megszokott egymásra következő felülbírása: a N°. 3. közvetlenül megelőzi a N°. 2.-t. A lapozással kapcsolatos kényszer kizárva: mindkét darab két oldal terjedelmű. Egyébként az Op. 68-as sorozat az összes közül a leginkább tekinthető zárt ciklusnak, mindössze négy darabból áll, az első sem hosszabb az itt szereplőknél, a negyedik pedig kifejezetten a legkönnyebb (technikailag), legjátékosabb és a legrövidebb a négy közül. Tehát célszerű lett volna ezt a kis egységet együtt szerepeltetni.

A súlyosabb hibákra még visszatérek, de most álljon itt ellenpéldaként a 7. darab: a CANTABILE, amelyik szinte az egyetlen hibátlan oldala a kiadványnak. S a magyarázat: ez az egyetlen darab, amit a már említett össziadás XVIII. kötetéből másoltak ki. (MINOR WORKS, ed.: Paderewski.) A pedáljelzések sem ugrálnak fel-le, mint a többi oldalon, és az ujjrendek is gondosak. Csak jó forráshoz kell nyúlni! Sajnálhatjuk, hogy ugyanebből a kiadványból az egy-egy oldalnyi FEUILLE D'ALBUM és LARGO címen szereplő bagatelleket mellőzték. Ezek valóban egyébként nehezen hozzáférhető darabok, és szerepeltetésükkel megnövekedne a kiadvány különlegességében rejlt érték.

Következik még négy PRELÚD az Op. 28-as sorozatból válogatva. A kényesen lassú tempók mellett szembeütnék a felnőttről kéz-

től is nagy nyújtózkodást kívánó nőna és dcima fogások...

Két POLONÉZ és három KERINGÓ zárja a sort. S ha a korrektorok és szerkesztők figyelmére egyre lankadt is (egyre sűrűbbek a hibák), nem fogom mellőzni őket a későbbiekben.

A lapozgatás végén adódik még néhány gondolat a közreadó nevének feltűnő feltűntetése kapcsán. És itt ejtek szót – még az igazi hibacsapadék előtt – a hagyományos közreadói bejegyzésekről. (Ujjrend stb.)

Hogyan kínálhat újat egy kottakiadó egy külföldi szerző műveinek kiadásával? Álljon itt három pozitív példa Bach műveinek itthoni kiadásaiából: a DAS WOHLTEMPERIERTE KLAVIER Bartók-féle közreadása jelentős beledolgozásokat tartalmaz, tudományos, néha költői szintű jegyzetekkel. Ugyanennek a műnek Lantos Istvántól származó Urtext-közreadása éppen az ellenkezőjével ad letisztított képet. Például az ujjrendet teljesen mellőzi. Ahogy az előszóban megfogalmazza, a kottát a zongoránál olvasva mindenki „a kézalátának és zenei elképzelésének legmegfelelőbb ujjrendet egyénileg is ki tudja alakítani”. (Hozzáfűzhetjük, hogy azok, akik tanár segítségével haladnak előre a kottában, úgyis vaskos tintaceruza-bejegyzéseket kapnak. Nincs az a tanár, akinek bármelyik kotta bejegyzései végérvényesen megfelelnek. És ez így van rendjén...) S egy egészen új kiadvány: A FUGA MŰVÉSZETE Zászkaliczky Tamás kiadásában valóságos megfejtése a műnek.

De Chopinnel kapcsolatban nem így állunk. Csak a legújabb kiadványokat véve alapul: a KERINGÓK és a MAZURKÁK a közreadó neve, előszava stb. nélkül jelentek meg. (Ettől amolyan kalózkadásoknak látszanak.) Az utóbbit végigjátszva öt súlyosabb hanghibát találtam. Viszont a most bírált kiadvány MAZURKA-darabjaiba nem innen kerültek át a hibák...

Ugyanakkor a KEZDŐK ZONGORAMUZSIKÁJÁ-ban (az egész sorozatban) olyan helyen szerepel a közreadó neve, ami a bevett szokásoknak megfelelően legfeljebb a „zongorára átirta Liszt F.”, vagy „hangszerelle C. Debussy” esetében illendő. Itt így olvasható az első kottalap jobb felső sarkában:

Fryderyk Chopin
Hrsg. von Magda Csurka

Természetesen az első feliratos oldalon is szerepelt már az egybegyűjtő neve – ott szerényebb elrendezésben.

A már említett, jó helyről másolt CANTABILE kivételével a többi darab képe olyan, mintha a zongoratanár ötletszerű beledolgozásai lennének rajtuk. A 10. darabban és hébe-hóba másutt a pedáljelzések zárójelben szerepelnek, mintha tudományos alapossgú szövegkrüikával volna dolgunk. (Chopin gyakran szükségtelennek tartotta a pedáljelzéseket. A később még említendő ESZ-DÜR KERINGŐ és az előtte szereplő A-MOLL KERINGŐ a kéziratlapokon minden pedáljelzés nélkül szerepel, míg a mostani kiadványban – helyesen – az előadói szokásoknak megfelelő jelekkel. Ezzel szemben a soron következő KERINGŐ-nél még zárójelben sem találunk jelzéseket. Tehát e tekintetben nagy a következetlenség.) A képtelen újrendre álljon itt egyetlen példa: az 5. darab (a már említett Op. 68. N°. 3. MAZURKA) fergeteges intermezzójában, ahol szinte bartókos dudamuzika szerepel, a jobb kézben az egymás melletti öt ujj és egymás melletti öt billentyű megfeleltetésé lennc kézenfekvő „megoldás”. (Az előbb említett MAZURKA-kiadásban így is szerepel.) Ehelyett a másutt is tapasztalható ujjtornára kapunk felszólítást: a kéz távoli ujjai kcrülnének értelmetlenül egymás mellé. Ha egyedül olvasom a kottát, akkor úgysem veszem figyelembe a számozást (éppen elég a szöveg figyelése), ha pedig tanár segítségével, akkor úgysis átszámozza az ujjrendet. Kinck szól tehát? Következetlen (bár az olvasás közben tudatosan nem olyan zavaró) a zenei műszavak kisbetűs-nagybetűs használata is. De ez már igazán eltörpül a következő felsorolás mellett.

3. Megvásároltam a kiadványt – mégiscsak egy újdonság

Soroljuk az eddigieket átmenetileg a tipográfiai ízlés birodalmába! A lényeg a melódiák továbbadása az utókornak! Következzék tehát a komoly hibák sorak, az oldalszámok rendjében és egyben egyre súlyosbodó és sűrűsödő sorozatban.

A 12. oldal alsó sorának negyedik ütemében két hiba a fődallamban: a fisz és a gisz hangok előtt hiányzik a módosító jel (még a harmadik lenyomatban is lecsúsztak egy félhanggal).

A 19. oldalon is két hiba: a második sor utolsó ütemében a legfelső egészkontta helyesen egy kisterccel lejjebb lenne, a negyedik sor második ütemének második basszus-hangzatánál hiányzik egy pótvonál.

A 20. oldal 6. ütemének felső dallamában hiányzik az esz hangot e-re feloldó jel.

A 21. oldalon a középső sor végén záró kettős vonal szerepel ismételőjel helyett.

A 22. oldal második sorában a futam harmadik nyolcada rossz hangról indul, helyesen egy kisterccel följebb írandó.

A 26. oldal végén a darab szerkezete és egyben előadói gyakorlata alapján szerepelhetne az esetleges visszatérés lehetőségének jelzése. (Ez az, amit valóban zárójelben lehetne feltüntetni.) A Rádió két évvel ezelőtti nagyszerű *Chopin összes zongoradarabja* sorozatában is ebben a formában szerepelt. Egyébként ennek a műnek kézirata annyira vázlatos, hogy a címét is az 1955-ös első kinyomtatásánál vették KERINGŐ-nek. (Egy 1968-as krakkói kiadás közli az előző keringőével együtt a faksimilelapokat.)

A 28. (utolsó) oldal utolsó sora a korona az eddigieken: hibás a hangnem jelzése! A TRIO Desz-dúrban íródott, egészséges domináns négyeshangzatokkal, nem pedig így, a szinte minden ütemben fellépő g-asz kisszekund-súrlódással. Föltehető, hogy a közreadó a Paderewski-összkiadás óta megjelent Urtext-kiadások egyikét sem ismerte, vagy legalábbis nem vette figyelembe.

Tegyük fel, hogy nem nekem szánták ezt a kiadványt.

Esetleg tényleg kezdőknek?

Autodidakta tanulóknak?

Tanári segédanyagnak?

Felnőttkorban újrakezdők olvasógyakorlatának?

Kirakati dekorációnak?

Zentai Zoltán

A KÍNAI KONYHA KÖNYVE

E. N. Anderson: The Food of China
Yale University Press, New Haven & London,
1988. xvi + 313 oldal

A Yale University Press derekasan kiveszi a részét a kínai gasztronómia történetét tárgyaló munkák kiadásából: a témakör máig legátfogóbb szintézisét nyújtó, neves amerikai sinológusok tanulmányait tartalmazó kötet (Chang, ed. 1977) után most az anyagot frappánsan és újszerűen átrendező kiadvánnyal jelentkezett. Az 1977-es könyv jelentős része egyébként – néhol a plágium határát súrolóan – kivonatolva magyarul is hozzáférhető, mégpedig egy legalábbis szándékai szerint művelődéstörténeti igénnyel megírt kínai szakácskönyvben (Terebess, 1986). Ezzel az esszenciával közel egy időben és azonos terjedelemben (bő 15 ív) jelent meg egy kilenc, receptekkel megspékelt kisesszét tartalmazó kötet átfogóan a keleti szakácsművészetről, az *Élet és Tudomány*ban 1984-ben megjelent sorozat újraközléseképpen (Raj & Oláh, szerk., 1986). Ebben a kötetben található Csongor Barnabás sinológiai professzor tömör összefoglalása is (1986. 179–210. o.), amely Terebess tallózásával és egy azóta (Anderson könyvének tényleges kiadásával nagyjából egy időben) megjelent szakácskönyvvel (Zhao Yi & Kassai, 1990) a gasztro-sinológia hazai irodalmának gerincét adja. Mindhárom említett magyar kötetet színes ételfotók tarkítják, rajtuk mellékfigurákként („keleu kolorit”) pislákoló gertyák, széthajtott legyezők, mívesen megmunkált evőpálcikák. Közös vonásuk még – ami alighanem újabb kelet-európai fejlemény (Davidson, 1980. 337. o.) – a receptekben a többes szám első személy használata. (A magyar gasztronómiai hagyomány a legkorábbi szakácskönyvszerzőktől, pl. Keszei Jánostól Czifray Istvánig az egyes szám második személyt használta, többnyire felszólító módban. A többes szám első személy a magyar szakácskönyvekben a századforduló óta általános, ezt használta már Dobos C. József is.) A beszerzés kérdéseit illetően – különösen nem a bőség koraként számon tartott időkben – hallatlanul imponá-

ló Raj Tamásnak és Kassai Györgynek az előszókban (1986. 9. és 1990. 9. o.) megfogalmazott opimizmusa. Pedig alighanem inkább Vánca Istvánnak van igaza, aki már 1986 végén megírta, hogy az örvendetesen gyarapodó egzotikus szakácskönyvek – legalábbis gyakorlati – „jelentősége – néhány kivétellel – abban áll, hogy hoznak valami keveset a szerzőjük konyhájára”. 1986 e záróakkordjával a vidám magyar irodalmi gasztronómia nagy éve volt, ekkor jelent meg például a vajdasági Kopeckzy László APÁM FŐZ című kisregénye is (1986. 39–113. o.)

Az előszókban, Terebess (1986. 7. o.) és Zhao Yi (1990. 10. o.) egyaránt élénken tiltakoznak az ellen a – ki tudja, mért, vádnak vélt – alapigazság ellen, hogy a kínai konyha leleményeit a szükség kényszerítő ereje alakította ki, szerintük holmi diétikus vagy hedonikus szemlélet. A kínai vendéglők tintahalas fogásainál (pl. Zhao Yi & Kassai, 1990. 42., Lo, 1972. 119., 126., 138. o.) a kínai (és Vánca közlése szerint a tibeti) konyha szellemének sokkal inkább megfelel a lengyel *Katmar à la Flacski*, ami nem más, mint a nálunk is újabban annyira hiányzó pacal pótlása az eladdig hitványnak vélt tintahallal (Davidson, 1980. 337. o.). A tintahal egyébként *habarnica* néven a XVI–XVII. században nálunk is kedvelt presztizs fogyasztási cikk volt, erről tanúskodik például az erdélyi fejedelem szakácsának receptje is (Keszei, 1983. 191. o.)

A továbbiakban is – Andersonhoz hasonlóan – a száraz teoretizálásnál maradok, hiszen könyvének, annyi más mellett, egyik legfőbb erénye, hogy páratlan önfegyelmel mindössze néhány, történelmi korokba (XII–XIII. század) helyezhető dzsürcsi (mandzsukkal rokon északi hódító barbár) és alighanem nehezen feldolgozható receptet ad (271–273. o.). A különböző konyhák és étkezési szokások jellemzésére Claude Lévi-Strauss francia etnológus vezette be a gusztéma (gustème) fogalmát, és annak idején néhány gusztéma segítségével jellemezte is az angol, francia és kínai konyhát (1958. 99–100. o.). Szerinte az alábbi három jeggyel (gusztémával) lehet jellemezni az angol és a francia konyha különbségeit (az oppozíció megléte vagy hiánya jellemzi az adott konyhát):

	1	2	3
angol	+	+	-
francia	-	-	+

1. Endogén vs. exogén, tulajdonképpen a nemzeti vs. egzotikus nyersanyagok szembeállítás. Az angol étkezések viszonylag szolidan elkészített főfogásai endogén nyersanyagokból valók, ezekhez járulnak az egzotikusabb kísérők: tea, bor, gyümölcskenyér, narancslekvár. A francia konyhában ez az oppozíció egészen elmosódott: centrális és perifériális helyen egyaránt szerepelnek mindkét kategória képviselői. 2. Centrális vs. perifériális, tulajdonképpen a főétel vs. mellékételek szembeállítás. 3. Megjelölt vs. jelöletlen, tulajdonképpen a pikánsan vs. szolidan elkészített ételek szembeállítás. A francia és a kínai konyha különbségeinek jellemzésére Lévi-Strauss a következő két jegyet vezette be (itt nem az oppozíció megléte vagy hiánya, hanem az oppozíció egyik tagja jellemzi az adott konyhát). 4. Egyízű vs. kevert ízek. Édes és savanyú kizárják egymást a francia konyhában, nem így a kínaiában. 5. Szinkronikus vs. diakronikus. A francia konyha diakronikus, azaz ugyanazok az oppozíciók az étkezés különböző fázisaiban nem szerepelnek. Így a francia *hors d'oeuvre*-ök a maximális vs. minimális transzformáció (nyersanyag-átalakítás) oppozíciója körül épülnek föl, a *charcuterie* vs. nyers étel típus szerint, amely viszont szinkronikusan nem jelentkezik. (A *charcuterie* hideg húsból, kolbászokból, pástétomokból szokott állni.) A kínai konyha a franciával szemben szinkronikus, azaz az oppozíciók érvényesek az étkezés valamennyi fogására.

Mint Lévi-Strauss is megjegyzi, további oppozíciókkal (pl. nyers vs. főtt, főtt vs. sült, hideg vs. meleg étel) tovább finomítható a jellemzés. Olyan fontos különbségeket azonban meg sem említ, mint hogy a francia (és általában az európai) étkezések során a menün belül a hígabtból a szárazabb, tömörebb felé haladnak, a kínaiaknál éppen fordítva, az étkezés levestel fejeződik be. A kínai étkezés, legalábbis ünnepi alkalmakkor, hidegtállal (*leng-cai* vagy *leng-pan*) kezdődik, hal az utolsó előtti, leves az utolsó fogás: ilyenkor vagy

a rizsescsészéből sóprik a maradékot a levesbe, vagy fordítva, erre öntik rá a levest. A *leng-cai* a francia *hors d'oeuvre* megfelelője, általában apró szeletekre vágott, fűszerezett, hideg húsból, savanyított zöldségekből áll.

A kínai konyhán belül legnagyobb jelentősége Lévi-Strauss 2. oppozíciójának van, amelyet a kínaiában a *fan* vs. *cai* szembeállítással fejeznek ki. (Legalábbis ez a centrális vs. perifériális oppozíció legkézenfekvőbb értelmezése a kínaiában.) A *fan* a főétel, tipikusan főtt rizs, de lehet más gabonaféléből készült lepény, tészta stb. is. A *cai* a mellékétel, falatnyi szeletekre feldarabolva felszolgált zöldségekből és húsból készült fogás, legtípikusabban káposzta, *bai-cai*, „*fehér-cai*”. Kiterjesztett jelentésükben a *fan* „étkezés”, a *cai* „fogás”. A centrális vs. perifériális oppozíciónak tehát más értelme van a kínaiában és az európai „úri” (nem „népi”) konyhában (*haute cuisine*), minthogy a kínaiában a rizs és más gabonaneműek állnak szemben a többi étellel, az európai „úri” konyhában viszont a hús áll szemben a körettel (kanonikusan 1:3 arányban). Ugyanakkor a kínaiak, az európaiakkal ellentétben, a fogásokat nem egymás után, hanem tulajdonképpen egyszerre fogyasztják. A *leng-cai* és a levesek leszámításával az ideális (lehetőleg hat-nyolc személyes) kínai étkezés annyi fogásból áll, ahányan esznek. A tálak többségét egyszerre hozzák az asztalra – avagy elkészülésük sorrendjében, sűrűn, folyamatosan –, és bármelyikből bármikor lehet venni. Általában ki-ki tetszése szerint döntheti el, hogy melyik fogásból, mártásból mikor, mennyit és hogyan vegyen, tisztán vagy keverten egye-e.

A centrális vs. perifériális oppozíció egyébként viszonylag jól megvolt a magyarban is: a régi úri konyhában ezt fejezte ki a *hús* vs. *lé*, „minden, amit hússal esznek”, és ezen oppozíció népi realizálódásának emlékét őrzik a székely és csángó nyelvjárásokban a még századunkban is „minden, amit kenyérrel (vagy puliszkával) esznek” jelentéssel regisztrált, szórványosan előforduló *költés* és *ázalék* szók. Ez utóbbi oppozíciótpust fejezi ki a japán *meshi*, *gohan*, mindkettő „főtt rizs” vs. *okazu*, „amit vele esznek”, továbbá Európában az ógörög *artosz*, *maza* vs. *opszon*, latin *panis* vs. *obsonium*, *pulmentarium*, *pulmentum*, régi és

nyelvjárási francia *pan* vs. *companage*, svéd *bröd* vs. *sovel*, angol nyelvjárási *bread* vs. *soul*. Fernand Braudel egymástól függetlenül említi a kínai *fan* vs. *cai* oppozíciót (1895. 103. o.) és az olasz *pane e companatico* összetételt (1985. 149. o.). Ez utóbbiról ezt írja: „Dél-Itáliában még napjainkban is azt tapasztalhatjuk, hogy a munkások munkahelyükön ebédre óriási karaj kenyeret esznek, s mellé, amolyan fűszerezőnek, néhány paradicsomot és hagymát, amit kifejező névvel *companaticónak* – vagyis kenyeret mellé valónak – neveznek” (1985. 130. o.).

A *fan* vs. *cai* különbséggel behatóan szokás foglalkozni az elméleti ígénnyel megírt munkákban (pl. Chang, ed., 1977. 7–8., 41., 300., 304. o., ezeket veszi át Terebess, 1986. 5., 7. o.), így nem mulasztotta el tárgyalni Anderson sem (82., 139–140. o.) A *fan* és *cai* ételek készítésükkel és felszolgálásukkal való elkülönítése talán már a Shang-korig (Kr. e. 16–11. század) visszavezethető, ekkor állítólag külön edény (*gui*) szolgált a rizs és külön edény (*dou*) a hús tálalására. Zhao Yi megállapítása szerint is a *fan* és *cai* ételek „a konyhában nem vegyülhetnek egymással”, „külön edényben kell őket főzni” (1990. 10. o.). A főtt rizs azért még tálalás előtt, további feldolgozásakor is találkozhat másféle étellel, így például az általa is leírt sült rizs és tojásos rizs (1990. 24–25. o.) esetében. A szintén *fan* és *cai* együtteséből adódó palacsinta-, fánk- és buktaszerű – de általában nem is édes – ételek (pl. *jiao-zi*, *bao-zi*, *hun-tun*, *xian-bing*) esetében megkülönböztetük a *fon*-elemet, a bőrt (*pi*) és a *cai*-elemet, a tolteléket (*xian*). Az edények elválasztásához némi analógiául szolgálhat, hogy a hagyományos zsidó konyhában a húsos (vagy zsíros) és a tejes ételekhez való edényeket különítik el igen szigorúan, sőt egyazon étkezésen belül – elvileg még az ember gyomrában – sem találkozhat a kétféle étel. A zsidó vallás törvényei szerint tehát nem szabad húsos és tejes ételt együtt enni, és annak is meg van szabva az ideje, hogy az egyik után mennyi idővel ehető a másik. E szokás magyarázatául általában egy mózesi törvényre (2Móz. 23:19) hivatkoznak (pl. Raj & Oláh, szerk., 1986. 12. o.), ugyanakkor más pásztorkonyhák (pl. mongol vagy éppen palesztin) tanúsága szerint a két ételcsoport ilyen merev elválasztása újabb fejlemény lehet.

A kínai teríték egy csészéből és egy pár evőpálcikából áll, amit porcelánkanál és mártásos tányérka egészíthet ki. Ki-ki megkapja a saját *fan*-ját, a közös *carból* mindenki maga válogat. A kanalat nem veszik a szájukba, hanem az ételnek a tálból való kiszedésére szolgál. Az ételek általában vagy fel vannak darabolva, vagy olyan állagúak, hogy evőpálcikával falatokra bontva kiemelhetők. A rizst az étkezés kezdetén az asztalra teszik. Mivel a legtöbb fogás frissen készül, az előételeket az elkészülés sorrendjében követik a további fogások, amelyeket lehordani legfeljebb helyszűke miatt szokás. A bal tenyérbe vett csészét a szájuk elé emelik, és a jobb tenyérben tartott, csipesszerűen használt evőpálcikkal az ételt közelről a szájukba juttatják. A levesből először kieszik a sűrűjét, majd kiisszák a levét. Számos fogáshoz mártás is jár, amit külön tányérban szolgálnak fel, és a falatokat izlés szerint ebbe mártogatják.

A kínaiak „hét dolog” (*qi jian-shi*) alatt azokat a dolgokat értik, amelyeknek mindig a háziasszony keze ügyében kell lenniük: tűzifa, rizs, olaj, só, szójaszós, ecet, tea – néha valamelyik helyett zsír, cukor, bor is állhat. Miként a kenyér legtipikusabban kínai megfelelője a rizs, egyes nyugati tejtermékek kínai megfelelői szójakészítmények, például a sajté a szójasajt (*dou-fu*), a tejfölé a rengeteg változatban készített szójaszós. Zsiradékfelhasználását illetően a kínai konyha olajon (ritkábban sertézsíron) alapul. (E tekintetben Európa több régióra oszlik: a mediterrán országokban olajjal, a nyugat- és észak-európai konyhák vajjal, a közép-európaiak sertézsírral főznek.) A század elejétől, japán importból terjedt el, de azóta a legjellegzetesebbnek számító „kínai” ízt adja a mononátrium glutamát (*wei-jing* vagy *wei-qin*, japánul *aji-no-moto*, hangzatos angol kereskedelmi megnevezése *gourmet powder*). Az igényesebb kínai főzés nélkülözhetetlen kelléke még a gyömbér, a szesám (mint mag és olajként is), továbbá egy sereg más fűszer.

Futólag érdemes megjegyezni, hogy a kínaiak többnyire gyenge teát (*cha*) vagy meleg vizet isznak – nincs is a kettő közt éles határ. Náluk *ju* a ritkán és tehetősebbek által fogyasztott szeszes italok átfogó neve, ez úpikusán rizsből (északon inkább kölesből) készül, lehet rizssör, rizsbor, rizspálinka, de ismere-

tesek a gyümölcsborok is. A *borraváló* kínai megfelelője – bár az utóbbi időkben e szokás náluk szinte ismeretlen – *cha-qian* „teapénz” vagy *ju-qian* „borpénz”.

Kínában számos helyi konyha létezik, sőt szinte minden vendéglőnek van olyan specialitása, amelynek receptjét féltett titokként őrzik. A regionális felosztás legfőbb szempontja a *fan* típusa lehet: délen rizs, északon inkább búza, kölesfélék, kukorica, illetve ezekből kásák, lepények, tészta. Ugyanakkor az északiak is bőven fogyasztanak rizst, és a déliek is tésztaféléket. Egyébként nemcsak a kínai táplálkozási tájak jellemzésére alkalmas a *fan* típusa, például Angliában északon és nyugaton a zab, délen és keleten a búza dominál, nálunk pedig Erdélyben a kukoricának, a Felvidéken a burgonyának volt fokozott jelentősége. Kínáról általánosságban még elmondható, hogy a déli konyha a pikánsabb, izesebb (fűszeresebb, cukrosabb). Máig is – aligha kielégítő módon – a regionális felosztás hagyományos szempontja a *cai* (gyakran egyenesen az éttermi *cai*) típusa, például *jing-cai* a pekingi konyha, *chuan-cai* Sichuan (Szecsuan), *min-cai* Fujian (Fucsien) tartomány konyhája, illetve jellegzetes fogása. Általában négy égtáj szerint szokás elrendezni e helyi konyhákat (pl. Lo, 1972. 113–220. o.), fenntartásaival együtt így tesz Anderson is (194–220. o.). A legjellegzetesebbnek számítók északon Peking (Beijing), keleten Yangzhou és egyáltalán a keleti partvidék, nyugaton Sichuan (Szecsuan), délen Kanton (Guangdong) konyhái, viszonylag önálló típusokat képvisel még északkeleten Shandong, délkeleten Fujian tartomány.

Hozzánk, magyarokhoz a kínaiak közül legközelebb talán a velünk egy földrajzi szélességre eső északkínai konyha áll, mongol, mandzsu és egyéb barbár beütéseivel. A legnagyobb szám azonban a nem csak Kínában, hanem a világon egyedülálló kantoni konyha. Itt található a kigyó-, macska- és kutyahúsból készült ételek, továbbá a francia konyhában is megbecsült csiga és békacomb. Viszont az eleven majom meglékelt agyának velejét csak elvéve – és Anderson szerint inkább csak erősítőszerként (214. o.) – kanalizatják. (Gyógyszerről és nyers tápanyagról lévén szó, nem evópalcikázzák.) A kínaiakon belül a kantoniak ugyan a legkevésbé váloga-

tósak, szakácsaik azonban elismerten a legmerészebbek, legtalálékonyabbak. Némely kantoni vendéglőben az étlapon akár ötszáz fogás is áll – a többi helyszűke miatt maradt le. Mindenesetre a kantoni konyhát nemcsak a felhasználás változatos módzatai, hanem a felhasznált anyagok – számunkra az elfogadhatón túl terjedő – széles skálája is jellemzi. Minthogy a Kanton (Guangdong) tartománybeliek alkotják a Kínán kívüli kínaiak (*hua-qiao*) többségét, Amerikában és Európában is leggyakoribbak a kantoni éttermek. A nyugati fogyasztók néhány – kínaiak számára döntő – szempont (pl. a nyersanyagok frissessége) iránti igénytelensége azonban az utóbbi évtizedekben alaposan lezüllesztette a Kanton város (Guangzhou) és vidékén (beleértve Hongkong és Macau, azaz Xianggang és Aomen) kívüli kantoni konyhát. Anderson könyvének egy mulatságos passzusa az álpolinéz beütésű álkantoni édes-savanyú disznóhús (tipikusan szűzpecsenye) receptjének paródiáját adja (212. o.) – az eredetivel nemcsak a nyugati (pl. Lo, 1972. 86–87., 205–206. o.), hanem a hazai olvasó (sőt fogyasztó) is ad nauseam megbarátkozhatott (Raj & Oláh, szerk., 1986. 203–204. o., Terebess, 1986. 109–110. o., Zhao Yi & Kassai, 1990. 52. o.).

Anderson a kínain belül a kantoni konyha specialistája, előző feleségével társszerzőségben ő írta a Chang Kwang-chih szerkesztette kötet dél-kínai fejezetét (1977. 317–382. o.). Legszűkebb szakterületén belül – lévén amerikai – elosztatja a híres kaliforniai-kantoni *chop-suey* eredetmitoszáat is: „Késő este bányászok/aranyásók/gengszterek... betérnek egy San Francisco-i/Los Angeles-i... kínai étterembe, de már csak az aznapi maradékokból tudnak nekik összeűtni valamit, ami viszont fenségesre sikerül...” (212–213. o.). Néhány egészen közönséges hazai éttermi étel, különösen az úgynevezett hortobágyi palacsinta renoméjának nem ártana egy hasonló eredetlegenda: „betyárok – akik becenevükön nevezendők és felsorolandók – késő este betérnek egy hortobágyi/bugaci/gyöngyösi... csárdába...”.

A kínai *fan* jelentőségét nehéz lenne túlhangsúlyozni. Gyakorta emlegetett példa, hogy a „Hogy vagy?” egyik kínai megfelelője a *Chi le fan ma?*, jelentése szó szerint „Étél-e”, „Megetted-e a *fan* adagodat?” A kínai

étkezés azon elve, mely szerint a *fan* előbbre való a *cainál*, az ünnepi étkezéseknél megfordul ugyan, de a *fan* típusa ezek összetételét is meghatározza: míg délen ünnepi étkezésnél alig van rizs, északon a szegények csak kimondottan jeles napokon ettek rizst. Bár általában (és nyilván nem csak Kínára) érvényes, hogy a gazdagabbak több *cait*, a szegényebbek több *fant* esznek, a *fan* típusa önmagában is utalhat a társadalmi hierarchiára. Egy Shandong tartománybeli faluban a század első felében például a leginkább fogyasztott *fan* típusa szerint Martin C. Yang négy csoportot különböztetett meg: a legalacsonyabb rendűek főleg édesburgonyát (batátát), a következő csoport édesburgonyát és kölest, a harmadik kölest és búzát, a legelőkelőbbek pedig búzát fogyasztottak (1945. 32. o.).

A Lévi-Strauss adta, de bővíthető gusztémakészlet tagjai különbözőképpen fejeződnek ki különböző nyelvekben. Más irányú megközelítést ajánlott Roland Barthes (1961): ennek kiindulópontjával a nyelvekben már eleve kifejezett dolgok szolgálnak. Egyik példája az amerikai angol *crisp*, *crispy*, „ropogós”, ami – némi spekulációval – a cukrossal állítható oppozícióba. A kínaiak számára az étel három fő erénye színe (*se*), illata (*xiang*) és zamata (*wei*), de hangsúlyozott jelentősége van állagának is. (Ez utóbbi szempont domborodik ki például a ritka csemege cápauszony, fecskefészek és medvetalp esetében.) Anderson beszámol arról is, hogyan szokták jellemezni a kínaiak az ételeket (190–193. o.). Kiderül például, hogy az említett *crisp* kvázimegfelelője, a *cui*, a kínaiaknál is fontos erényt fejez ki, a szárazsal és a puhával áll ellentétben (190. o.). A *cui* kívánatos jellemzője az elkészített – nyugatiaknak gyakran félnyersnek tűnő – zöldségeknek is.

A kínaiak az étkezés során egyensúlyra törekcsenek: sós után édeset, ropogós után puhát, szilárd után folyékonyat szokás fogyasztani. Lévi-Strauss említett 4. oppozícióját jól illusztrálhatja a cukor és ecet elegyével készült *lang-cu* nevű, halhoz és húshoz való szószféleség, valamint a már említett nevezetes édes-savanyú disznóhús (*lang-cu pou*).

Tökéletesen eltávolítható az, aki a nyugati ízlés formálta szakácskönyvekre támaszkodva próbál képet alkotni a kínaiak táplálkozásá-

ról. Fernand Braudel is idézi azt a gyakran figyelemre sem méltatott véleményt, mely szerint „a konyhaművészet terén sehol a világon nem olyan nagy a különbség gazdag és szegény között, mint Kínában”, ahol „a kifinomult konyhaművészet, a változatosság, sőt egyszerűen maga a jóllakás is a gazdagok kiváltsága” (1985. 190. o.). Hiteles néprajzi leírásokból tudjuk, hogy Kínában a lakosság túlnyomó többségét alkotó szegények – legalábbis a század első felében – elvétele fogyasztottak húst, tojást, cukrot (pl. Yang, 1945. 32. o.). Braudel számos példát hozott arra, hogy nemhogy a szegények, de a gazdagok is alig ettek húst (1985. 203–205. o.). Ehhez képest például a Vörös Sárkány szakácskönyvének 77 receptje közül – a csak „csirke alaplével” készült ételeket is ide számolva – mindössze 21 hústalan (Zhao Yi & Kassai, 1990), de nem jobb az arány a legismertebb nyugati kiadványokban (pl. Lo, 1972) sem, hacsak nem kimondottan a vegetáriánus konyhát ismertetik. A kínaiak tehát a gabonaneműek mellé leginkább zöldségeket (savanyított káposztát stb.) esznek. Ha már húst fogyasztanak, a négylábú állatok (*shou*) közül a legfőbb táplálék a disznó (*zhu*), északon, nemcsak a mohamedánoknál, a bárányhús is népszerű. (A mohamedán kínaiak – *hui* – nem fogyasztanak disznóhúst, helyette birkát és marhát esznek, sőt a többi kinaival – *han* – ellentétben, tejet és vaját is fogyasztanak.) A halak (*yu*) közül a kínaiaknál legnépszerűbb a ponty (*li*), a szárnyasok (*niao*) közül délen inkább a kacska (*ya*), északon inkább a csirke (*ji*).

A legautentikusabb kínai éttermek konyhája is viszonylag távol áll egyrészt a hétköznapi népi táplálkozástól, másrészt pedig az egykori felsőbb osztályok konyhájától is. Étlapjaikra nem kerülhetnek rá olyan gyanús eledelek (különböző állatok embriói stb.), amelyeket afrodiziákumképpen fogyasztottak előszeretettel még századunkban is. Az *haute cuisine* e vadhajtásnak tűnő szélsőségei csupán kuriózumként vannak emlegetve, pedig éppen ezek felelnek meg leginkább az oly szívesen idézgetett diétikus és hedonikus szemléletnek. Az egykor náluk is népszerű ételépítmények (a franciáknál pár évszázada *pièces montées* volt a nevük) kimentek ugyan a divatból, továbbra is szokás azonban – különösen igényesebb lakomák alkalmával – a

hidegtalakat lepke, fénix, sárkány stb. alakúra formázní.

A kínai konyhának fő erénye még a páratlan gyorsaság (viszonylag bonyolult ételek is megvannak negyedóra alatt) és a hallatlan alkalmazkodóképesség. Ez utóbbi révén – Anderson tudósítása szerint (210. o.) – még a hamburgerből is sikerült elfogadható ételt varázsolni, legalábbis Hongkongban.

Különböző szempontok együttesen adják a kínai konyha képét. Anderson (akárcsak Chang Kwang-chih és az őt követő Terebess) mindenekelőtt kronológia szerint tárgyalja a témát, könyvének több mint harmadát azonban egy-egy külön nézőpontnak (regionális, szociális, diétikus stb.) szenteli. Jőmagam a fentiekben mindezeket némi összehasonlítással igyekeztem kiegészíteni. A gyakorlati megközelítés fontos lépéseit jelenthetik az idézett szakácskönyvek. Ezek mellett érdemes megemlékezni egy váratlan irányból jelentkező kalauzsról. A KÍNAI TÁRSALGÁS szerzője (Nagy Bálint, 1986. 8. o.) azzal kecsegteti olvasóit, hogy könyve nem pusztán üres feleségre való, hanem forgatói „éllapja segítségével [...] nemcsak kínai nyelvterületen, de Budapesttől Lagosig és Kairótól Jakartáig bárhol rendelkezhetnek (a valódi kínai éttermekben a szakács vagy pincér mindig kínai származású)”. Újabb szakácskönyveink stílusában tehát: toborozunk egy hat-nyolc fős társaságot, dobjunk össze jó sok pénzt, csapjuk a hónunk alá ezt a pompás kis könyvecskét, és legeljük le az „Étkezés” fejezet (1986. 166–203. o.) kínálatát.

Irodalom

- Barches, Roland: POUR UNE PSYCHO-SOCIOLOGIE DE L'ALIMENTATION CONTEMPORAINE. *Annales*, 16/1961/977–986 o.
- Braudel, Fernand: ANYAGI KULTÚRA, GAZDASÁG ÉS KAPITALIZMUS, XV–XVIII. SZÁZAD A MINDENNAPI ÉLET STRUKTÚRÁI: A LEHETSÉGES ÉS A LEHETETLEN. Fordította Pődör László. Gondolat, Bp., 1985.
- Chang Kwang-chih (Zhang Guang-zhi), ed.: FOOD IN CHINESE CULTURE. ANTHROPOLOGICAL PERSPECTIVES. Yale University Press, New Haven & London, 1977.
- Davidson, Alan: NORTH ATLANTIC SEAFOOD Penguin, Harmondsworth, 1980.

- Dobos C. József: EGY ÚJ FŐZÉSRŐL VALÓ KÖNYV. MAGYAR-FRANCIA SZAKÁCSKÖNYV. Méhner Vilmos, Bp., 1981
- Keszei János: BORNEMISSZA ANNA SZAKÁCSKÖNYVE 1680-BÓL Közzéteszi Lakó Elemér. Kriterion, Bukarest, 1983.
- Kopeczky László: HÍMZETT POGÁCSA. DIÉTÁS HUMOR. (Három kisregény.) Forum, Újvidék, 1986
- Lévi-Strauss, Claude: ANTHROPOLOGIE STRUCTURALE Plon, Paris, 1958.
- Lo, Kenneth: CHINESE FOOD. Penguin, Harmondsworth, 1972.
- Nagy Bálint: KÍNAI TÁRSALGÁS. Tankönyvkiadó, Bp., 1986.
- Raj Tamás & Oláh Tamás, szerk.: ALADDIN KONYHAJA KELETI SZAKÁCSMŰVÉSZET. Minerva, Bp., 1986.
- Terebess Gábor: EZERÍZŰ KÍNA. Helikon, Bp., 1986.
- Váncsa István: TIBETI SZAKÁCSKÖNYV DERŰS KONYHAMŰVÉSZETI ELMÉLKEDÉSEK *Élet és Irodalom*, 1986/51–52. XII. 19. 25. o.
- Yang, Martin C.: A CHINESE VILLAGE. TAIYOU, SHANTUNG PROVINCE. Columbia University Press, New York, 1945.
- Zhao Yi & Kassai György: A VÖRÖS SÁRKÁNY ÍZEL. Textúra, Bp., 1990.

Kicsi Sándor András

SZERSZÁMOK VÉDHATALMA

Akciófilmekről

Ha influenzajárvány dönti ágynak az embert, kivált olyan, amelyek az országos tiszorvos szerint nem léteznek, s így aki áldozatának érzi magát közel harminckilenc fokos lázzal, az mindössze „képzelt beteg”, különlegesen jó alkalom kínálkozik a számára ahhoz, hogy műveltségének hézagait betömökjé.

Jó pár napja ezzel foglalatostkodtam én is. Ha képzelt betegséget Rubophennal tévezve lázmentességig sikerült szimulálnom, egy sok száz oldalas múlt századi bölcséleti műben igyekeztem elmélyedni az élet végső értelmetlenségéről. Ha a Rubopen se használt, kókadozva néztem a képernyőre meredve korunk egyik reprezentatív vizuális műfajának, az *akciófilmnek* eddig kellő figyelemre nem méltatott remekét. Néhány RAMBÓ-t, ROCKY-t eddig is láttam ugyan, amennyiben a körülmények szerencsétlen

összejátszása kikerülhetetlenné tette – és ameddig nem nehezdedtek három Eunoctin erejével pilláimra –, de sosem jutott eszembe mélyebb történetbölcseleti eszmei mondani-valójuk fölött eltűnődni. Mint ahogy azon sem, minek köszönhetik világsikerüket. Erre csupán tegnap, valahol Schopenhauer veretes főműve negyedik könyvének vége felé, a DELTA KOMMANDÓCSOPORT című remeklés bágyadtságűző megtekintése vezetett rá.

Persze lehet, hogy nem is műfajának igazi remeklése. Úgy látszik, az amerikaiak beleuntak ebbe a maguk teremtette terméktípusba is, és ahogy a klasszikus western gyártását már jó ideje olasz alvállalkozóikra bízzák („spagetiwestern”), ugyanúgy megcsömöröltek – legalábbis gyártókként – az akciófilmekről: ez is olasz termék. De ez mit sem von le érdemeiből. Sőt: ahogy minden világlátott ember tudja, hogy a „world’s famous pizzériaít” nem Itália ege alatt, hanem marylandi vagy connecticuti kisvárosok perifériáin, esetleg a New York-i Lower East Side síkatoraiban kell keresni, úgy ma már az igazi Amerika-ínyencek is tudják, hogy a filmipar legamerikaubb amerikaiágait, mindenekelőtt a legigazabb vadnyugati történeteket és akciófilmeket az óvilági kultúra egyik bölcsőjében állítják elő. Ez érthető: a nemzetközi munkamegosztás előrehaladtával az amerikai álomgyárak ma inkább arra fordítják erőiket, hogy tősgyökeres japán akciófilmeket gyártsanak. Tehát a DELTA KOMMANDÓCSOPORT is ilyen ízig-vérig „spagetti-akciófilm”. S mint ilyen, természetesen tősgyökeresen amerikai: Amerikai benne a Puerto Ricó-i katonai támaszpont, amerikaiak a katonák, amerikai az ellopott atombomba, színhelye, a Karib-tenger térsége, a szereplők egyenruhája, sőt benne maguk a szereplők is, legalább annyira, amennyire magyarok a dirndlis osztrák Piroshkák meg a mély érzésű Matuska Szilveszter, hollywoodi előadásban, Robert Redford alakításában.

De egy ilyen országhatárok és nemzetek fölötti univerzális műfaj esetében ennek nincs is jelentősége. Az akciófilm ugyanis Egyetemes Emberi (régébbi szóhasználat: „nembeli”) „üzenet” közvetítésére hivatott. És sikerének erősen valószínűsíthető nyitja rajongóinak lelki azonosulása ezzel az „üzenettel”. A több ezer éves végtelenített kalandtörténetek műfajának – melynek olyan ked-

vesen szívmengető változatai voltak már a régi görögöknél is, mint Héliodórosz SORS-ÜLDÖZÖTT SZERELMESEK-jei –, alighanem ez az iparszerűen előállított tömegtermék a végállomása.

Hogy miért, erre akkor jövünk rá, ha összevetjük, ami benne rokon a hagyománnyal, s ami benne új.

Néhány példa az előbbiekre: rokon a „hősök” tökéletes kortalansága, pontosabban az, hogy belső természetükön, karakterükön a véges emberi idő múlásának, de még a pusztá létezésének sincs semmi nyoma. S ennek korrelatívumaként sem külsőleg, sem belsőleg nem változnak: az ifjak mindig egyformán ifjak, az idősbek mindig egyformán idősbek, a gonoszok mindig egyformán gonoszok, a jók mindig egyformán jók. A kalandos történetek hagyományával mutat rokonságot a véletlen itt is mindent fölülmuló fontossága. A cselekmény bonyolításában ez pótol minden egyéb motívációt: véletlen egybeesések és véletlen elszakadások, esetleges egymásba botlása jóknak és gonoszoknak, és hasonló módon esetleges, ám a szembenállások végkimenetelét eldöntő megjelenése a mindig kívülről érkező csodának. Nincs szerepe – vagy az érdemileg tökéletesen elhanyagolható – a bármiféleképpen reális térbeliségnek s ennek következtében minden valóságos térbeli különbségnek: érdektelen, hogy a „színező elemként” elhangzó országneveknek, kontinentális vagy nyelvi-nemzeti meghatározásoknak (ha elhangzanak effélék egyáltalán) van-e bármi azonosítható, egyéb ismeretekhez köthető valószerűsége. Végeláthatatlan sivatag vagy háborgó óceán, a sztratoszféra vagy a Mariana-árok, hófödte légritka bérc vagy mérges kigőzölgésektől gomolygó járhatatlan mocsár – minden valósághoz köthető átmenet nélkül változathatják egymást. A műfaj belső törvényszerűségei szerint teljesen logikusan: egyedüli szerepük, hogy azon próbatételek kellékei legyenek, amelyekkel szemben a belsőleg üres szereplők fizikai kiválósága vagy gyengesége megmutatható. S ez a hagyományban így is volt és van rendjén: a kalandos történet átmenet az ősi mitologikus képzeletet csökevényes formában őrző tündérmese és az újabb kori – de már Cervantes DON QUIJOTÉ-jában vagy Voltaire CANDIDE-jában is csak parodisztikus – kalandregény között. Mint ahogy így volt

rendjén a filmtörténet korábbi időszakában is, azokban a kalandfilmekben, amelyek lényegében nem tettek egyebet, mint mozgalmas látvánnyá adaptálták a klasszikus kalandregény formai ismérveit. Sőt épp a legklasszikusabb darabjaik vagy klasszikus világirodalmi remeklések egyetlen, eredetileg harmadlagos jelentőségű összetevőjének, a *cselekménymenek* a megfilmesítései voltak (A PÁRMAI KOLOSTOR, a VÖRÖS ÉS FEKETE, a HÁBORÚ ÉS BÉKE stb.), vagy olyan „harmadlagos romantikájú” múlt századi kalandregényeket vittek a vászonra, melyekben már eleve a fordulatos cselekményre redukálódott a világ – elég itt a A HÁROM TESTŐR végtelen számú megfilmesítésére gondolni.

A fogantatásuk pillanatában is „filmnek” szánt hagyományos kalandos „mozik”, amik tehát nem regényadaptációkként születtek, a fenti sémától sem egyedül filmekként, sem sorozatokká elnyújtva nem különböztek. Mi több, igényesebb előállítók esetében – persze a statikus alapséma érdemi módosítása nélkül – még arra is törekedtek, hogy a véletlen mindenható uralmának adjanak valamilyen tér- és időbeli, valamint lélektani látszathihetőséget. De amint az irodalomból adaptált kalandfilmekben, ezekben is fontos szerepet játszottak az *emberi tulajdonságok*. Egyrészt azok, amelyek (ha statikussá merevített formában is) cselekvéseikben belsőleg mozgatták a hősokeket, és ezzel őket a nézőnek rokonvagy ellenszenvessé tették, másrészt azok, melyek őket szerszámaik használatára alkalmasították: a fizikai erő, az ügyesség, az öleltesség, a helyzetfölsimerés, az akaraterő – vagy ezek több-kevesebb hiánya, ami természetesen rájuk nézve végzetes következményekkel járt.

Az *akciófilm* mint műfaj alighanem gyökeresen új fordulat a kalandos történet több ezer éves múltjához képest. Róla, legyen bár más-más címe egyes megnyilvánulásainak, végső soron csak egyes számban lehet beszélni, akárcsak szereplőiről és az őket megtestésítő csillagokról: egyetlen egységes eposzias folyamat önmagukban semmilyen sajátlagos értelmet és érzésvilágot nem tartalmazó, egymással tetszés szerint csereberélhető alfejezetei ezek. Ennek az eposziának egységes, összefoglaló címe ez lehetne: A SZERSZÁM DIADALA. Variációinak egyetlen alanya, lényeges szereplője, „hőse”, jellemmeghatározója

ugyanis – bárhány emberformájú lény nyüzsg is a színen – a kezekben lévő, kizárólag pusztító funkciót szolgáló *technikai eszköz*, amelynek hovatovább elhanyagolható, önmagában érdektelen járulékos kelléke a kéz, amely tartja és használja, s a báb, amelyhez a kéz tartozik. Ha a régebbi kalandtörténetekre a jellemek nyílt vagy álmotivációkkal cikornyázott statikussága volt a jellemző, az akciófilmekre az, hogy bennük jellemek még a statikusság szintjén sincsenek. Vagy másként kifejezve, jellemük annak a szerszámnak a jobb vagy rosszabb minősége, amit épp a kezükben tartanak, és e minőség egyedüli kritériuma a vonatkozó tárgy pusztító ereje. Ki a „jó”? – Akinek olyan eszköz van a birtokában, amellyel hatékonyabban tud mészárolni, mint mások. S viszont, a „gonoszak” azok, akik gyengébb kivitelű szerszámaik miatt a „jó” áldozatául esnek. A „hősokeknél” – valójában az általuk birtokolt szerszámok kellékeinek – kizárólagos „emberi” tulajdonságuk az „operacionális jártasság”, egyszerűbben az, hogy maximálisan alkalmazkodni képesek irtóeszközeik technológiai követelményeihez, azok szenttelen olajozottsággal működő alkatrészeivé tudnak válni. Egyedüli erkölcsi „categoricus imperativusuk” (ha nem szentségtörés esetükben ezt a kifejezést használni), hogy a legfőbb erény, ha a leginkább hatékonyan és tömegesen tudunk vesztükre lenni azoknak, akiket balvégtetük az utunkba sodor.

S hogy rászolgált-e erre ama „mások” tömege? – Az akciófilmek hősei (újabb emberi tulajdonság?) ezen nem töpregenek sokat. Sőt egyáltalán nem töpregenek, nem mérlegelnek. Az európai civilizáció történetében alighanem példátlan, hogy a *gondolatmentesség* abszolút önértékké válik, a mérlegelés hiánya, sőt az onérzetes butaság (amint ez például a DELTA KOMMANDÓCSOPORT-ban többször kimondva meg is fogalmazódik) érdemé magasztosul. Akárcsak az emóciók tökéletes hiánya. Még ha huszadrangú mellék-motívumként, a cselekmény indítólokéseként futólag fölmerül is, hogy a főszereplő eredetileg egy őt ért sérelemért (például felesége meggyilkolásáért) bosszút akar állni – hasonló elem minden „nagy” akciófilm elején kap vagy húsz másodpercet –, a továbbiakban ennek már semmi jelentősége. Már pusztán azért sincs, mert a bosszú mint lélektanilag

érthető emberi indíték föltételezi, hogy célpontja az legyen, aki vétett a hős ellen, s hogy ő igyekezzék megtalálni a valódi vétkest. Az akciófilm viszont ezzel még látszólag sem törődik: az ő „bosszúállásának” célpontjait az az egyetlen szempont határozza meg, hogy a „hős” az általa birtokolt eszköz révén kit képes megsemmisíteni. És mivel ennek a technikai képességnek semmi köze nincs az elvesztett iránti szeretethez, a vesztét okozók elleni gyűlölethez, a jogosság vagy a jogtalanság mérlegeléséhez, s egyáltalán, semmiféle érzéshez és gondolathoz – ezért törvényszerű, hogy a „hősnek” ne legyenek emberi émoiói. Egyetlen (ön)célnak kell teljes lényével alárendelődnie: eszközei működtetésének. Egyetlen erénnyel kell rendelkeznie: eszközei hibátlan alkatrészévé kell lennie. „Ügyei”, amikért harcba száll, ha fércindítékként futó utalás történik is rájuk (garasos adózás a kalandtörténetek klasszikus hagyományának...), lényegtelenek. S azok „ügyei”, akiknek ő a megsemmisítésére tör, belső tartalmuktól függetlenül megsemmisítendőknak ítéltnek – egyszerűen annál fogva, hogy (természetesen) az ő tökéletesebb technikai fölszereltségével számára megsemmisíthetőnek bizonyulnak. Ha valaki gyönge – sőt, ha csak gyöngébb –, ez önmagában válik a rossz szinonimájává, s az erő, pusztán attól, hogy az, önmagában hordja minden belőle fakadó cselekedet érdemmé magasztosulását.

A bárgyutságig torzult technikai fölénykultusz szóra sem volna érdemes, ha az akciófilm a hetvenes évek óta nem vált volna a világ filmiparának „reprezentatív műfajává”, és ha nem ezek tömeges előállításával próbálnák (nálunk sem eredménytelenül) átvészelni a filmgyárak a visszaesett mozilátogatottság miatti gazdasági nehézségeiket. És ha nem ezek kínálata tenné ki tetemes hányadát a hazai videopiacnak is. Ami, az e téren már maradéktalanul érvényesülő piaci viszonyok között, nyilván híven tükrözi a „kereslet” igényeit. Mik tükröződhetnek ebben?

Mindenekelőtt: alighanem eleve kizárhatjuk, hogy valamiféle öncélú látványosság-szükséglet. Az akciófilmeknek, a legsikeresebbeknek is, a mondottakhoz hasonlóan közös tulajdonsága a mérhetetlen vizuális igénytelenség. Pirotechnikai patentjaik a

mozgó képek garmadáján felnöttek, sőt még a most cseperedők szemében sem mutatnak több újdonságot és eredetiséget, mint egy tíszazugi nagyközség évi rendes helyi tűzoltóbemutatója. Fegyverzeteik messze elmaradnak a tévés hírmagazinokban napról napra láthatók mögött. A megmutatott természeti tájak vadregényességét említeni sem lehet egy lapon az UNESCO és a különféle „zöld” mozgalmak környezetvédelmi filmjeinek látványosságával. E „művek” érzelemmentes és buta tekintetű (sőt ezzel hivalkodó) „body building”-hősei látványként nem különbek az alagsori lakótömbi testépítő bajnokok figuráinál. Ügyességi bravúrjaik hitelét már a gyermeknézőkben is rontja, hogy átlátszó trükkfölvételek.

Szellem? Érzelem? Értelem? – Említettem, hogy mindettől való tökéletes mentességükkel hivalkodnak, s hogy az effélék iránti megvetésüknek alkalomadtán hangot is adnak – ez a közös jellemzője a sztároknak.

A nyers erő, a brutális erőszak kultusza? – A legtöbben erre hivatkoznak, némely hazai egyetek ebben látják e filmek veszélyességét, és erre hivatkozva követelik hozzáférhetőségük akár adminisztratív korlátozását. Am erős megszorításokkal van csak igazuk (s nem a cenzurális igények tekintetében). Ugyanis az erő, az erőszak erős embereket, rendkívüli külső-belső adottságokkal rendelkező *individuumokat* föltételez, akik *önmaguk*, fizikai-szellemi-pszichikai tulajdonságaik erkölcsi skrupulusokat nem ismerő érvényesítése végett igyekeznek más szubjektumok fölébe kerekedni, őket megsemmisíteni. Méghozzá (a hagyományos kalandtörténetek poétikai sztereotípiái szerint) mindig valamilyen „ügy” érdekében, ami lehet erkölcsileg gonosz, embertelen is – innen fakad, hogy az olvasó, a néző a krimikben, legalábbis a valóban izgalmasakban, morálisan gyakran ambivalens lelkiállapotba kerül: erkölcsi érzéke azt diktálja, hogy a „jó ügy” győzelméért szurkoljon, viszont ha rossz lelkiismerettel is, bizonyos külső-belső emberi tulajdonságaik miatt szívvel legalább ennyire a „sötét erőknek” is drukkol.

Ezzel szemben az akciófilmben *nincsenek* ilyen értelemben „erős emberek”, és nincsen „emberi erőszak” sem. Csak *szerszámok* vannak, gyilkolásra alkalmas *technikai eszközök*,

amelyeknek egyik része hatékonyabb, mint a másik, és a szerszámok véletlenszerű tartozéka és alkatrésze a kéz, amelyik éppen markolja vagy irányítja őket. A lényegyet tekintve tökéletesen közömbös, hogy éppen kinek van a birtokában a gyorsabb tüzelésű gépfegyver, a korszerűbb robbanószerkezet – „karaktere” nem neki van, hanem csak és kizárólag a *szerszámnak*, és e karakter kimerül egyetlen ismérvben: gyorsabban tüzel-e, hamarabb robban-e, nagyobb öldöklést végez-e. Minden egyéb – hogy ki állítja elő, ki alkalmazza kik ellen, jogosan-e vagy jogtalanul, tiszteleltre méltó vagy becstelenségből-e stb. – ehhez az egyetlen jegyhez képest lényegtelen, sőt egyáltalán nem is esik a latba. Ebben az értelemben tehát vitatom, hogy az akciófilmekben az emberi erőszak kultuszának bármi különösebb jelentősége volna.

Hanem? – E műfaj a SZERSZÁMNAK való készséges fölkinálkozásnak a kultusza. Benne és általa az ember minden emberinek nevezhető belső tartalmát fölajánlja a maga teremtette pusztítóképes eszközvilágnak, hogy védelmezze meg benne – a *semmit*, s válogatás nélkül pusztítson el bármit, ami benne e tökéletessé teljesedett semmit akármilyen irányból veszélyezteti. Mindegy, hogy miként vélekedünk a DELTA KOMMANDÓCSOPORT egyetlen valamelyest emberszabású szereplőegyütteséről, a forradalmár terroristákról, annyi vitathatatlan, hogy – már amennyire ezt a film össznívója engedi – ők az egyedüliek, akikben nem kizárólag ez a semmi van: ők *valamiért* küzdenek, ha kell, gyilkolnak – tehát *már eleve*, ezért megvetendők, hitványak

és persze kíméletlenül kiirtandók. S hitványságukat bizonyítja, hogy az eszközök, melyek a birtokukban vannak, hitványabbak, mint azokéi, akik őket kiirtják. És akik *önmagában* ettől méltóbbak rá, hogy a néző nekik drukkoljon.

E szerszámnak, technikának való *odaadó, szurkoló fölkinálkozás* miatt mondhatni képletesen, hogy az akciófilm a pornográfivá vált technika. Amint a pornográfia emberi tartalmaktól megfosztott emberküllemű hűsobjektumok dologi érintkezésévé alakítja a szexualitást, ugyanúgy az akciófilm hatékony gyilkolómáshinériák technikai erőpróbájává teszi a megsemmisült tartalmú, őket működésbe hozó, ember alakú eszköztartozékok viszonyait.

Semmik semmikkel való kapcsolatrendszert helyezi a szerszámok mindenekelőtti ségének védhatalma alá.

Könczöl Csaba

Errata

Tarjányi Eszter REGÉNY, AMELY KERESI OLVASÓJÁT című bírálatában egy mondat hibásan jelent meg folyóiratunk májusi számában (756. o.). A mondat helyesen így hangzik: „*Mintha a látás-vakság fogalmához kapcsolódnának az író kedvelt szerzői is, Homérosz, Milton, Joyce, akik közösek abban, hogy élelslátásuk nem párosult éles szemmel...*”

A folyóirat a Művelődési és Közoktatási Minisztérium,
az MTA–Soros-alapítvány, a Budapest Bank, a József Attila-alapítvány
és a Central & East European Publishing Project (Oxford)
támogatásával jelenik meg